แนวทางการจัดการป่าชุมชนริมแม่น้ำชี เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

Guidelines for The Management of the community Forest along the Chi river to create Food security of SamedVillage, Nong Teng Sub-district, Krasang District, Buriram Province

โดย

อุทิศ ทาหอม

โครงการวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนงบประมาณแผ่นดิน มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

ประจำปี 2558

(ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์)

แนวทางการจัดการป่าชุมชนริมแม่น้ำชี เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

Guidelines for The Management of the community Forest along the Chi river to create Food security of SamedVillage, Nong Teng Sub-district, Krasang District, Buriram Province

โดย

อุทิศ ทาหอม

โครงการวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนงบประมาณแผ่นดิน มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

ประจำปี 2558

(ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์)

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1. เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ 2. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างป่าชุมชนริมลำน้ำชีกับการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ 3. เพื่อค้นหาแนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ โดยดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory action Research) ผู้วิจัยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เจาะลึก การสนทนากลุ่ม การจัดเวทีวิเคราะห์ปัญหา การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การเดินสำรวจ การศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ รวมถึงการสืบค้นข้อมูลจากระบบสารสนเทศ ผลการวิจัยพบว่า ชุนชนมีปัญหาการบุกรุก การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี ภายในป่าชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาติมากมาย ได้แก่ มีต้นไม้ 31 ชนิด ปลา 27 ชนิด แมลงป่า 3 ชนิด สัตว์ป่า 9 ชนิด เห็ดป่า 11 ชนิด ผักผลไม้ป่า 4 ชนิด มันป่า 4 ชนิด และงูป่า 13 ชนิด ชุมชนบ้านเสม็ดได้ตั้งกฎกติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี สร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ จำนวน 461.86 ไร่ และตั้งคณะกรรมการดูแลป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยมีอำนาจหน้าที่ ตักเตือน จับ ปรับ และดำเนินคดีตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นการป้องกันรักษาป่าชุมชนริมลำน้ำชีไม่ให้ถูกทำลายอีกต่อไป

คำสำคัญ การจัดการป่าชุมชน/ความมั่นคงทางอาหาร

ABSTRACT

The objectives of this research were: 1. to study the changed situation of Ban Samed community forest, Nong Teng Sub-district, Krasang District, Buriram Province; 2. to analyze the relation between community forest along Mae Chi River and community food security of Ban Samed Village, Nong Teng Sub-district, Krasang District, Buriram Province; 3. to find the ways for community forest management that suits with the ways of life of Ban Samed Community, Nong Teng Sub-district, Krasang District, Buriram Province. The study was conducted in Participatory action Research. Data collection was done by in-depth interview, group discussion, holding civil society forum for problem analysis, participatory and non-participatory observation, walkthrough survey, documentary analysis, and information retrieval. The results revealed that there are the problems of encroachment and utilization on the community forest along Mae Chi River. There are a lot of natural resources in the forest: 31 types of tree, 27 types of fish, 3 types of insect, 9 types of wild animal, 11 types of mushroom, 4 types of wild fruit, 4 types of wild sweet potato, 13 types of wild snake. Ban Samed Community has set the rule and regulation in utilization on community forest along Mae Chi River, built up forest conservation area for 461.86 rais, and appointed the community forest committee who is authorized for warning, arresting, fining, and prosecuting in accordance with the law, in order to protect the forest from deforestation over the long run.

Key word : Management of the community Forest**/** food security

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่องนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีโดยได้รับการสนับสนุนทุนจากงบประมาณแผ่นดิน มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ โดย รศ.มาลิณี จุโฑปะมา เป็นอธิการบดี มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ อาจารย์พิสมัย ประชานันท์ ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา ดร.เชาวลิต สิมสวย รองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา เจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยและพัฒนาทุกคนที่ ผู้ให้ความช่วยเหลือด้านเอกสารต่าง ๆ ตลอดจนให้คำแนะนำปรึกษาจนงานวิจัยประสบความสำเร็จ

คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณทีมวิจัยชุมชน ผู้นำชุมชน และประชาชนบ้านเสม็ด ที่ได้ให้ความร่วมมือ และร่วมกันสะท้อนความต้องการและลงมือปฏิบัติการแก้ไขปัญหาของชุมชนร่วมกันตลอดจนให้ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทชุมชนบ้านตามาในทุก ๆ ด้าน เช่น ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี จนทำให้งานวิจัยประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ร่วมกัน

อุทิศ ทาหอม

กรกฎาคม 2558

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	**(2)**
ABSTRACT	**(3)**
กิตติกรรมประกาศ	**(4)**
สารบัญ	**(5)**
สารบัญตาราง	**(8)**
สารบัญภาพ	**(9)**
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย	4
1.3 ขอบเขตของโครงการวิจัย	4
1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	5
1.6 กรอบคิดการวิจัย	6
1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ	7
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	**9**
2.1 แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน	9
2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยภูมิปัญญาพื้นบ้าน	24
2.3 การจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในชุมชนกับแนวคิดเศรษฐกิจพึ่งตนเอง	28
2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้	29
2.5 แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร: นิยามและความหมาย	33
2.6 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	40

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

บทที่ 3 วิธีการศึกษา **53**

3.1 ระเบียบวิธีวิจัย 53

3.1.1 ประชากรเป้าหมาย 54

3.1.2 กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย 54

3.1.3 การเก็บรวบรวบข้อมูลวิจัย 55

3.2 **วิธีการดำเนินการวิจัย** 56

3.3 **วิธีการดำเนินการวิจัยและกิจกรรม** 58

3.4 **การตรวจสอบข้อมูล** 63

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล 63

บทที่ 4 ผลการศึกษา **65**

4.1 บริบททั่วไปของชุมชนบ้านตามา 66

4.2 ประวัติชุมชนบ้านเสม็ด 71

4.3 วัฒนธรรมประเพณีชุมชนบ้านเสม็ด 73

4.4 ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนบ้านเสม็ด 76

4.5 การละเล่นพื้นบ้านของบ้านเสม็ดที่มีในอดีต 81

4.6 ภาษาท้องถิ่นที่ใช้ในการสื่อสารภายในชุมชน 84

4.7 ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านเสม็ด 85

4.8 การประกอบอาชีพของคนในชุมชนบ้านเสม็ด 91

4.9 สถานการณ์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนบ้านเสม็ด 95

4.10 ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี 103

4.11 การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี 113

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

4.12 วิเคราะห์คุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างการป่าชุมชนริมลำน้ำชี กับการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด 117
4.13 แนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของชุมชนบ้านเสม็ด 131
4.14 การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความยั่งยืนในการจัดการป่าชุมชนบ้านเสม็ด 138
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล ข้อเสนอแนะ **143**
5.1 สรุปผลการศึกษา 144
5.2 อภิปรายผลการศึกษา 156
5.3 ข้อเสนอแนะ 170
บรรณานุกรม **171**
ประวัตินักวิจัย **175**

สารบัญตาราง

ตารางที่ **หน้า**

4.1 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติทางตรงและทางอ้อมจากป่าชุมชนริมลำน้ำชี 116

4.2 สรุปการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติจากป่าชุมชนริมลำน้ำชี ของชุมชนบ้านเสม็ด 119

4.3 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านชนิดไม้ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี 120

4.4 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านผักป่า หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่า ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี 122

4.5 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านมันป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี 123

4.6 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านเห็ดป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี 125

4.7 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านสัตว์ป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี 127

4.8 การใช้ประโยชน์ในการหาปลาในหนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (บะจรัง) และลำน้ำชี 130

สารบัญภาพ

ภาพที่ หน้า

1.1 กรอบแนวความคิดการวิจัย 6

4.1 แผนที่ชุมชนบ้านเสม็ด 70

4.2 ปฏิทินวัฒนธรรมชุมชนบ้านเสม็ด 76

4.3 ปฏิทินการผลิตชุมชนบ้านเสม็ด 94

4.4 อาณาเขตพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี 100

4.5 แผนผังทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี 105

4.6 แผนที่ทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำชีทั้ง 3 พื้นที่ 107

4.7 แผนที่ทรัพยากรธรรมชาติริมลำชีพื้นที่ A 108

4.8 อุปกรณ์การดักสัตว์ป่าของชุมชนบ้านเสม็ด 109

4.9 แหล่งพื้นที่น้ำซึม 110

4.10 แผนที่ทรัพยากรธรรมชาติริมลำน้ำชีพื้นที่ B 111

4.11 การตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี 112

4.12 แผนที่ทรัพยากรธรรมชาติริมลำชีพื้นที่ C 113

4.13 เวทีประชาคมการตั้งกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี 134

4.14 เขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี 136

4.15 ป้ายประชาสัมพันธ์เขตหวงห้ามการบุกรุกป่าชุมชนริมลำน้ำชี 137

5.1 การปรับตัวกับการแก้ไขปัญหาชุมชนแบบบูรณาการ 165

บทที่ 1
บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางชีวภาพในระดับสูงแห่งหนึ่งของโลกสาเหตุที่ทำให้ประเทศไทยนี้มีความหลากหลายของพันธุกรรมสูงนั้นเกิดขึ้นทั้งจากปัจจัยทางภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนต่าง ๆ ในดินแดนแห่งนี้ ปัจจัยทางธรรมชาติเหมาะสมและศักยภาพของชุมชนต่าง ๆ ที่ได้ใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ติดต่อกันมายาวนานหลายพันปี มีผลที่ทำให้ดินแดนแห่งนี้อุดมไปด้วยความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเนื่องกับเรื่องดังกล่าวมากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก ในแง่นี้การพิจารณาสถานภาพของความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงครอบคลุมประเด็นเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพอย่างน้อย 4 องค์ประกอบสำคัญ คือ ความหลากหลายของระบบนิเวศ ความหลากหลายของชนิดสิ่งมีชีวิต ความหลากหลายทางพันธุกรรม และความหลากหลายทางวัฒนธรรม (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2548 : 15)

จากสิ่งที่ได้กล่าวมาข้างต้นล้วนแล้วมีความเชื่อมโยงการวิถีชีวิตของมนุษย์อย่างแยกไม่ออก มนุษย์จึงเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ระบบนิเวศจึงเป็นสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ มนุษย์สังเคราะห์แสงเองไม่ได้จึงไม่อาจสร้างอาหารด้วยตัวเอง ต้องเก็บเกี่ยวทรัพยากรจากระบบนิเวศโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากป่าไปใช้ประโยชน์ วิธีการเก็บเกี่ยวมีหลายแบบ บางวิธีทำให้ระบบนิเวศเสื่อมลง แต่บางวิธีนอกจากจะไม่ทำลายยังช่วยให้เกิดการกระจายพันธุ์ และเพิ่มพูนคุณค่าทางชีวภาพให้กับระบบนิเวศ ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ในระบบนิเวศจึงเป็นความสัมพันธ์สองทาง คือ ทั้งใช้หรือเอาออกไปจากระบบ และให้หรือเกื้อกูลให้ระบบสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ในสมัยก่อน มนุษย์ใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศป่าทางด้านอาหาร ที่อยู่อาศัย ยา ไม้ฟืนและไม้ใช้สอย และใช้อยู่ในท้องถิ่น คนในแต่ละท้องถิ่นจึงต้องคุ้มครองรักษาและเสริมสร้างระบบนิเวศป่าไม้ของตนเอาไว้ใช้ประโยชน์ กระบวนการคุ้มครองรักษาและเสริมสร้างระบบนิเวศจึงเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต เรื่องที่เกี่ยวข้องมากก็เป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันบางเรื่องก็เกี่ยวข้องเป็นครั้งคราวหรือตามฤดูกาล และสิ่งเหล่านี้ก็พัฒนาเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม แต่ในยุคพัฒนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม เป็นต้นมาวิถีชีวิตของคนเปลี่ยนไปจากการอยู่เป็นกลุ่มเป็นชุมชนเผ่าต่าง ๆ กลมกลืนไปกับระบบนิเวศที่หลากหลาย มาเป็นวิถีชีวิตแบบคนเมือง ทำให้แบบแผนการพึ่งพา

ทรัพยากรเปลี่ยนไป และไม่ได้จำกัดเพียงแค่พอใช้สอยในท้องถิ่น แต่เก็บไปสนองความต้องการอันไม่มีขีดจำกัดในเมืองและยังมุ่งสะสมเพื่อเปลี่ยนเป็นรายได้ไปพัฒนาเมือง ในระยะแรกทรัพยากรพื้นฐานที่เก็บเกี่ยวจากป่าเพื่อการนี้คือไม้ซุง เพราะสมัยก่อนใช้ไม้ก่อสร้างบ้านเรือนอาคารร้านค้าต่อเรือสินค้าเดินทะเลขนาดใหญ่ไปค้าขายหรือไปล่าอาณานิคม ส่วนไม้ขนาดเล็ก สมุนไพรหรือพืชอาหารในป่าไม่ได้รับความสนใจและยังถูกมองเป็นวัชพืชที่เกะกะกีดขวางการเจริญเติบโตของไม้เศรษฐกิจและเพื่อแข่งกันพัฒนาเมืองให้โตเร็วที่สุด จึงได้มีการปรับวิธีการและปริมาณการเก็บหาทรัพยากรจากระบบนิเวศให้ได้มากที่สุด (เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ ,2540 : มปป.) ข้อเสนอเชิงหลักการเพื่อการปฏิรูปฐานทรัพยากรคณะอนุกรรมการปฏิรูปที่ดินและฐานทรัพยากร พบว่า เป้าหมายของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อความยั่งยืนนิเวศ ประโยชน์สุขร่วมกันของสังคมอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม เนื่องเพราะฐานทรัพยากรของประเทศอยู่ในระบบนิเวศเขตร้อนชื้นอุดมด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ แต่ก็มีความเปราะบางสูง การจัดการทรัพยากรที่มุ่งแต่ประโยชน์สูงสุดทางเศรษฐกิจได้ทำลายนิเวศและฐานชีวิตของสังคมอย่างรุนแรงจนยากฟื้นคืนได้ เป้าหมายการจัดการทรัพยากรจึงต้องเป็นไปเพื่อความยั่งยืนทางนิเวศประโยชน์สุขร่วมกันของสังคมอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม อีกทั้งระบบการจัดการทรัพยากรของประเทศต้องเป็นไปแบบบูรณาการไม่แยกส่วน ให้ความสำคัญกับมิติคุณค่าของทรัพยากรที่หลากหลาย เช่น มิติทางนิเวศ มิติทางวัฒนธรรมไม่ด้อยไปกว่ามิติทางเศรษฐกิจ (คณะกรรมการปฏิรูป, 2553 : 223)

ชุมชนบ้านเสม็ด เป็นที่ราบลุ่มติดกับริมลำน้ำชี และเมื่อมีตกเป็นปริมาณมากก็จะทำให้น้ำท่วมได้ง่าย ส่งผลทำให้น้ำท่วมแทบทุกปีในฤดูฝน ลักษณะรูปทรงหมู่บ้านยาวจากทิศตะวันตกไปด้านทิศตะวันออก มีพื้นที่ป่าประมาณ 350 ไร่ จากเดิม 2,000 ไร่ จากการสนทนาพูดคุยร่วมกับผู้นำชุมชนและประชาชนในพื้นที่ พบว่า ในปี พ.ศ. 2528 หน่วยงานราชการได้แจ้งให้ผู้นำชุมชนประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านเสม็ดจับจองพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อทำเป็นพื้นที่ทำการเกษตร ทำให้ชาวบ้านเข้าไปจับพื้นที่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านคนใดมีเงินก็จะได้ทีมาก เนื่องจากมีเงินในการว่าจ้างคนมาช่วยในการแผ้วถ่างป่าให้เป็นพื้นที่ของตนเอง หลังจากหลังจากชาวบ้านไปจับจองพื้นที่ได้ไม่ได้ก็ได้ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติภายในป่าเริ่มมีปริมาณลดลงอย่างเห็นได้ชัด ได้แก่ พืชผักผลไม้ป่า สมุนไพร ดอกกระเจียว สัตว์ป่า เป็นต้น ปัจจุบันยังได้มีชาวบ้านบางคนยังมีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีอย่างต่อเนื่อง จนทำให้สภาพป่าชุมชนเสื่อมโทรมอย่างเห็นได้ชัด เช่น ต้นไม้ขนาดเล็กขนาดใหญ่ถูกตัด โค่นมาทำฟืน เผาถ่าน สภาพป่าชุมชนริมลำน้ำชีจึงไม่สามารถฟื้นตัวได้ ลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่า

ชุมชนริมลำน้ำชีส่วนใหญ่ คือ การเก็บเห็ดป่านานาชนิด สมุนไพร หน่อไม้ และฟืนมาทำเชื้อเพลิงในการหุงข้าวภายในครัวเรือน โดยเฉพาะในเดือนพฤษภาคม – เดือนกันยายน ของทุกปีประชาชนในพื้นที่ก็จะเข้าป่าหาเห็ด เพื่อมาเป็นอาหารภายในครัวเรือนพร้อมทั้งขายให้กับผู้ที่ต้องการด้วยอีกด้วย หลังจากเดือนกันยายนเป็นต้นไป ประชาชนก็จะเข้าไปเก็บผักป่าและหาฟืนตลอดทั้งปี จากการเดินสำรวจและจัดเวทีสนทนาพูดคุยกับประชาชน พบว่า การเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีชาวบ้านทั้งในชุมชนและนอกชุมชน ส่วนใหญ่ใช้ในลักษณะเชิงทำลายป่า ไม่ได้มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและอาหารป่าให้เหลือไปถึงอนาคต เช่น การขุดมัน แทนที่ขุดเสร็จจะทำการกลบต้นมัน เพื่อที่จะให้ได้ออกหัวใหม่ แต่ทิ้งไว้โดยไม่สนใจทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะเกิดความเสียหาย แต่กลับสนว่าแค่ว่าจะหาของป่าอย่างไรให้ได้มากที่สุด หากยังปล่อยให้มีการบุกรุกป่าชุมชนและการใช้ประโยชน์ในเชิงทำลายอีกต่อไป อาหารธรรมชาติจากป่าชุมชนก็คงจะลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ การตัดต้นไม้ การบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำการเกษตร เป็นเสมือนการทำลายระบบนิเวศทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและยังทำลายระบบห่วงโซ่ของอาหารภายในป่าชุมชนนั้นเอง

จากปัญหาที่ได้กล่าวมาข้างต้นทรัพยากรป่าไม้เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชุมชน เพราะความไม่มั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด ก็คือ ปัญหาความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรอาหารจากป่าชุมชนริมลำน้ำ ผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะทำวิจัย เรื่อง แนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ เพราะการจัดการป่าชุมชน เป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าที่ชุมชนได้เกิดการพึ่งพาอาศัยและเป็นแหล่งอาหารของชุมชนขนาดใหญ่ จำเป็นอย่างยิ่งที่ชุมชนต้องสร้างกระบวนการดูแลรักษาให้เกิดความยั่งยืนในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการเข้าถึงทรัพยากรอาหาร (Food Access) ด้านความพอเพียงของทรัพยากรอาหาร (Food Availability) ด้านการใช้ประโยชน์อาหาร (Food Utilization) และด้านความต่อเนื่องในการมีทรัพยากรอาหาร (Food Stability) เพราะฉะนั้นมิติการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของป่าชุมชนริมแม่น้ำชี ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชนที่จะต้องสร้างจิตสำนักในการดูแลรักษาร่วมกันต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

2. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างป่าชุมชนริมลำน้ำชีกับการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

3. เพื่อค้นหาแนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

1.3 ขอบเขตการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตพื้นที่ ได้แก่ บ้านเสม็ด หมู่ 7 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

1.3.2 ขอบเขตเนื้อหา

1. ลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมแม่น้ำชี

2. การค้นหาคุณทางความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่า

3. การสร้างจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมลำน้ำชี

4. การค้นหาแนวทางการสร้างความมั่นคงทางอาหารจากป่าชุมชนริมลำน้ำชี

1.3.3 ขอบเขตประชากรในการศึกษา ได้แก่ ประชาชนอาศัยอยู่บ้านเสม็ด จำนวน 554 คน แบ่งเป็นเพศชาย 289 คน เพศหญิง 265 คน มีจำนวน 194 หลังคาเรือน

1.4 **ผลที่คาดว่าจะได้รับ**

1. ทราบสถานการณ์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

2. เกิดข้อมูลคุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างการป่าชุมชนริมแม่น้ำชีกับการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

3. เกิดแนวทางจัดการป่าชุมชนริมแม่น้ำชีที่สร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน

4. เกิดพื้นที่เขตกั้นป่า และกติกาในการเข้าไปใช้ประโยชน์ในเชิงอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชน

5. เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนและการสร้างกิจกรรมการดูแลรักษาป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

6. เกิดชุดความรู้ในการดูแลรักษาป่าชุมชน เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับคนในชุมชนท้องถิ่นบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

7. ชุมชนสร้างระบบการกระบวนการดูแลป่าชุมชนเพื่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร

8. เกิดองค์ความรู้ในการสร้างเสริมชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง และสมาชิกในชุมชนได้เห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วม และอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี

1.5 กรอบแนวความคิดการวิจัย

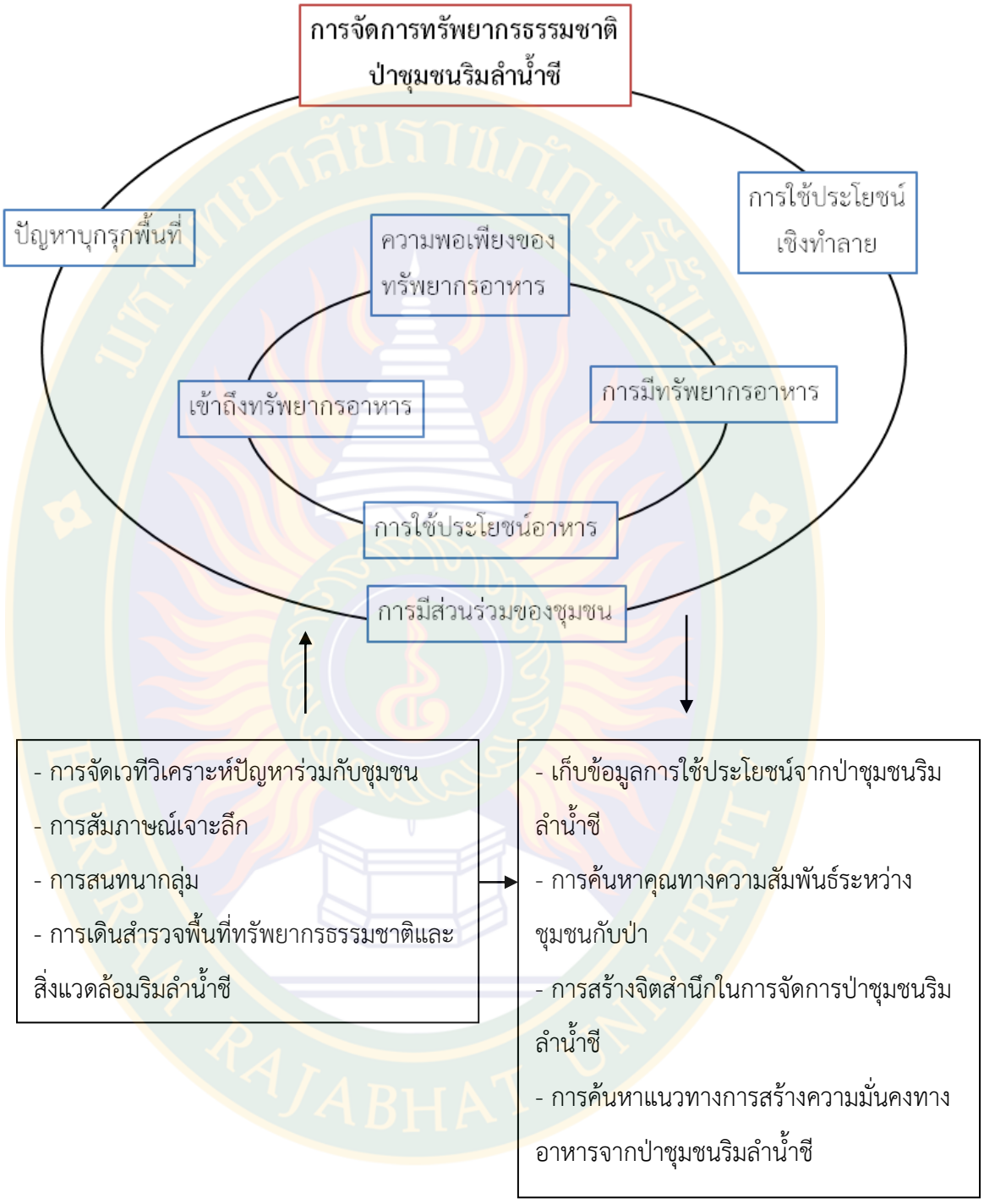

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

1.6 นิยามศัพท์เฉพาะ

1. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี หมายถึง ศึกษาแนวคิดวิธีการจัดการป่าชุมชนที่สอดคล้องกับประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อ และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำชี

2. ปัญหาบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี หมายถึง ปัญหาการบุกรุก จับจองพื้นที่ในการทำการเกษตร การเลี้ยงสัตว์ การปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ต้นยูคาลิปตัส ยางพารา เป็นต้น ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

3. การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน หมายถึง การเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีของประชาชนบ้านเสม็ดในด้านต่าง ๆ เช่น การหาของป่า การล่าสัตว์ หาปลา ขุดมัน ขุดไส้เดือน เก็บผัก ตัดไม้ทำฟืน เผาถ่าน เป็นต้น

4. ความมั่นคงทางอาหาร หมายถึง คนในชุมชนบ้านเสม็ดสามารถเข้าถึงอาหารที่เพียงพอ ปลอดภัยและมีโภชนาการ ทั้งในทางกายภาพและเศรษฐกิจ ในการตอบสนองความต้องการและความพึงพอใจทางอาหารจากป่าชุมชนริมลำน้ำชี

5. ความพอเพียงของทรัพยากรอาหาร หมายถึง ของปริมาณอาหารภายในป่าชุมชนริมลำชีที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ และสร้างความสมดุลของระบบนิเวศภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

6. การเข้าถึงทรัพยากรอาหาร หมายถึง การที่คนในชุมชนสามารถเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติที่ทำให้เกิดแหล่งอาหารภายในป่าชุมชนริมลำชีทั้งเก็บหาเพื่อการกินและนำไปจำหน่าย

7. การมีทรัพยากรอาหาร หมายถึง การที่คนในชุมชนมีแหล่งอาหารภายในป่าชุมชนที่มั่นคงไม่ถูกทำลายด้วยน้ำมือของมนุษย์ พร้อมทั้งทุกครัวเรือนในชุมชนบ้านเสม็ดจะต้องเข้าถึงอาหารที่เพียงพอในการดำรงชีวิต โดยไม่ต้องเสี่ยงกับการไม่สามารถเข้าถึงอาหารภายในป่าชุมชนอันเป็นผลมาจากวิกฤตที่เกิดขึ้นอย่างกระทันหัน เช่น การบุกรุกตัดไม้ทำลายป่า การใช้ประโยชน์จากป่า โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อแหล่งอาหารของชุมชน เป็นต้น

8. การใช้ประโยชน์อาหาร หมายถึง คนในชุมชนได้ประโยชน์อาหารภายในป่าชุมชนที่สะอาด ปลอดภัย ปราศจากสารพิษ ที่มีผลดีต่อสุขภาพและสุขอนามัยเพื่อที่จะเข้าถึงภาวะความเป็นอยู่ที่ดีทางโภชนาการ ซึ่งความต้องการทางกายภาพทั้งหมดได้รับการตอบสนองความต้องการของคนในชุมชน

9. การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร ตั้งแต่ การเริ่มพัฒนาโจทย์วิจัย การเก็บข้อมูล การวางแผน การปฏิบัติการแก้ไขปัญหา และการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นต้น

บทที่ 2
แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “แนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์” ผู้ศึกษาทบทวนวรรณกรรมและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นพื้นฐานและแนวทางในการศึกษา โดยจำแนกออกเป็นหัวข้อ ดังนี้

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน
- 2.1.1 รูปแบบของป่าชุมชน
- 2.1.2 ประเภทของป่าชุมชน
- 2.1.3 ประโยชน์จากป่าชุมชน
- 2.1.4 เงื่อนไขการเกิดและความสำเร็จของป่าชุมชน
- 2.1.5 ป่าชุมชนแหล่งอาหารที่สำคัญ

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยภูมิปัญญาพื้นบ้าน

2.3 การจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในชุมชนกับแนวคิดเศรษฐกิจพึ่งตนเอง

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร: นิยามและความหมาย

2.6 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน

ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ (2536 : 6-9) ได้สรุปแนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนซึ่งประกอบด้วย5 แนวคิดหลัก ดังนี้

1. แนวความคิดด้านมิติทางวัฒนธรรม เป็นหลักการพื้นฐานของการศึกษาครั้งนี้มีลักษณะสำคัญ 6 ประการ คือ

1.1 การมองความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆ ของชีวิตและธรรมชาติเป็นองค์รวม (Holistic Approach) โดยไม่จำกัดอยู่ที่ด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว เช่น มองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะเป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศน์เดียวกันที่ไม่อาจแบ่งแยกพิจารณาได้เด็ดขาดจากกัน เพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นทั้งชีวิตทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของสังคม

1.2 การเน้นที่วิธีคิดหรือระบบคิดว่ามีหลากหลายและซับซ้อนเป็นลักษณะสำคัญของการมองแบบองค์รวม หมายถึงหลักการและทางเลือกของการให้เหตุผลเกี่ยวกับ

ความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติอย่างมีเงื่อนไข ดังความคิดที่ว่าคนกับป่าอยู่ด้วยกันได้ หรือสิทธิของชุมชนจึงไม่ใช่ค่านิยม แต่เป็นวิธีคิดและทางเลือกที่วางอยู่บนเงื่อนไขของการยังชีพและความสัมพันธ์กับธรรมชาติแบบยั่งยืน

1.3 การศึกษาจากมุมมองของผู้ถูกศึกษา ในที่นี้หมายถึงวิธีคิดหรือมุมมองของชาวบ้านซึ่งเป็นช่องทางสำคัญเบื้องต้นในการทำความเข้าใจต่อปัญหา ก่อนที่จะมาวิเคราะห์หาความเชื่อมโยงกับแง่มุมในส่วนอื่น ๆ ต่อไป เพราะวิธีคิดของชาวบ้านนั้นถือว่าเป็นการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้ผ่ายการตรวจสอบ และผ่านการพิสูจน์ในสภาพเป็นจริงเป็นเวลานาน จึงสามารถเป็นพื้นฐานหนึ่งของการศึกษาได้

1.4 การให้ความสำคัญกับเรื่องของอุดมการณ์อำนาจ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดการความสัมพันธ์ต่างๆ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคมและมนุษย์กับธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องการนับถือผีหรือข้อห้ามและความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์และการยังชีพที่ถือว่าเป็นอุดมการณ์พื้นฐานของการบังคับใช้ระเบียบกฎเกณฑ์ในการจัดการความสัมพันธ์ต่าง ๆ ทั้งหลายดังกล่าวมาแล้ว ตามนัยนี้อุดมการณ์อำนาจเกี่ยวข้องกับสิทธิและอำนาจของชุมชน

1.5 การมองแง่ของการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงไป เช่นการใช้วิธีคิดว่าด้วยการเขตอภัยทาน เป็นพลังในการต่อต้านการทำลายป่าในปัจจุบัน

1.6 การมองเห็นว่า มนุษย์มีศักดิ์ศรีและมีสิทธิตามธรรมชาติที่จะใช้แรงงานเพื่อการดำรงชีพของตน ดังนั้นหากชุมชนกลุ่มใดถูกความคิดมาครอบงำทำให้สูญเสียความเป็นคน เช่น การกล่าวหาว่าชาวบ้านเป็นพวกทำลายป่าทั้ง ๆ ที่พวกเขามีวัฒนธรรมในการอยู่กับป่า พวกเขามีสิทธิตามธรรมชาติที่จะปลดปล่อยตัวเองจากการครอบงำนั้น ด้วยการแสดงออกทางวัฒนธรรมรูปแบบต่าง ๆ เช่น ความเป็นชุมชนในการรวมตัวกันเพื่อรักษาป่า และลักษณะทางชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่งที่มีกฎเกณฑ์ในการรักษาป่า เพื่อแสดงความเชื่อมั่นในศักยภาพของความเป็นมนุษย์ในวัฒนธรรมของตนเอง

2. แนวความคิดด้านระบบทรัพย์สินส่วนรวมของชุมชน (Communal Property System) เป็นแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน ตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิการใช้ทรัพยากรที่มีระบบจัดการโดยกลุ่มผู้ใช้ ซึ่งจะถูกกำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครบ้างมีสิทธิใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิและควรใช้อย่างไร ทรัพย์สินส่วนรวม (Common Property) แบบหนึ่งแต่ก็แตกต่างจากทรัพย์สินส่วนรวมแบบอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สินสาธารณะก็ดี (Open- Access Common

Property) ที่มีรัฐเป็นเจ้าของและผู้จัดการระบบทรัพย์สินร่วมกันของชุมชนนี้มีชุมชนเป็นทั้งผู้ใช้และผู้จัดการ ซึ่งมักจะเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่มีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนานของชุมชนท้องถิ่นทั่วโลก และมีความพยายามศึกษาเพื่อทำความเข้าใจระบบการจัดการทรัพยากรที่ใช้ระบบทรัพย์สินดังกล่าวในการจัดการทรัพยากรหลายประเภทในภาคเหนือก็มีระบบทรัพย์สินทำนองเดียวกันหลายระบบ การละเลยดังกล่าวของรัฐจึงมักจะกลายเป็นชนวนของความขัดแย้งมากมายในการแย่งชิงทรัพยากรในปัจจุบันการศึกษานี้จะใช้แนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์แบบทรัพย์สอนส่วนรวมของชุมชนเป็นกรอบความคิด ในการวิเคราะห์ศักยภาพของการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน

3. แนวความคิดด้านศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชนจะหมายถึงภูมิปัญญาที่แสดงแก่ให้เห็นในการบังคับใช้ระเบียบกฎเกณฑ์ของการใช้และการจัดการทรัพยากรโดยผ่านการจัดองค์กรชุมชนในลักษณะใดลักษณะหนึ่งที่มีความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและทางสังคมที่เกิดขึ้นโดยรอบ และในการปรับตัวต่อการแก้ปัญหาความขัดแย้งอย่างต่อเนื่อง ขณะที่สามารถพัฒนาการใช้ทรัพยากรอย่างมีดุลยภาพกับระบบนิเวศอย่างสร้างสรรค์ความเป็นธรรมในสังคมด้วย นอกจากนั้นศักยภาพยังแสดงออกได้ในการต่อสู้เพื่อปกป้องทรัพยากรให้พ้นจากอำนาจภายนอกและการต่อรองกับรัฐเพื่อให้ยอมรับสถานภาพขององค์กรชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากร แนวความคิดเหล่านี้จะเป็นพื้นฐานในการประเมินศักยภาพขององค์กรชุมชน

4. แนวความคิดด้านเครือข่ายและการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำ เป็นแนวความคิดที่มุ่งชี้ให้เห็นว่า การศึกษาเรื่องการจัดการทรัพยากรจะต้องอยู่ภายใต้บริบทของระบบนิเวศหนึ่ง จึงจะสามารถมองเห็นความสัมพันธ์ที่ต้องพึ่งพากันขององค์ประกอบต่างๆ ทั้งทางกายภาพและสังคมได้ชัดเจนในการศึกษานี้จะจำกัดอยู่ในขอบเขตของลุ่มน้ำขนาดเล็ก และพื้นที่ใช้สอยร่วมกัน เช่น ภูเขาเดียวกัน โดยพยายามจะศึกษาความสัมพันธ์ดังกล่าวในลักษณะของระบบเครือข่ายว่ามีการพัฒนาและปรับตัวได้อย่างไรบ้าง ในสภาวะที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกระบบนิเวศดังกล่าว ในที่นี้เครือข่าย หมายถึงรูปแบบของกฎเกณฑ์และการจัดการที่เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนและการพึ่งพากันระหว่างองค์กรชุมชนภายในระบบนิเวศเดียวกัน

5. แนวความคิดด้านการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศในที่นี้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นแนวความคิดที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ของท้องถิ่นอย่างมีบริบทอย่างชัดเจน เพราะปัญหาส่วนใหญ่ที่

เกิดขึ้นในชุมชนปัจจุบันมักจะมีลักษณะเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่มีรากเหง้ามาจากความสัมพันธ์กับรัฐและระบบตลาดที่อยู่นอกชุมชน ซึ่งผลักดันการพัฒนาให้เกิดความไม่สมดุลระหว่างส่วนต่าง ๆของระบบสังคมและระบบนิเวศ เช่น การที่รัฐเข้ามาผูกขาดการจัดการทรัพยากรโดยเฉพาะป่า และมุ่งพัฒนาแต่ด้านรายได้ ทำให้ภาคพานิชยกรรมและอุตสาหกรรมได้ประโยชน์ แต่ในทางกลับกัน ได้มีส่วนอย่างมากในการทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรและการผลิตเพื่อยังชีพ ซึ่งยังผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศในชนบท การแย่งชิงทรัพยากร และชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องยากจนลงเพราะขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากร ทำให้ไม่สามารถช่วยตนเองในการยังชีพ ทางการพัฒนาที่ไม่สมดุลดังกล่าวจะมีส่วนช่วยอย่างมากให้เข้าใจปัญหาในการจัดการทรัพยากรของชุมชน

2.1.1 รูปแบบของป่าชุมชน

ส่วนป่าชุมชน กรมป่าไม้ (2540 : ไม่ปรากฏเลขหน้า อ้างถึงใน ศศิธร อยู่เย็น และคณะ .2553 : 8-20) ได้กำหนดรูปแบบการใช้ประโยชน์ของป่าแตกต่างกันออกไปตามสภาพภูมิประเทศ นิเวศวิทยา และสังคม สำหรับชุมชนที่เป็นผู้จัดการป่านั้นอาจจำแนกตามความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพิงป่าได้เป็น 3 ประเภทดังนี้

1. ชุมชนที่อยู่ในพื้นที่เกษตรกรรม เป็นพื้นที่ซึ่งอยู่ไกลจากแหล่งป่าไม้ มีความขาดแคลนไม้ที่ใช้สอยในลักษณะต่าง ๆ เช่น ไม้เพื่อการก่อสร้าง ไม้เพื่อพลังงาน มีการแข่งขันเรื่องที่ดินเพื่อกิจการต่างๆ แหล่งป่าไม้จะมีขึ้นได้จึงเป็นแหล่งป่าไม้ที่ตั้งอยู่บนที่ดินซึ่งมีการคุ้มครองและควบคุมโดยหลายหน่วยงาน

2. ชุมชนที่อยู่ใกล้เขตป่าไม้ เป็นชุมชนที่มีการประกอบการเกษตรกรรม ซึ่งอาจมีที่ดินไม่เพียงพอ มีความต้องการที่ดินเพิ่มและในขณะเดียวกันได้อาศัยแหล่งป่าไม้ที่อยู่ใกล้เคียงเป็นที่พึ่งพิงด้านไม้ใช้สอย แหล่งอาหาร ยารักษาโรค แหล่งซับน้ำ

3. ชุมชนที่อยู่ในเขตป่าไม้ เป็นชุมชนที่มีชีวิตพึ่งพิงกับพื้นที่ป่าไม้ ต้องการให้ป่าไม้เป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค แหล่งซับน้ำต่าง ๆ

2.1.2 ประเภทของป่าชุมชน

วิวัฒนาการด้านป่าชุมชนในประเทศไทยมีมานานแล้ว ทั้งในส่วนของประชาชนที่ได้มีวิธีอนุรักษ์พื้นที่ป่าไม้เพื่อประโยชน์ของชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ และทั้งในส่วนของหน่วยงานของรัฐที่ได้มีการส่งเสริมและจัดพื้นที่ให้ประชาชนเพื่อการใช้ประโยชน์ส่วนรวม ทำให้ประเภทของป่าชุมชนสามารถบ่างออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. ป่าชุมชนแบบดั้งเดิม คือ ป่าชุมชนที่ประชาชนได้มีการดูแลรักษามาแต่เดิมตามวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น ได้แก่

1.1 ป่าปู่ตา เป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดจากการอนุรักษ์พื้นที่ป่าธรรมชาติส่วนหนึ่งของชาวบ้าน โดยใช้ความเชื่อและประเพณีเป็นวัตถุประสงค์หลักในการจัดการและใช้ประโยชน์ ซึ่งพบเห็นได้ทั่วไปตามหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพราะเมื่อมีการตั้งหมู่บ้านจะต้องมีการตั้งศาลปู่ตาขึ้นเป็นหลักบ้านในบริเวณมีต้นไม้ใหญ่และหนาทึบ แล้วเชิญผีปู่ตามาประศาลเพื่อปกปักรักษาหมู่บ้านให้มีความร่มเย็นเป็นสุขและทำมาหากินได้ผลดี นอกจากนี้ยังมีการทำพิธีตั้งจ้ำเพื่อเป็นผู้ดูแลศาลปู่ตาและติดต่อกับปู่ตาป่าปู่ตาถือเป็นบริเวณที่ศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านทุกคนจะช่วยกันดูแลรักษามิให้ผู้ใดบุกรุกที่ดิน ตัดไม้ และล่าสัตว์ แต่ก็สามารถเก็บหาอาหารได้ เช่น เห็ด ใบไม้ เป็นต้น ทั้งนี้โดยกลุ่มชาวบ้านที่จัดตั้งขึ้นในหมู่บ้านเช่นกลุ่มผู้อาวุโสจะเป็นแกนนำในการดูแลรักษาโดยจัดตั้งกฎเกณฑ์และพิจารณาลงโทษปรับไหมแก่ผู้ละเมิด

1.2 ป่าช้า เป็นป่าชุมชนที่เกิดจาการรักษาพื้นที่ป่าธรรมชาติบริเวณใกล้เคียงหมู่บ้านของชาวบ้านสำหรับใช้เป็นสถานที่เผาหรือฝังศพ โดยใช้ประเพณีและความเชื่อเป็นวัตถุประสงค์หลักในการจัดการในบางชุมชน เช่น ชุมชนกะเหรี่ยงในภาคเหนือกำหนดพื้นที่ป่าช้าออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ป่าช้าที่เรียกว่าปกา โผะโตะ และป่าช้าที่เรียกว่า ตาลว่าโข ป่าช้า ปกา โล ผะโตะ เป็นป่าที่รักษาไว้สำหรับเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านและศูนย์รวมของคนกะเหรี่ยง ถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นศูนย์กลางระหว่างมนุษย์กับเทพ โดยเชื่อว่าต้นไทรเป็นเจ้าที่หลัก คนกะเหรี่ยงจะนำข้าวของคนตายไปไว้ใกล้ต้นไทรเพื่อมอบให้แก่วิญญาณ ขณะที่ศพจะถูกเผาเป็นเถ้าถ่านในป่าช้าตาลว่าโข ป่าช้า ปกาโล ผะโตะ มีการตั้งกฎเกณฑ์ห้ามมิให้ผู้ใดเข้าไปตัดไม้และล่าสัตว์ในป่าช้าแต่สามารถเข้าไปเก็บหาอาหารได้ เช่นเห็ด หน่อไม้ เป็นต้น ส่วนป่าช้าตาลว่าโข สามารถเข้าไปเก็บฟืนในป่าได้

1.3 ป่าซับน้ำ เป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดขึ้นจากการอนุรักษ์พื้นที่ป่าธรรมชาติของชาวบ้านสำหรับใช้โดยมีวัตถุประสงค์ในการจัดการและใช้ประโยชน์เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่บ้านสำหรับใช้ในการอุปโภคบริโภค และการเกษตร นอกจากเป็นแหล่งต้นน้ำและผลพลอยได้ อีกประการหนึ่งคือ เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ แหล่งไม้ฟืน แหล่งสมุนไพร และแหล่งนันทนาการ ป่าซับน้ำส่วนมากมีสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์ มีต้นไม้ขนาดใหญ่ ลักษณะพื้นที่มีความชื้นมาก ผิวดินมีน้ำซึมออกมาอยู่ตลอดเวลา บางแห่งจะมีลักษณะเป็นตาน้ำไหลหรือรูน้ำไหล ชาวบ้านทุกคนจะช่วยกันดูแลรักษามิให้ผู้ใดเข้าไปตัดไม้ มีการตั้งกฎเกณฑ์และบทลงโทษ โดยมีคณะกรรมการทำหน้าที่พิจารณาโทษและปรับไหม ป่าซับน้ำจะพบได้ในหมู่บ้านทางภาคเหนือ

1.4 ป่าหัวนา เป็นป่าชุมชนที่เกิดขึ้นจากการรักษาพื้นที่ป่าหรือปลูกป่าตามหัวนาเล็ก ๆ รอบบริเวณหมู่บ้านเหนือที่นาของชาวบ้าน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันการพังทลายของดินหรือกรวดทรายไหลลงไปในพื้นที่นาจะอยู่ติดกับพื้นที่นาหรือป่าพักรอให้คืนสภาพความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่นาเล็ก ๆ รอบบริเวณหมู่บ้านหรือพื้นที่นา เช่น ชุมชนกะเหรี่ยงมีระบบการจัดการภายในชุมชนอย่างเข็มแข็งมีการอนุรักษ์ป่าหัวนารอบหมู่บ้าน โดยการทำระบบการป้องกันไฟป่ามีการตั้งกฎระเบียบของชุมชนในการจัดการอย่างเข็มงวด โดยตั้งคณะกรรมการขึ้นมาดูแลรักษาและควบคุม

1.5 ป่าวัด เป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดจากการรักษาป่าธรรมชาติหรือปลูกป่าขึ้นรอบบริเวณวัดของพระภิกษุและชาวบ้านโดยใช้ความเชื่อและประเพณีเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการเพื่อเป็นสถานที่สำหรับพระภิกษุสายอรัญวาสีใช้ปฏิบัติธรรมและใช้ประโยชน์จากไม้ในกิจกรรมของวัดมีการตั้งกฎเกณฑ์และจัดตั้งคณะกรรมการอันประกอบไปด้วยพระภิกษุและชาวบ้านขึ้นมาพิจาณาโทษและปรับสินไหมแก่ผู้ละเมิดกฎเกณฑ์ที่ตั้งไว้ ได้แก่ ห้ามบุกรุกพื้นที่ ห้ามตัดไม้ และห้ามฆ่าสัตว์ในบริเวณวัด แต่ในบางแห่งชาวบ้านสามารถเข้าไปเก็บหาอาหารธรรมชาติได้ ตัวอย่างวัดป่าที่สำคัญ เช่น วัดหนองป่าพงอำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี วัดแสงอรุณ อำเภอโซ่พิสัย จังหวัดหนองคาย วัดป่านานาชาติจังหวัดอุบลราชธานี

1.6 ป่าอภัยทาน ป่าประเภทนี้เป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดขึ้นจากการรักษาป่าธรรมชาติของชาวบ้านโดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเป็นพื้นที่ห้ามล่าสัตว์ตามหลักพระพุทธศาสนา โดยทั่วไปจะพบเห็นตามวัดตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนถึงความพยายามของชาวบ้านในอันที่จะรักษาป่าเพื่อเป็นเขตอภัยทานคือ ป่ากราด ตำบลสะท้อน อำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา มีเนื้อที่

2,575 ไร่ชาวบ้านทุกคนได้ช่วยกันอนุรักษ์มาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน มีการจัดตั้งคระกรรมการหมู่บ้านคอยดูแลรักษาและขอให้กรมป่าไม้ประกาศเป็นพื้นที่ห้ามล่าสัตว์ป่า ซึ่งประกาศไปแล้วเมื่อวันที่ 3 สิงหาคม 2525

1.7 ป่าโรงเรียน เป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดจากการรักษาป่าธรรมชาติใกล้โรงเรียน หรือ ปลูกป่าขึ้นในโรงเรียนของครู นักเรียน และชาวบ้าน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งเพื่อเป็นแหล่งนันทนาการแหล่งอาหารธรรมชาติของนักเรียน แหล่งการศึกษาทางด้านการเกษตร และใช้ประโยชน์จากการขายต้นไม้เพื่อเป็นรายได้สำหรับอาหารกลางวันแก่เด็กที่ยากจนในโรงเรียน

1.8 ป่าใช้สอยชุมชน เป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดจากการรักษาป่าธรรมชาติหรือปลูกป่าขึ้นของชาวบ้านโดยป่าธรรมชาติชาวบ้านจะช่วยกันอนุรักษ์ไว้เพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอย แหล่งไม้ฟืน แหล่งอาหารธรรมชาติ แหล่งสมุนไพร ตลอดจนเพื่อการยังชีพและเป็นที่เลี้ยงสัตว์ สำหรับป่าที่ชาวบ้านปลุกเพื่อการใช้สอยและแหล่งไม้ฟืนสำหรับใช้ในครัวเรือน ซึ่งบางครั้งเป็นแหล่งเสริมรายได้ให้กับประชาชนในหมู่บ้านใกล้เคียง

1.9 ป่าเศรษฐกิจ ชุมชน เป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดขึ้นจากความพยายามของชาวบ้านในการปลูกป่าหรืออนุรักษ์ป่าธรรมชาติ เพื่อเป็นแหล่งรายได้ของชุมชน โดยมีองค์กรชุมชนซึ่งอาจเป็นคณะกรรมการสภาตำบล คณะกรรมการหมู่บ้าน หรือองค์กรประชาชนอื่น เป็นผู้จัดการดูแลควบคุมผลประโยชน์ที่ได้จากป่า ตลอดจนเงินรายได้ที่ได้จากการขายผลผลิตจากป่า ตัวอย่างเช่น การปลูกป่าชุมชนในพื้นที่สาธารณะประโยชน์เพื่อเป็นแหล่งรายได้ของราษฎร 3 หมู่บ้าน คือ บ้านยางสินไชย หมู่ที่ 3 และบ้านหนองหาด หมู่ที่ 11 ตำบลเหล่า และบ้านดอนกลอย หมู่ที่ 6 ตำบลหัวขวาง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม การอนุรักษ์ป่าไผ่ธรรมชาติ จำนวน 3,000 ไร่ เพื่อเก็บหน่อไม้ขายเป็นแหล่งรายได้ของชาวบ้านซับลังกา ตำบลกุดตาเพชร อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี

1.10 ป่าในเมือง เป็นป่าชุมชนที่เกิดขึ้นในชุมชนที่เจริญแล้ว ทำการกันพื้นที่ขนาดเล็กไว้เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ ความร่มรื่นของเขตเมือง เป็นสถานออกกำลังกายกลางแจ้งโดยชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการในลักษณะต่าง ๆ เช่น การจัดสวนสาธารณะกลางเมือง การปลูกต้นไม้สองข้างทางในเขตเมือง เป็นต้น

2. ป่าชุมชนแบบพัฒนา คือ ป่าชุมชนที่ประชาชนได้รับการส่งเสริมให้จัดตั้งขึ้นเพื่อประโยชน์ของชุมชนตามนโยบายของรัฐบาลในช่วงต่าง ๆ ดังนี้

2.1 ป่าปลูกรอบอ่างเก็บน้ำ คือ ป่าชุมชนแบบพัฒนาที่ปลูกในสวนสาธารณะบริเวณรอบอ่างเก็บ น้ำ เพื่อป้องกันการพังทลายของดินและใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ

2.2 ป่าปลูกสองข้างทางเป็นการปลูกต้นไม้ขึ้นบริเวณ 2 ข้างทาง เพื่อเป็นแนวถนน แนวกันลมเกิดร่มเงาทั้งยังรักษาสภาพแวดล้อม

2.3 ป่าปลูกเป็นแปลงหรือเป็นหย่อม เนื่องจากสภาพขาดแคลนไม้ใช้สอยในชุมชนและเพื่อรักษาระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมให้กับหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงได้ร่วมมือปลูกต้นไม้ขึ้นมาเพื่อการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในลักษณะต่าง ๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม

2.4 ป่าปลูกในโรงเรียน เป็นป่าที่ปลูกใหม่ในบริเวณโรงเรียนเพื่อให้ความร่มรื่นเป็นแหล่งศึกษาพันธุ์ไม้และใช้ประโยชน์ของโรงเรียน

2.5 ป่าปลูกในวัดเป็นป่าที่ปลูกต้นไม้ขึ้นในบริเวณวัดเพื่อให้เกิดความร่มรื่นเหมาะกับการปฏิบัติธรรม (กรมป่าไม้.2541 : 21-54)จะเห็นได้ว่า “ป่าชุมชน” จะมีขึ้นได้มิเกิดจากความปรารถนาที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่ตลอดไปเพียงอย่างเดียว แต่ที่สำคัญที่สุดนั้นคือเพื่อการตอบสนองการดำรงชีพอย่างเป็นธรรมและเป็นการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน ซึ่งก็หมายความว่าทรัพยากรดังกล่าวอนุรักษ์ไว้เพื่อการใช้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนและเป็นการกระจายการใช้หรือผลที่ได้จากการอนุรักษ์ทรัพยากรเอาไว้ (อภิชัย พันธเสน. 2539: 70 อ้างถึงใน ศศิธร อยู่เย็น และคณะ .2553 : 22) ฉะนั้นการจัดการป่าชุมชนเพื่อประโยชน์ของประชาชนและโดยประชาชน จึงควรมีองค์ประกอบ ดังนี้

3. การใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่า ซึ่งเป็นสิ่งกำหนดวัตถุประสงค์ในการรักษาป่าเหล่านั้น เช่นเป็นแหล่งป่าไม้เพื่อการประกอบพิธีการต่าง ๆ ซึ่งจะแปรผันไปตามสภาพสังคมในแต่ละภูมิภาคการใช้แหล่งป่าไม้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร แหล่งไม้ใช้สอย แหล่งอาหาร จะเป็นจุดรวมที่ประชาชนจะรวมตัวกันเพื่อรักษาป่านั้น ๆ ไว้เพื่อการใช้สอยร่วมกันหรือเป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชน

4. การมีระเบียบและกฎเกณฑ์ เป็นที่ยอมรับของทุกคนในหมู่บ้านเพื่อควบคุมกันเองระหว่างประชาชนในหมู่บ้านเมื่อมีการละเมิดจะมีการปรับหรือลงโทษตามกติกาที่ได้ตกลงกันไว้

5. การมีองค์กรประชาชนเพื่อดำเนินการจัดการป่าไม้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้จะต้องมีองค์กรประชาชนที่เข็มแข็ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเข็มแข็งของผู้นำองค์กรที่จะดูแลป่าให้เกิดประโยชน์ต่อทุกคนในชุมชน

6. การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก การจัดการป่าชุมชนขององค์กรประชาชนจะต้องอาศัยการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก เช่น การสนับสนุนทางวิชาการ การสนับสนุนวัสดุ และอุปกรณ์ที่จำเป็นเพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการป่าโดยให้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน (โกมล แพรกทอง. 2537 : 9-10 อ้างถึงใน ศศิธร อยู่เย็น และคณะ .2553 : 22)

2.1.3 ประโยชน์จากป่าชุมชน

กรมป่าไม้ (2541: 60-70 อ้างถึงใน ศศิธร อยู่เย็น และคณะ .2553 : 22) ได้แยกประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับจากการการดูแลรักษาและจัดการป่าซึ่งอยู่ใกล้ชุมชนให้มีความสมบูรณ์อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ 4 ประการ ดังนี้

1. ประโยชน์เพื่ออนุรักษ์ดิน น้ำ สมดุลธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น เป็นแหล่งกักเก็บน้ำจืดเป็นแหล่งรักษาสิ่งแวดล้อม เป็นแหล่งพืชสมุนไพร เป็นต้น

2. ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ เช่นเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นแหล่งเสริมรายได้ของชาวบ้านในชุมชน เป็นต้น

3. ประโยชน์จากเนื้อไม้ เช่นเป็นแหล่งเชื้อเพลิง แหล่งไม้ใช้สอยต่าง ๆ เป็นต้น

4. ประโยชน์ที่ให้แก่สังคม เช่น การพักผ่อนหย่อนใจเพื่อการศึกษาเรียนรู้ของเยาวชนในรูปชุมชนเป็นต้น

2.1.4 เงื่อนไขการเกิดและความสำเร็จของป่าชุมชน

เงื่อนไขการเกิดและความสำเร็จของป่าชุมชนมักเกิดจากเงื่อนไขดังต่อไปนี้ (เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ. 2536 : 25-36 อ้างถึงใน ศศิธร อยู่เย็น และคณะ .2553 : 22)

1. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าไม้มีความเป็นชุมชนสูง ความเป็นชุมชนมิได้หมายความเพียงแต่การตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยร่วมกันเท่านั้น หากแต่ยังขึ้นอยู่กับรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชนเช่นความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่แน่น

แฟ้นหรือความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านที่ช่วยเหลือเกื้อกูลแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน สำนึกความเป็นชุมชนอาจสะท้อนออกมาในรูปของความเชื่อ อุดมการณ์และพิธีกรรมที่ชุมชนยึดถือและปฏิบัติร่วมกันมา เช่น พิธีกรรมเลี้ยงผีขุน น้ำ พิธีเซ่นผีปู่ตา

2. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ที่อยู่ในสภาพใช้ได้หรือยังมีศักยภาพเพียงพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืนความเชื่อพิธีกรรมเหล่านี้ช่วยตอกย้ำสำนึกของความเป็นชุมชนให้มั่นคงและแน่นแฟ้นยั่งยืนสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการผลิตในภาคการเกษตรดังนี้ลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่มีจิตสำนึกในการรักษาป่าจะต้องมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ในลักษณะที่ยังเอื้ออำนวยต่อการผลิตในภาคเกษตรของชุมชนอยู่ โดยนัยนี้ป่าชุมชนย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้บนพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรมลงโดยสิ้นเชิงและไม่อยู่ในสภาพที่จะใช้ประโยชน์ในรูปแบบที่หลากหลายได้อีกต่อไป

3. การมีผลประโยชน์ร่วมกัน การอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านมีพื้นฐานเบื้องต้นมาจากการมีผลประโยชน์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เพื่อการเกษตร และการใช้ผลผลิตจากป่าในชีวิตประจำวัน เช่น เป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค ไม้สำหรับก่อสร้างบ้านเรือนและเป็นเชื้อเพลิงใบไม้สำหรับมุงหลังคาบ้าน รวมทั้งการเก็บของป่าเพื่อขาย เป็นต้น การอนุรักษ์ป่าจึงเป็นการพิทักษ์ผลประโยชน์ร่วมกับชุมชนเอาไว้นั่นเอง

4. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า จิตสำนึกในการรักษาป่ามีความเข้มข้นและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมถึงอุดมการณ์ความเชื่อและการพิทักษ์สิทธิชุมชนและสิทธิธรรมชาติในการเป็นมนุษย์ มิให้ถูกก้าวล่วงรุกล้ำจากบุคคลภายนอก จิตสำนึกในการรักษาป่าอาจเกิดขึ้นจากเงื่อนไขปัจจัยต่างๆ มากมาย ดังนี้ คือ

4.1 จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากประเพรีความเชื่อ และการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันต่อมา จิตสำนึกในการรักษาป่า อาจเกิดจากการรักษาไว้ตามประเพณี ความเชื่อและพิธีกรรมโดยนัยนี้ป่าชุมชนมิได้เป็นเพียงพื้นที่ที่มีต้นไม้ขึ้นเท่านั้น หากแต่คือวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน ป่าเป็นส่วนหนึ่งของการทำมาหากิน ระบบครอบครัวเครือยาติ โครงสร้างอำนาจ กฎระเบียบ คุณภาพชีวิตอุดมการณ์ โลกทัศน์ และระบบคุณค่าทางสังคม

4.2 จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาดุลยภาพของระบบนิเวศชุมชน ป่าชุมชนมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการรักษาดุลยภาพของระบบนิเวศชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งการรักษาน้ำซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อการผลิตใน

ภาคเกษตร ด้วยเหตุนี้เองเงื่อนไขปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ก่อให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาคือการรักษาป่าต้นน้ำหรือแหล่งน้ำวับของชุมชน ความเชื่อมโยงระหว่างป่ากับระบบนิเวศและระบบการผลิตส่งผลให้การรักษาป่าชุมชน คือ การรักษาชีวิตเพื่อความอยู่รอดและการสืบทอดของชุมชน

4.3 จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก การรุกรานจากภายนอกหรือการเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรโดยคนภายนอกมักก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านอย่างรุนแรงจากชุมชน

5. ชุมชนอนุรักษ์จะต้องมีผู้นำที่เข็มแข็ง ไม่ว่าจะเป็นผู้นำตามธรรมชาติหรือผู้นำที่เป็นทางการ

6. ชุมชนที่รักษาป่าจะต้องมีการจัดตั้งองค์กรประชาชน หมายถึง ชุมชนที่สามารถอนุรักษ์จัดการป่าได้ จะต้องเป็นชุมชนที่มีการจัดตั้งองค์กรที่ทำหน้าที่รับผิดชอบทรัพยากรอย่างเหมาะสมและเป็นธรรม

7. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน

8. ชุมชนที่สามารถรักษาป่าไว้ได้จะต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมจะเห็นได้ว่า การมีป่าชุมชนเกิดขึ้นมาแล้วประสบความสำเร็จนั้นมีรูปแบบที่ขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศและประโยชน์ใช้สอย แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ป่าชุมชนแบบดั้งเดิม เป็นการดูแลตามวัฒนธรรม หรือประเพณีท้องถิ่น และป่าชุมชนแบบพัฒนา เป็นการดูแลตามนโยบายของรัฐบาล ตั้งขึ้นเพื่อประโยชน์ของชุมชน อันได้แก่ เพื่อการอนุรักษ์ดิน น้ำ สมดุลธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าเป็นแหล่งรายได้เสริมของชาวบ้านเพื่อประโยชน์จากเนื้อไม้คือการทำเชื้อเพลิง และไม้ใช้สอยเป็นประโยชน์แก่สังคม ได้แก่เป็นสถาน ได้แก่ เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ หรือเป็นแหล่งเรียนรู้ของเยาวชนในรูปชุมชน โดยมีเงื่อนไขในการเกิดป่าชุมชน คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชนแต่ต้องเป็นทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ที่อยู่ในสภาพเพียงพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน อันเป็นการพิทักษ์ผลประโยชน์ของชุมชน ที่มีจิตสำนึกในการรักษาป่าโดยมีประเพณีความเชื่อความจำเป็นในการป้องกันการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก มีจารีตของการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมสิ่งต่าง ๆเหล่านี้จะหาได้จากชุมชนที่มีการมีส่วนร่วมที่มีผู้นำและชุมชนที่เข็มแข็งเป็นส่วนใหญ่

2.1.5 ป่าชุมชนแหล่งอาหารที่สำคัญ

ป่าชุมชนโดยทั่วไปเป็นผืนป่าผืนเล็ก ๆ มีขนาดและรูปแบบผันแปรไปตามลักษณะและพัฒนาการของชุมชน ป่าชุมชนจึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับระบบนิเวศป่าในท้องถิ่น ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างป่ากับชุมชนจะราบรื่นและยาวนานเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับการบริหารจัดการของชุมชนเป็นสำคัญ ชุมชนล่มสลายป่าก็หมด ป่าหมดชุมชนก็ล่มสลาย ความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างป่ากับชุมชนจึงเป็นที่รับรู้กันมานาน ดังนั้นเพื่อสร้างกลไกการบริหารจัดการป่าที่เหมาะสม จึงต้องมีการพัฒนาองค์กรชุมชน สร้างแผนการจัดการนิเวศป่าชุมชน โดยชุมชนเป็นผู้ทำ แผนการจัดการนิเวศป่าชุมชนจะช่วยให้เห็นภาพรวมของป่าทั้งผืน ทำให้รู้จักเข้าใจและเห็นคุณค่าป่าผืนใหญ่ขณะเดียวกันก็จะช่วยให้มองเห็นระบบนิเวศย่อย ๆ ในระบบนิเวศป่าผืนใหญ่ เช่น ที่สูงเป็นป่าดิบ เขาที่โคกเป็นป่าโคก หนองน้ำหรือที่น้ำท่วมขังเป็นฤดูกาลก็มีป่าพรุหรือป่าบุ่งป่าทามขึ้นอยู่ ที่ดินตื้นมีกรวดหินมากอากาศแห้งแล้งก็มีป่าเต็งรังขึ้น หากมีดินหนาขึ้นมีความชุ่มชื้นเพิ่มขึ้นมาสักหน่อยก็จะมีป่าเบญจพรรณหรือป่าดิบแล้ง เป็นต้น ดังนั้นหากรู้จักระบบนิเวศดีพอ รู้จักเนื้อหาองค์ประกอบของระบบนิเวศที่มีอยู่ในป่า รู้จักกฎเกณฑ์หน้าที่ตามธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ร่วมกันในป่า รู้ถึงผลกระทบและรู้จักจัดการกับผลกระทบจากการเก็บเกี่ยวใช้ประโยชน์สรรพสิ่งจากระบบนิเวศ และตระหนักถึงสิ่งเหล่านี้ คนกับระบบนิเวศก็จะอยู่ร่วมกันได้โดยไม่ทำลายซึ่งกันและกัน คนไม่ทำลายป่าและป่าก็จะไม่ทำลายคน คือ ไม่โค่นล้มมาทับหรือเป็นเหตุให้ชุมชนต้องอพยพโยกย้ายถิ่นที่อยู่ กระบวนการที่จะช่วยให้คนรู้จักระบบนิเวศป่า อยู่กับป่าและพึ่งพาป่าได้โดยไม่ทำลายซึ่งกันและกันมีหลายรูปแบบ แต่รูปแบบที่มีการจัดการ มีกลไกทางสังคมและทางการบริหารจัดการคอยควบคุมอีกชั้นหนึ่ง คือ รูปแบบของป่าชุมชน ป่าชุมชนจึงช่วยให้ป่าได้รับการคุ้มครอง ดูแลรักษา และใช้ประโยชน์จากคนหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องทุกระดับ ในระดับที่ได้ดุลยภาพหรือไม่ทำลายเพื่อช่วยให้ระบบนิเวศทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ ดุลยภาพเหล่านี้อาจเปลี่ยนแปลงไปตามกฎธรรมชาติ มีการถ่ายทอดพลังงาน การหมุนเวียนธาตุอาหาร การทดแทน การรบกวนทำลายจากภัยพิบัติทางธรรมชาติและจากมนุษย์ ตลอดจนการฟื้นฟูตามธรรมชาติ หากชุมชนพึ่งระบบนิเวศมากเกินจุดดุลยภาพและระบบนิเวศไม่สามารถฟื้นฟูสภาพได้ตามธรรมชาติ ก็อาจต้องช่วยเสริมการสืบพันธุ์ตามธรรมชาติโดยการปลูกเสริมและป้องกันอันตรายจากไฟหรือสัตว์เลี้ยงหรือใช้ระบบการตัดฟันช่วยการสืบพันธุ์ของต้นไม้ ซึ่งมีมากมายหลากหลายวิธีให้เลือกใช้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการจัดการ ป่าชุมชนจึงไม่ใช่

ป่าเพื่อเศรษฐกิจมุ่งทำไม้หรือผลิตไม้ไว้ใช้สอย แต่ไม้ใช้สอยเป็นผลผลิตหนึ่งในหลาย ๆ อย่างของการจัดการระบบนิเวศป่าชุมชน

การจัดการระบบนิเวศที่เป็นป่า มีหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการจัดการ เช่น คุ้มครองความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อน้ำ และเพื่อคุ้มครองสัตว์ป่า ในแง่ความหลากหลายทางชีวภาพคนส่วนใหญ่จะนึกถึงป่าและต้นไม้ในป่า แต่ความสำคัญของป่าในเรื่องนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับชนิด ขนาด หรือความหนาแน่นของต้นไม้ แต่ขึ้นอยู่กับคุณค่าของชีวภาพต่อมนุษย์ทั้งในปัจจุบันและในอนาคต ป่าในพื้นที่ราบที่ลุ่มต่ำจึงมีความสำคัญไม่น้อยกว่าป่าที่สูง เพราะยิ่งสูงความหลากหลายทางชีวภาพโดยเฉพาะเกี่ยวกับชนิดและพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิตยิ่งลดลง ดังนั้นหากจะจัดการระบบนิเวศป่าเพื่อรักษาความหลากหลายทางชีวภาพจึงไม่ควรอพยพโยกย้ายคนจากที่สูงลงมาที่ลุ่มต่ำและโดยสถานการณ์ทั่วไปก็ไม่ควรอพยพคนหรือชุมชนโดยอ้างเพื่อวัตถุประสงค์ในการอนุรักษ์ เพราะการอพยพทำให้วัฒนธรรมและความเป็นชุมชนล่มสลาย ชุมชนตั้งใหม่จะใช้ป่าและทรัพยากรทุกอย่างอย่างหนักเพื่อให้อยู่รอดกับสภาพแวดล้อมใหม่ที่ไม่รู้จักคุ้นเคย ทำให้ระบบนิเวศป่าซึ่งรวมถึงดินและน้ำในที่ต่ำถูกทำลาย ในทางการจัดการลุ่มน้ำ คนส่วนใหญ่นึกถึงป่าบนภูเขาสูงทางภาคเหนือเป็นความจริงอยู่มากว่าพื้นที่ป่าตามภูเขาสูงมีความสำคัญต่อน้ำและต่อสภาวะอากาศประจำถิ่น แต่พื้นที่อื่น ๆ อาทิ ที่ลุ่มและที่ริมลำห้วยลำธารก็มีความสำคัญไม่แพ้กัน โดยเฉพาะประเด็นการเก็บกักรักษาน้ำอาจสำคัญกว่าบนยอดเขาด้วยซ้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่เขาไม่สูงมากนักเพราะที่ลุ่มริมห้วยมีชั้นดินลึกกว่าสามารถเก็บน้ำได้มากกว่าที่สูงชันซึ่งมีแต่หินไม่ค่อยมีเนื้อดินจึงเก็บกักน้ำไม่ได้ นอกจากนี้การให้น้ำของพื้นที่ลุ่มน้ำใด ๆ มิได้เกิดจากอิทธิพลของป่าแต่เพียงอย่างเดียวยังมีปัจจัยเกี่ยวข้องหลายประการ อาทิ ลักษณะภูมิประเทศ เช่น ความสูงชัน ลักษณะดินหิน และภูมิอากาศ เช่น ปริมาณน้ำฝน อุณหภูมิ ความชื้น ดังนั้นการจัดการป่าเพื่อน้ำจึงต้องเรียนรู้และเข้าใจธรรมชาติและกลไกธรรมชาติซึ่งมีข้อจำกัดอยู่มากและกฎเกณฑ์วิธีการของชุมชนในลุ่มน้ำ ถ้าต้องการให้มีน้ำพอใช้ คุณภาพดี และมีใช้ตามเวลาที่ต้องการ ก็ต้องจัดการป่า จัดการลุ่มน้ำร่วมกับชุมชน ไม่ใช่ล้อมรั้วหรือปล่อยป่าทิ้งไว้ตามยถากรรมซึ่งที่สุด น้ำก็ไม่ได้ ป่าก็ไม่เหลือ ทางด้านการคุ้มครองจัดการสัตว์ป่าก็มีความสำคัญ เช่นกัน แต่วิธีการจัดการสัตว์ป่าในปัจจุบันก็ยังมีปัญหา สัตว์ป่ามีค่าหายากหลายชนิดอยู่ในความควบคุมของมนุษย์โดยเทคโนโลยี สุดท้ายข้อมูลเหล่านี้ส่วนใหญ่ถูกนำไปใช้ในการเพาะเลี้ยงเพื่อการค้า เพื่อป้อนแหล่งธุรกิจท่องเที่ยวตามสวนสัตว์ของประเทศที่ไม่มีป่าหรือสัตว์ป่าสุดท้ายจึงหนีไม่พ้นประเด็นเพื่อธุรกิจการค้า สัตว์ชนิดใดมีศักยภาพในทางการค้าก็จะมีราคาสูงขึ้น

อย่างรวดเร็ว และจะถูกไล่ล่าจนใกล้สูญพันธุ์จึงจะได้รับการประกาศให้เป็นสัตว์ป่าคุ้มครองหรือสัตว์ป่าสงวนโดยที่หลายชนิดก็อาจสูญพันธุ์ไปแล้ว ประสบการณ์ที่ผ่านมาสอนว่าการคุ้มครองสัตว์ป่าเป็นรายชนิดรักษาชีวิตสัตว์ป่าไว้ไม่ได้ การป้องกันรักษาเฉพาะถิ่นที่อยู่ของสัตว์ป่าก็รักษาชีวิตสัตว์ป่าไว้ไม่ได้ เพราะการสูญเสียชีวิตสัตว์ป่าส่วนใหญ่เกิดจากคน คนจึงเป็นปัจจัยสำคัญและหากให้การศึกษามีความรู้ความเข้าใจสามารถจัดการสัตว์ป่าได้ในระดับที่เหมาะสมก็จะได้ประโยชน์เพราะสัตว์ป่าจะสามารถสืบพันธุ์ทดแทนกันได้แต่หากควบคุมไม่ได้ก็จะทำให้สัตว์สัตว์ป่าสูญพันธุ์ไป โดยปกติสังคมไทยชนบทเลี้ยงสัตว์ไม่กี่ชนิดเพื่ออาศัยแรงงาน อาทิ ช้าง ม้า วัว ควาย หรือเป็นอาหาร และไม่ทรมานสัตว์โดยขังไว้ในกรงตามบ้านเพื่อไว้ดูเล่นหรือจำหน่ายเหมือนคนในเมือง ชุมชนใกล้ป่าก็พึ่งพาสัตว์ป่าบางชนิดเป็นอาหารแบบหาอยู่หากิน และหากนำมาซื้อขายแลกเปลี่ยนก็มักทำไปเพื่อสิ่งของที่จำเป็น เช่น ข้าว ยา มิได้ทำเป็นธุรกิจการค้าใหญ่โต สัตว์ป่าจึงมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน (ซึ่งปัจจุบันบทบาททางอาหารลดน้อยลงไปเพราะมีการเลี้ยงสัตว์มากขึ้น) และการหาสัตว์ป่าบางชนิดเป็นอาหารช่วยให้คนมีความรู้ความเข้าใจธรรมชาติของสัตว์ป่า เกิดประโยชน์ในแง่การศึกษาอย่างมหาศาล องค์ความรู้เรื่องสัตว์ป่าทั้งของเมืองไทยหรือทั่วโลกก็ได้มาจากชาวบ้านจากพรานป่าเหล่านี้ ป่าชุมชนจึงเป็นประโยชน์ในแง่การคุ้มครองรักษาและจัดการทรัพยากรสัตว์ป่าได้อีกทางหนึ่ง ถึงแม้ว่าป่าชุมชนบางแห่งจะมีขนาดไม่ใหญ่นัก แต่ถ้ามีความรู้ความเข้าใจและจัดการได้เหมาะสมก็ช่วยคุ้มครองสัตว์ป่าได้ ธรรมชาติของสัตว์ที่อาศัยในป่ามิได้กระจายอยู่ตามแนวราบเท่านั้น ยังกระจายตามแนวดิ่งตามชั้นความสูงของระบบนิเวศโดยเฉพาะอย่างยิ่งสัตว์ปีกและสัตว์ห้อยโหนและระบบนิเวศป่าช่วยสมดุลประชากรสัตว์ป่าเหล่านี้ ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นป่าใหญ่หรือป่าเล็ก แต่หากมีการจัดการระบบนิเวศป่าที่ดี ก็จะช่วยเพิ่มพูนความหลากหลายทางชีวภาพให้คุณค่าทางด้านต้นน้ำลำธาร และเป็นแหล่งอยู่อาศัยของสัตว์ป่าเช่นกันระบบนิเวศป่าจึงเป็นที่รวมของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับสังคมทุกระดับชั้น ดังนั้นหากจะต้องหาทางเลือกในการคุ้มครองระบบนิเวศป่าให้อยู่ได้คนในสังคมซึ่งเป็นผู้ใช้ทรัพยากรต้องเป็นผู้ตัดสินใจ หากสังคมต้องการประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งจากป่าก็ต้องจัดการให้ได้ผลผลิตอย่างนั้น เช่น ต้องการไม้ซุงก็ต้องจัดการป่าให้ไม้ยืนต้นที่มีค่าทางเศรษฐกิจได้มีโอกาสเจริญเติบโตมากกว่าพืชพรรณชนิดอื่นและตัดฟันออกมาใช้ประโยชน์ นอกจากนี้ยังอาจใช้รูปแบบการจัดการแบบสัมปทานรายใหญ่ รายย่อย หรือจัดการโดยรัฐ หากต้องการน้ำก็สร้างกลไกลควบคุมการไหลของน้ำ ควบคุมป้องกันคุณภาพน้ำในลำธาร โดยออกกฎหมายควบคุมสิ่งเหล่านี้ หากต้องการสัตว์ก็ต้องเสริมสร้างแหล่งอาหาร น้ำและพันธุ์ไม้ที่สัตว์ต้องการเพื่อดึงดูดสัตว์ให้

เข้ามาอยู่อาศัยและหากิน หากต้องการประโยชน์หลาย ๆ อย่าง เช่น น้ำใช้และทำการเกษตร ไม้ใช้สอย สัตว์ป่า แหล่งพักผ่อนหย่อนใจและสิ่งแวดล้อมที่ดี รวมทั้งเป็นถิ่นที่อยู่ของมนุษย์โดยเฉพาะชนเผ่าที่อยู่มาก่อนแล้ว ก็ต้องมีระบบการจัดการที่เหมาะสมที่ให้ความสำคัญทุกด้าน ซึ่งก็หมายถึงการจัดการป่าให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่ดีของคนซึ่งรวมเรียกว่า วัฒนธรรม

จากความหมายที่ได้กล่าวมาข้างต้น พอสรุปได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่า หมายถึงการจัดการป่าชุนจำเป็นต้องใช้มิติทางทางวัฒนธรรมเข้ามาช่วยในการจัดการ เพราะวัฒนธรรมเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะเป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศน์เดียวกันที่ไม่อาจแบ่งแยกพิจารณาได้เด็ดขาดจากกัน ความสัมพันธ์ทั้งชีวิตทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของสังคม เป็นพื้นฐานในการจัดการความสัมพันธ์ต่าง ๆ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคมและมนุษย์กับธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องการนับถือผีหรือข้อห้ามและความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์และการยังชีพการแสดงออกทางวัฒนธรรมรูปแบบต่าง ๆ เช่น ความเป็นชุมชนในการรวมตัวกันเพื่อรักษาป่าและลักษณะทางชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่งที่มีกฎเกณฑ์ในการรักษาป่า เพื่อแสดงความเชื่อมั่นในศักยภาพของความเป็นมนุษย์ในวัฒนธรรมของตนเอง การจัดการป่าชุมชนจึงมีความเป็นอย่างยิ่งที่ต้องวิเคราะห์ปรากฏการณ์ปัญหาแบบองค์รวม เพื่อให้มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับการใช้ประโยชน์จากป่า เนื่องจากป่าชุมชนเป็นครัวหลังใหญ่สำหรับชาวชนบท เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ ฉะนั้น ป่าไม้จึงเป็นแหล่งอาหารที่มีประโยชน์ของคนในชุมชน ป่าชุมชนยังเป็นโรงเรียน เพราะในอดีตเด็กและเยาวชนก็จะเข้าไปหาอาหารกินภายในป่า เรียนรู้การใช้ชีวิตจากป่า ป่าไม้จึงเป็นโรงเรียนที่ทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างมากมาก เช่น การศึกษาระบบนิเวศป่าไม้ การหาของป่า การเก็บเห็ด เป็นต้น และสุดท้ายป่าชุมชนยังเป็นโรงพยาบาล ซึ่งในอดีตหาประชาชนในชุมชนเจ็บป่วยก็จะเข้าไปหาสมุนไพรภายในป่า เพื่อนำมารักษาตามโรคต่าง ๆ แต่ปัจจุบันคนไม่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เน้นแต่การใช้ประโยชน์ และทำการบุกรุกตัดไม้ ทำลายป่า ทำเป็นพื้นทีการเกษตร จนทำให้สภาพพื้นที่ป่าเกิดความเสื่อมโทรมทรัพยากรและแหล่งอาหารเริ่มลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ จนได้เกิดเป็นปัญหาของรัฐบาลทุกยุคทุกสมัยที่จะพยายามป้องกันแก้ไขปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนหรือ ป่าสงวนแห่งชาติ

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยภูมิปัญญาพื้นบ้าน

นับตั้งแต่อดีตชุมชนในภาคเหนือต่างมีการดูแลและพึ่งพาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรภายในท้องถิ่นเพื่อการยังชีพ เก็บเห็ด หน่อไม้ พืชผักป่า สมุนไพร ไม้ฟืน ไม้ใช้สอยจากป่า ทั้งเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและค้าขายแลกเปลี่ยนกับชุมชนข้างเคียงความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติมีความหมายต่อการดำรงอยู่ของชุมชน แต่ละชุมชนจึงมีจารีต ประเพณี และวัฒนธรรมเป็นกลไกสำคัญในการจัดสรรการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองดูแลอยู่ การเข้าไปใช้ประโยชน์ต้องมีความระมัดระวังและใช้แค่เพียงพอเหาะพอควร นอกจากนั้นยังมีพิธีกรรมที่ช่วยตอกย้ำระบบความเชื่อดังกล่าวตลอดจนปลูกฝังและถ่ายทอดความคิดความเชื่อไปสู่ลูกหลาน (ประเสริฐ บัวคลี่ใบ.2543 : 11) การจัดการป่าของชุมชนท้องถิ่นสามารถแบ่งแยกเป็น 3 ระบบใหญ่ ๆ ตามการจำแนกของ Fisher ในกรณีของประเทศเนปาล ได้แก่ ระบบตามประเพณีที่สืบทอดกันมา ระบบที่ริเริ่มโดยท้องถิ่นและระบบที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอก ตามแบบของ Fisher ระบบตามประเพณีที่สืบทอดกันมา หมายถึง การจัดการป่าตามจารีตประเพณีซึ่งมีมานานแล้ว แต่ไม่จำเป็นต้องริเริ่ม โดยท้องถิ่น เช่น ระบบ Talukdari ในเนปาล หัวหน้าท้องถิ่น ที่เรียกว่า Talukder เป็นผู้รับผิดชอบควบคุมการเข้าถึงป่า และจัดสรรผลผลิตจากป่าครึ่งหนึ่งให้แก่รัฐบาล ส่วนระบบริเริ่มโดยท้องถิ่นเป็นรูปแบบการจัดการป่าชุมชนริเริ่มสร้างสรรค์ขึ้นมาเอง และมีพลวัตเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ อาจจะร่วมกับการปฏิบัติตามประเพณี หรือบางครั้งอาจได้รับการสนับสนุนจากภายนอกในระยะต่อมา (อานันท์ กาญจนพันธ์.2542 : 37)

ในส่วนของรัฐและสังคมไทย ในบางสถานการณ์ บางพื้นที่และบางช่วงเวลา “พื้นที่ป่า”ถูกนิยามความหมายให้มีนัยสำคัญถึง ทรัพยากรเนื้อไม้ที่ให้ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ โดยเป็นสินค้าส่งออกและเป็นรายได้หลังของประเทศ แต่พอเข้าสู่สถานการณ์ใหม่ ช่วงเวลาใหม่ “พื้นที่ป่า” กลับถูกนิยามความหมายให้มีนัยสำคัญถึงผืนป่าธรรมชาติต้นน้ำลำธารที่เปรียบเสมือน เป็นปอดของโลก ทำหน้าที่ซักฟอกอากาศเสียให้เป็นอากาศบริสุทธิ์และเป็นแหล่งที่อยู่ของสัตว์หายาก รวมทั้งยังเป็นแหล่งแห่งความหลากหลายทางชีวภาพที่มีความสำคัญต่อความมั่งคั่งและมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมมนุษย์ หรือมีความสำคัญต่อวิชาการด้านแพทย์ศาสตร์ และการพัฒนาอุตสาหกรรมของโลกในอนาคต พื้นที่ป่าจึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอนุรักษ์ไว้ แต่ในส่วนของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานในเขตป่าหรือชาวเขา ถึงแม้สถานการณ์และช่วงเวลาจะเปลี่ยนไปแต่ประสบการณ์ในวิถีชีวิตประจำวัน “พื้นที่ป่า” ยังคงถูกนิยามหมายว่าให้เป็นนัยสำคัญถึงปัจจัยพื้นฐานทางการผลิต และ

เป็นแหล่งไม้ฟืน รวมทั้งยังเป็นพื้นที่สำหรับทำกสิกรรม เพื่อการค้าขายและเพื่อยังชีพเป็นแหล่งพืชผักอาหาร เนื้อสัตว์ป่า และยารักษาโรคบางอย่างบางประเภท รวมทั้งความหมายต่อการดำรงชีวิต ทั้งในแง่ถิ่นที่อยู่อาศัยอันสงบสุขปราศจากความสับสนวุ่นวายแบบสังคมเมืองไม่ต้องเกี่ยวข้องกับสังคมภายนอก และอำนาจรัฐที่เข้ามาวุ่นวาย ควบคุมวิถีชีวิตประจำวันมากนัก

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้งานศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า ตามมุมมองและวิธีคิดของชาวบ้านจะประสบกับข้อจำกัดและขาดพลังอำนาจ ในการอธิบายความหมายต่อพื้นที่ป่าของชุมชนท้องถิ่นใกล้บ้าน แต่ข้อเสนอบางประการ เช่น ศักยภาพ และภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นกลับเป็นประเด็นที่น่าสนใจและชวนให้ติดตาม โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวกับความแตกต่างหลากหลายและการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของศักยภาพและภูมิปัญญาซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขของประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งนำไปสู่ข้อเสนอสำคัญคือการพึ่งตนเองและสิทธิของชุมชนท้องถิ่น โดยชุมชนท้องถิ่นต้องสร้างความเข็มแข็งของตนเอง และต้องเรียกร้องต่อรองกับโครงสร้างอำนาจรัฐส่วนกลางเป็นสำคัญ แต่ทั้งนี้ข้อเสนอดังกล่าวอาจจะมีข้อจำกัดบางประการ โดยเฉพาะข้อจำกัดของกรอบความคิดทฤษฎีที่ละเลย ความซับซ้อนของอำนาจ และการช่วงชิงอำนาจควบคุมจัดการพื้นที่ละหว่างกลุ่มพลังอำนาจที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ทั้งในแง่ของการเมืองในระดับจุลภาค (Micro Politics) และการเมืองของความจริง (Politics of Truth) ซึ่งต้องช่วงชิงอำนาจในการสร้างความจริงและการนิยามความหมายต่อป่า

ดังนั้นงานศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในสังคมไทย จึงขาดพลังในการอธิบายเพื่อสร้างความยอมรับของสังคม และขาดพลังต่อรองทางการเมืองไปบ้าง หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า งานศึกษานั้นยังไม่สามารถแสดงและเสนอถึงรากฐานที่มาหรือรากเหง้าของปัญหาที่แท้จริง และปัญหาที่รอบด้านได้อย่างเป็นจริงเท่าที่ควร (สมบัติ บุญคำเยือง. 2540 : 15) ในขณะที่กระแสอิทธิพลจากโลกภายนอก ได้หลั่งไหลเข้ามาสู่สังคมล้านนาอย่างรวดเร็วก่อให้เกิดความเปลี่ยนจากภายนอก สิ่งแวดล้อมอันเป็นป่าต้นน้ำลำธาร สายน้ำ ที่ทำกินก็ถูกทำลายให้เสื่อมโทรมลง การดำรงชีพและระบบความสัมพันธ์ในชุมชนและระหว่างชุมนก็เปลี่ยนไป ความคิดและความเชื่อของคนก็เปลี่ยนไป รากฐานภูมิปัญญาที่สั่งสมมาเป็นเวลานานกับกระแสเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่ จึงมีความพยายามผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเพื่อตอบโต้หรือประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาสั่งสมในสถานการณ์ใหม่เพื่อแก้ปัญหาใหม่ (เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544 : 133-134) จึงนำเสนอพลวัตของกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านในท้องถิ่นพอสังเขปดังนี้

การสืบชะตาขุนน้ำ การบวชต้นไม้ และบวชป่าชาวล้านนาได้รู้เห็นได้สัมผัสความจริงและเข้าถึงปัญหาการเสียสมดุลในธรรมชาติแวดล้อมอย่างชัดเจนเป็นเวลาต่อเนื่อง เพราะกระทบกระเทือนความเชื่อและอุดมการณ์ของสังคมประเพณี รวมทั้งกระทบกระเทือนการดำรงชีพและการทำมาหากินของเขาอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันโดยเฉพาะชาวชนบททราบดีว่า เขาได้อาศัยสายน้ำหล่อเลี้ยงไร่นาในถิ่นเกิด ได้อาศัยต้นไม้ อาศัยป่าเป็นแหล่งกักเก็บความชุ่มชื้นและความอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งได้ประสบความแห้งแล้งและความกันดารเมื่อยามขาดแคลนน้ำ พวกเขารู้ดีว่าการทำลายสมดุลแห่งธรรมชาติเกิดจากมนุษย์ทั้งสิ้น

กิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมมีอยู่หลายหลาก แต่ที่นับว่าได้รับความนิยมได้รับการเผยแพร่ และได้รับการขยายผลไปอย่างขว้างขวางก็ได้แก่ การบวชต้นไม้ บวชป่า และการสืบชะตาขุนน้ำ ต้นไม้ และป่า ซึ่งในสาระสำคัญเป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม โดยนำเอาพิธีกรรมที่ได้ถือปฏิบัติกันมานานในสังคมมานานในสังคมล้านนามาประยุกต์ใช้วัตถุประสงค์ให้เพื่อแก้ปัญหาในสถานการณ์ใหม่ กล่าวคือในอดีตยามใดบุคคลอันเจ็บป่วยหรือเคราะห์ร้าย หวั่นเกรงว่าจะถึงแก่ความตายหรือความวิบัติก็จะมีการทำบุญและพิธีกรรมสืบชะตาโดยการสู่ขวัญควบคู่กับการทำพิธีทางพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดสิริมงคล เกิดกำลังใจ เกิดความหวัง ตลอดจนอำนาจเหนือธรรมชาติให้ช่วยขจัดปัดเป่าภยันตรายทั้งหลายทั้งปวงให้หมดสิ้นไป เมื่อความเชื่อและศรัทธายังมีคุณค่าทางจิตใจของคนอยู่ การฟื้นฟูนำมาประยุกต์ใช้เพื่อสืบชะตาต้นไม้และป่า ดังที่ทำกันค่อนข้างแพร่หลายจึงเกิดผลดีตามมาอย่างน้อยก็เกิดการเรียนรู้ในหมู่ชาวบ้านว่าเขาจะต้องช่วยกันพิทักษ์รักษาต้นน้ำลำธารและป่าเขาลำเนาไพรที่พวกเขาเห็นคุณค่าเพราะซึ่งได้พึ่งพาอาศัยกันตลอดมา และเมื่อได้พิธีกรรมสืบชะตาแล้วก็ย่อมมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจเหนือธรรมชาติมาช่วยปกป้องคุ้มครองด้วย ผู้ละเมิดก็จะมีอันเป็นไปจึงเป็นการต่ออายุหรือสร้างความยั่งยืนให้แก่ธรรมชาติที่เขารัก นับถือ และหวงแหนได้ ดังกรณีที่พอจะอ้างอิงได้คือการบวชป่าขุนน้ำพงษ์ที่จังหวัดน่าน เมื่อปี 2533 การสืบชะตาต้นน้ำ และป่าห้วยหวะ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน เมื่อปี พ.ศ. 2535 กิจกรรมสืบเนื่องกับการบวชและการสืบชะตาดังกล่าวที่มีผลในทางให้การเรียนรู้ที่ดีเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติแก่ชุมชนก็คือการทอดผ้าป่าต้นไม้สู่ชุมชน และกิจกรรมต่อเนื่อง อีกอย่างหนึ่งคือการศึกษาดูงานและการสัมมนาเพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ละเรียนรู้กระแสเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อป่าชุมชน และให้ชุมชนรู้เท่าทันสังคมในการอนุรักษ์ป่า กิจกรรมดังกล่าวนี้นับว่าเป็นพฤติกรรมใหม่ที่พ่วงเข้าไปกับพิธีกรรมที่ชาวบ้านรู้คุณค่า เป็นการร่วมใจร่วมมือผนึกกำลังกันแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยการฟื้นฟูพิธีกรรมที่มี

คุณค่าทางใจมาประยุกต์ใช้เพื่อแก้ปัญหาใหม่ในสถานการณ์ใหม่นั่นเอง อย่างน้อยก็เป็นทางเลือกหรือทางออกที่สอดคล้องกับพื้นฐานภูมิปัญญาของชาวบ้านที่เขาเข้าถึงคุณค่าอย่างแท้จริง

การพิสูจน์โดยชาวบ้านว่าคนอยู่กับป่าได้โดยไม่ทำอันตรายป่า นโยบายหลักของประเทศที่ต้องการอนุรักษ์ป่าไว้ให้ได้มากที่สุดและดีที่สุดนั้น เป็นนโยบายที่ดีไม่มีใครเถียง แต่ปัญหามีอยู่ว่า รัฐถือว่าป่าเป็นของรัฐ ใครเข้าอยู่ในพื้นที่ที่ประกาศเป็นเขตป่าอนุรักษ์ก็ต้องย้ายออกไปทั้ง ๆ ที่ในความจริงรัฐได้ปล่อยปละละเลยให้ชาวบ้านได้เข้าไปหักล้างถางพงขยายพื้นที่ทำกินได้อย่างไม่จำกัดมาเป็นเวลาต่อเนื่องยาวนานหลายชั่วคนมาแล้ว ปัจจุบันในพื้นที่ที่รัฐประกาศเป็นเขตหวงห้ามก็มีคนเข้าไปทำกินอยู่แล้วหลายพื้นที่ ทั้งเข้าไปอยู่มานานแล้วและพึ่งเข้าไป ฝ่ายชาวบ้านก็อ้างสิทธิและธรรมเนียมปฏิบัติที่ทำสืบเนื่องกันมาในการเข้าไปทำกินในป่า ข้อขัดแย้งนี้รัฐถือกฎหมายเป็นหลักและมีอำนาจขับไล่คนออกจากป่า ความขัดแย้งและความเดือดร้อนจึงระอุอยู่ทั่วไปและเป็นข่าวอยู่เนือง ๆ ความจริงประการหนึ่งที่ชาวบ้านเพียรบอกแก่เจ้าหน้าที่ของรับว่า คนที่ไปอยู่ป่าโดยไม่ทำลายป่าก็มี เช่น ชาวเขาเผ่ามูเซอและอีก้อ ที่บ้านป่าคาสุขใจ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย รักษาป่าต้นน้ำลำธารและป่าชุมชนของเขาไว้อย่างดี เพราะเขารู้ว่าเขาได้พึ่งพาต้นน้ำหล่อเลี้ยงชีวิตได้ อาศัยไม้ฟืนและผักป่าของป่าต่าง ๆ ทั้งพืชและสัตว์เพื่อยังชีพ ทั้งที่เป็นอาหาร ยา และที่อยู่อาศัย เขาจึงทำไร่เฉพาะในพื้นที่นอกป่าชุมชนและไม่ไกลจากหมู่บ้าน เขารู้จักปลูกพืชกันดินพังทลายตามไหล่เขา เช่น กระถินและถั่วมะแฮะ เขาต่อท่อน้ำจากแหล่งน้ำมาสู่หมู่บ้านสำหรับดื่มกินชะล้าง ดังนี้เป็นต้นอีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าคนอยู่ในป่าไม่เป็นอันตรายต่อป่า คือ ชาวบ้านแม่ทา ตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งชาวบ้านได้เปลี่ยนวิธีคิดและเปลี่ยนระบบการผลิต โดยกลับมาสู่ระบบการพึ่งพาตนเองด้วยการทำไร่นาสวนผสม ขั้นต่อมาจึงมีการรวมตัวกันขึ้นเป็นองค์กรท้องถิ่น เพื่อรักษาป่า มีการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างคนที่ทำอย่างเดียวกัน มีการเดินทางมาเรียนรู้จากกันและกัน เจ้าของบ้านก็จะพาแขกไปเยี่ยมชมป่าของตนเองรวมทั้งพาขึ้นไปดูขุนน้ำซึ่งมีลักษณะเป็น “น้ำฮู” คือ เป็นน้ำซับที่ขึ้นจากรูดิน ชาวบ้านก็เกิดการเรียนรู้และสั่งสมความรู้มากขึ้น มีการพาไปดูบ้านกะเหรี่ยงเพื่อทำการศึกษาวงจรการทำไร่หมุนเวียนทำไร่ของกะเหรี่ยงเหล่านี้ทำไร่หมุนเวียนและปลูกพันธุ์พืชหลายอย่างการหมุนเวียนทำไร่ของกะเหรี่ยงมีผลให้ผืนดินถูกทิ้งให้ฟื้นตัวตามธรรมชาติ (วงจรหมุนเวียนของเขาอยู่ระหว่าง 7-9 ปี) แต่เนื่องจากพื้นที่ถูกจำกัดลงและมีจำนวนคนเพิ่มขึ้น ชาวบ้านจึงร่วมกันจัดการท่องเที่ยวเพื่อหารายได้เสริม และเป็นทางออกที่จะได้ไม่ต้องเบียดเบียนธรรมชาติมากกว่าที่ทำอยู่ แต่จุดมุ่งหมายสำคัญในเชิงสังคมแล้วระบุว่า

1. ต้องการสร้างเครือข่ายกับคนข้างนอก เพื่อให้เป็นการเข้าใจว่าการดำรงชีพของพวกเขาไม่เป็นอันตรายต่อป่า

2. ระดมทุนเพื่อเอามาใช้จ่ายในกองทุนรักษาป่า

3. ตอกย้ำการให้ความรู้ความเข้าใจเรื่องป่าและระบบนิเวศของพวกเขาให้คงอยู่สืบไป

จากความหมายที่ได้กล่าวมาข้างต้น พอสรุปได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยภูมิปัญญาพื้นบ้าน หมายถึง การประยุกต์ใช้ความรู้ ความเชื่อที่มีอยู่ในชุมชนมาจัดการป่าชุมชน เช่น การสร้างกิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมมีอยู่หลายหลาก ได้แก่ การบวชต้นไม้ บวชป่า และการสืบชะตาขุนน้ำ ต้นไม้ และป่า ซึ่งในสาระสำคัญเป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม โดยนำเอาพิธีกรรมที่ได้ถือปฏิบัติกันมานานในสังคมมานานในสังคมล้านนามาประยุกต์ใช้วัตถุประสงค์ให้เพื่อแก้ปัญหาในสถานการณ์ใหม่ กิจกรรมสืบเนื่องกับการบวชและการสืบชะตา เป็นสิ่งที่มีให้การเรียนรู้ที่ดีเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติแก่ชุมชนก็คือการทอดผ้าป่าต้นไม้สู่ชุมชนและกิจกรรมต่อเนื่อง อีกอย่างหนึ่งคือการศึกษาดูงานและการสัมมนาเพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ละเรียนรู้กระแสเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อป่าชุมชน และให้ชุมชนรู้เท่าทันสังคมในการอนุรักษ์ป่า

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในชุมชนกับแนวคิดเศรษฐกิจพึ่งตนเอง

ชุมชนหลายแห่งมีความรู้ มีความสามารถในการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้ดีกว่าการดำเนินการของรัฐ หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สังคมของชาวชนบทมีการพึ่งพิงป่าพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบต่างๆ มาช้านาน มีการทดสอบเรียนรู้ปรับใช้ไปตามสภาพของแต่ละช่วงเวลา จนกลายเป็นวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของการใช้ป่า แต่เนื่องจากการพัฒนาประเทศมิได้ให้ความสนใจแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้มากนัก จึงทำให้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้หมดไป เช่น การใช้ลูกหนามแท่งมาทุบเพื่อนำมาใช้ซักเสื้อผ้า การใช้ยาสมุนไพรมาใช้รักษาโรค ฯลฯ ซึ่งถ้าเหลือใช้ก็นำมาแปรรูปเป็นยาตากแห้ง เป็นผงชนิดต่างๆ ไว้จำหน่ายทำให้เกิดรายได้ในอดีต การพัฒนาโดยเฉพาะในประเทศที่กำลังพัฒนาหลายประเทศ รวมทั้งประเทศไทยมักเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจนำหน้าการพัฒนาด้านอื่นๆ และไม่ค่อยคำนึงถึงความเสียหายที่เกิดแก่ทรัพยากรธรรมชาติ

สิ่งแวดล้อมมากนัก ไม่เคยมีการประเมินต้นทุนทางสังคมหรือต้นทุนที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ สำหรับประเทศในยุคแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ผ่านๆ มามุ่งเน้นการเกษตรกรรมเพื่อการส่งออก มุ่งการผลิตให้มีจำนวนมากเท่าที่จะมากได้เพื่อขายแก่ตลาดโลก ในขณะที่ทรัพยากรป่าถูกทำลายเพื่อแปรสภาพเป็นพื้นที่เกษตรกรรมในแต่ละปีเปลี่ยน ป่าที่อุดมสมบูรณ์หาค่าทางเศรษฐกิจไม่ได้ไปเป็นไร่มันสำปะหลังในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือเป็นนากุ้งในภาคใต้ นอกจากนั้นมีการสร้างเขื่อนเพื่อผลิตไฟฟ้าสนองความต้องการของอุตสาหกรรม แต่พื้นที่ป่าที่มีค่าจำนวนมากถูกน้ำท่วม พืชหลายชนิดถูกทำลาย และสัตว์ป่าไม่มีที่อยู่อาศัยผลจากการพัฒนาด้านต่างๆ ทำให้เกิดภาวะมลพิษและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ เกิดผลกระทบโดยตรงต่อความเป็นอยู่ของประชากรในภาคชนบทของประเทศ ทำให้ชุมชนมีปัญหาหลายด้าน เช่น ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และสุดท้ายคือด้านสิ่งแวดล้อมดังนั้น ชุมชนควรได้รับโอกาสในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและเกิดความยั่งยืนต่อไป

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ในการบริหารจัดการนั้น ต้องให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมทั้งในเรื่องของการดูแลรักษา การฟื้นฟูสภาพป่า รวมถึงการใช้ประโยชน์จากป่า โดยมุ่งหวังที่จะให้ทรัพยากรป่าไม้แห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์ และตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างยั่งยืน ซึ่งจันทนา อินทปัญญา, 2553 : 36 (อ้างถึงใน อุทิศ ทาหอม, 2557 39-43) ได้สรุปสาเหตุ และรูปแบบและระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อจัดการป่าไม้ชุมชน ดังนี้

1. สาเหตุการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อจัดการป่าไม้ชุมชนประกอบด้วย

1.1 ผลประโยชน์: จิตสำนึกของมนุษย์โดยทั่วไปย่อมต้องการผลประโยชน์ต่างๆ ให้แก่ ตนเองหรือคนใกล้ชิด การมีประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการดำเนินการป่าไม้ชุมชน จึงย่อมหวังว่าผลประโยชน์ที่ตัวเองจะได้รับจากป่าไม้ชุมชน เช่น การได้ไม้เป็นเชื้อเพลิงเพื่อการหุงต้มในครัวเรือน การมีอาหารในการบริโภค ฯลฯ แม้บางครั้งตนเองอาจจะไม่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงก็ยังมีความหวังที่ให้ลูกหลาน ญาติพี่น้อง หรือแม้กระทั่งท้องถิ่นตนได้รับผลประโยชน์แทน

1.2 ความเดือดร้อน : มนุษย์ย่อมต้องการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่สุขสบายเมื่อมีความเดือดร้อนเกิดขึ้นก็พยายามที่จะขจัดสาเหตุของความเดือดร้อนนั้นให้หมดสิ้นไป การดำเนินชีวิตที่เดือดร้อนเพราะขาดแคลนไม้ในการใช้สอย จึงทำให้ประชาชนต้องการเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อการป่าไม้ชุมชน โดยมุ่งหวังจะทำให้ความเดือดร้อนหมดสิ้นไป และกลับมีชีวิตที่สุขสบาย

1.3 ความสนใจ : ทรัพยากรป่าไม้เอื้ออำนวยประโยชน์อย่างมหาศาลให้แก่มนุษย์ ถ้าในท้องถิ่นใดมีความขาดแคลนทรัพยากรป่าไม้ ย่อมสูญเสียโอกาสที่จะได้รับผลประโยชน์จากป่าไม้ รวมทั้งยังอาจเกิดโทษบางประการติดตามมา ความจริงดังกล่าวเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในผู้ที่สนใจด้านป่าไม้ และในปัจจุบัน วงการต่างๆ ได้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้อย่างมาก มีการเผยแพร่ทางสื่อมวลชนทุกแขนงอย่างมากมาย ทำให้ประชาชนหันมาให้ความสนใจในการแก้ไขปัญหาป่าไม้โดยการจัดการป่าไม้ชุมชน

1.4 ความศรัทธา : ประชาชนในชนบทโดยมากมีความศรัทธาต่อสิ่งที่ตนเคารพนับถือหรือเลื่อมใส และพร้อมที่จะปฏิบัติตามคำแนะนำ คำสั่ง หรือความประสงค์ ในท้องถิ่นชนบทมักศรัทธาผู้อาวุโส พระ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีความศรัทธาต่อสถาบันกษัตริย์ สถาบันศาสนา ความศรัทธาเกิดจากความเชื่อความประทับใจหรือความนับถือของแต่ละบุคคล เช่น เมื่อเห็นข้าราชการประพฤติปฏิบัติชอบก็เกิดความศรัทธา จึงพบอยู่เสมอว่าการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับป่าไม้ชุมชน เพราะตนเองศรัทธาให้ความสำคัญต่อการป่าไม้ชุมชน

1.5 ความเกรงใจ : คนไทยโดยส่วนใหญ่มีนิสัยความเกรงใจต่อผู้อื่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมชนบท ซึ่งความเกรงใจมีให้ทั้งต่อผู้ที่มีระดับเหนือกว่าตน เท่าตนและระดับต่ำกว่าตน ดังนั้นเมื่อเห็นผู้อื่นช่วยกันดำเนินการป่าชุมชนจึงรู้สึกเกรงใจต้องเข้ามามีส่วนร่วมด้วย

1.6 อำนาจบังคับ: แม้ประเทศไทยจะปกครองโดยระบอบประชาธิปไตยก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติจริงๆ แล้วยังคงแฝงด้วยระบบเผด็จการอยู่เสมอ ผู้มีอำนาจน้อยกว่าจะมีความรู้สึกเกรงกลัวต่อผู้มีอิทธิพลเหนือกว่า และยินยอมปฏิบัติตามคำสั่ง ในท้องถิ่นหลายแห่งจะพบว่าประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเพราะถูกอำนาจบังคับ

2. รูปแบบและระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าไม้ชุมชน แบ่งออกได้ดังนี้

2.1 การมีส่วนร่วมโดยตรง : การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการป่าไม้ชุมชนด้วยตนเอง เช่น ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบกิจกรรมต่างๆ การแสดงความ

คิดเห็นเกี่ยวกับการป่าไม้ชุมชน การเข้าร่วมกิจกรรมปลูกต้นไม้ บำรุงรักษาต้นไม้ฯลฯ นอกจากนี้ยังอาจร่วมเป็นคณะกรรมการกลุ่มที่ดำเนินการป่าไม้ชุมชนในหมู่บ้านโดยตรง

2.2 การมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม : โดยปกติแล้ว การป่าไม้ชุมชนจะดำเนินการในรูปกลุ่ม หรือองค์กร ประชาชน ดังนั้น การมีส่วนร่วมในรูปแบบนี้คือประชาชนจะคัดเลือกตัวแทนของตนเป็นกรรมการของกลุ่ม เพื่อดำเนินการป่าชุมชน และพร้อมที่จะให้ความร่วมมือเมื่อคณะกรรมการต้องการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในบางกิจกรรม

2.3 การมีส่วนร่วมโดยผ่านตัวแทน: การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะใช้ตัวแทนที่ตนเองเห็นว่ามีศักยภาพเพียงพอที่จะดำเนินการแทนตน ทั้งนี้เพราะมีข้อจำกัดด้านเวลา การประกอบอาชีพ แรงงาน ฯลฯ จึงไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมด้วยตนเอง เช่นมอบหมายให้สมาชิกในครอบครัวช่วยปลูกป่าแทน การฝากเพื่อนบ้านให้ช่วยเสนอความเห็นในที่ประชุม เป็นต้น

2.4.1 การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการแก้ไขปัญหาความยากจนคนกับป่าไม้

คนกับป่าไม้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะคนในชนบทส่วนใหญ่ของประเทศ เนื่องจากป่าไม้เป็นแหล่งที่มาของปัจจัย 4 ซึ่งสำคัญต่อการดำรงชีวิตของประชากรการพัฒนาประเทศได้ทำให้การใช้ประโยชน์จากป่าไม้เปลี่ยนแปลงไป นอกจากการใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิตแล้ว ป่าไม้ยังเป็นที่มาของรายได้มหาศาล เนื่องจากไม้เป็นทรัพยากรที่มีมูลค่าสูงขึ้น รวมทั้งมีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าไม้มาเป็นพื้นที่เพื่อการเพาะปลูก ทำให้ปัญหาพื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างมาก (จาริต ติงศภัทิย์, 2531) ปัญหาทรัพยากรป่าไม้ของชาติก็คือเรื่องคนการจัดการทรัพยากรป่าไม้ก็คือการจัดการคนนั่นเอง (จันทนา อินทปัญญา, 2553 : 33 อ้างถึงใน อุทิศ ทาหอม, 2557 39-43) ในอดีต ประมาณทศวรรษ 2470 และ 2480 ถึงต้นทศวรรษ 2500 และ 2510 ป่าไม้ในประเทศไทยยังมีสภาพอุดมสมบูรณ์ มีพันธุ์พืชและสัตว์ป่านานาชนิดอย่างอุดม เรียกได้ว่าเป็นยุคบ้านป่า ผู้คนที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่ามีจำนวนจำกัด และใช้ชีวิตสอดคล้องกับสภาพธรรมชาติของป่า ชุมชนหรือกลุ่มคนที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าในช่วงเวลานี้มีทั้งชุมชนที่มีลักษณะทางสังคมเป็นชุมชนถาวรแต่มิได้ตั้งหลักปักฐานประจำ ณ จุดเดียว เช่น ชุมชนชาวเขาและชุมชนขนาดเล็ก ๆ 3-4 หลังคาเรือนที่ออกจากบ้านเดิมไปทำกินอย่างถาวรในพื้นที่ป่ารวมทั้งชุมชนชั่วคราวที่เข้าไปตั้งเพิงพักในป่าเป็นระยะเวลานานๆ เพื่อหาของป่า เช่น น้ำมันยาง โดยมิได้นำครอบครัวไปด้วย และยังมีกลุ่มคน เช่นพวกพรานล่าสัตว์

หรือพวกหาของป่าที่เข้าป่าชั่วครั้งชั่วคราวเพื่อล่าสัตว์หรือเก็บของป่าด้วย การเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าของคนรุ่นบุกเบิกนี้ ก็เนื่องมาจากป่าเป็นแหล่งรายได้ที่ดี เช่นรายได้จากการขายน้ำมันยาง นอกจากนี้ ในพื้นที่ป่ายังมีแหล่งแร่อันอุดม พวกพรานล่าสัตว์ที่เข้าป่าล่าสัตว์แล้วไปพบแหล่งแร่จึงชักชวนญาติเข้าไปหาแร่ แต่เนื่องจากมีบ้านที่ถาวรอยู่นอกป่าอยู่แล้ว คนรุ่นบุกเบิกนี้จึงมิได้ตั้งหลักแหล่งถาวรในป่า มีเพียงบางรายเท่านั้นที่อยู่ในป่าต่ออย่างถาวร (จันทนา อินทปัญญา, 2553 : 34 อ้างถึงใน อุทิศ ทาหอม, 2557 39-43) ในช่วงถัดมา คือประมาณปลายทศวรรษ 2500 และ ต้นทศวรรษ 2510 ถึงปลายทศวรรษ 2510 ลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก เนื่องจากมีการทำไม้และการทำแร่เชิงพาณิชย์อย่างเป็นล่ำเป็นสัน มีการใช้เทคโนโลยีระดับสูง และการลงทุนสูงรัฐบาลเองก็ให้การส่งเสริมการทำไม้และการทำเหมืองแร่โดยการให้สัมปทาน ในขณะเดียวกันก็มีการลักลอบตัดไม้ที่ผิดกฎหมายอยู่อย่างกว้างขวาง และรัฐเองไม่สามารถควบคุมได้ ทรัพยากรป่าไม้ รวมทั้งแร่ธาตุ และสัตว์ป่าจึงเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว เมื่อพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมลงกลายเป็นป่าเปิด ประกอบกับมีเส้นทางที่เชื่อมพื้นที่ป่าสู่พื้นที่ภายนอก รวมทั้งปัจจัยด้านประชากรที่มีการขยายตัวของประชากรอย่างรวดเร็ว ผนวกกับราคาพืชพาณิชย์ที่สูง จึงเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดความต้องการพื้นที่ทำกิน ในช่วงนี้ (ประมาณปลายทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา) จึงมีการอพยพของผู้คนเข้าสู่พื้นที่ป่าเปิดอย่างมาก ทำให้พื้นที่นั้นกลายเป็นชุมชน พื้นที่ซึ่งเคยเป็นป่าก็กลายสภาพเป็นพื้นที่ทำกินไปอย่างถาวร (จันทนา อินทปัญญา, 2553 : 35 อ้างถึงใน อุทิศ ทาหอม, 2557 39-43) รัฐบาลได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้มากขึ้น ประมาณปลายทศวรรษ 2520 กล่าวคือ ได้มีการกำหนดเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ชนิดต่างๆ มีการกำหนดเขตและแสดงสิทธิ์พื้นที่ดินในเขตป่าสงวนทั้งที่ยังมีสภาพดีและเสื่อมโทรมว่าเป็นของรัฐ มีการตั้งหน่วยพิทักษ์ป่าในพื้นที่ต่างๆ มีการอพยพโยกย้าย ขับไล่ชุมชนออกจากพื้นที่ป่าบางแห่งทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าป่าไม้มีน้อยลงและเพื่อรักษาระบบนิเวศ อย่างไรก็ดี จุดมุ่งหมายอีกส่วนหนึ่งก็คือการนำที่ดินในเขตป่าสงวนที่เสื่อมโทรมไปทำธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่ (Plantation)โดยเป็นผลมาจากแรงผลักดันของธุรกิจการเกษตรที่ต้องการที่ดินทำการเพาะปลูกขนาดใหญ่เช่น ปาล์มน้ำมัน ยูคาลิปตัส และการทำนากุ้ง เป็นต้น การเข้าทำการเกษตรขนาดใหญ่ โดยขออนุญาตจากรัฐเข้าทำประโยชน์ (เช่า) ในเขตป่าสงวนในอัตราที่ต่ำ ระยะเวลายาวและจ่ายค่าชดเชยให้ชาวบ้านผู้ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนในอัตราที่ต่ำ (ซื้อสิทธิ์ในราคาต่ำ) จึงเกิดขึ้นได้ (จันทนา อินทปัญญา, 2553 : 35 อ้างถึงใน อุทิศ ทาหอม, 2557 39-43

จากข้อมูลที่ได้กล่าวมาข้างต้นพอสรุปได้ว่า การพัฒนาของชุมชนท้องถิ่น จำเป็นที่จะต้องให้คนในชุมชนเกิดความร่วมมือและตระหนักปัญหาของตนเอง และรู้จักแบ่งแยกปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน พร้อมทั้งร่วมกันบริหารทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ภายในชุมชน โดยเน้นการสร้างข้อตกลงร่วมกันในการใช้ป่าชุมชนและร่วมกันปลูกป่าไม้เพื่อทดแทนของเก่าที่หายไป จากการพลิกวิกฤตให้เป็นโอกาสของคนในชุมชน ปัจจุบันนี้ชุมชนบ้านตามาได้มีชื่อเสียงจนเกิดเป็นชุมชนต้นแบบที่ผู้คนต่างทั่วสารทิศ เข้ามาศึกษาดูงานภายในชุมชนมากมายการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นจะเป็นการพัฒนาที่เน้นให้ผู้คนรู้จักเรียนรู้ที่จะได้อยู่กับธรรมชาติอย่างสมดุลและเชื่อมโยงไปถึงเศรษฐกิจสังคมที่จะสามารถบูรณาการเข้าด้วยกันอย่างลงตัวและเหมาะสมกับชุมชน

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร : นิยามและความหมาย

แนวคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหารถือกำเนิดขึ้นมาหลายสิบปี หากแต่เป็นประเด็นที่สนใจก็ในช่วงปี พ.ศ. 2513-2522 เกิดขึ้นจากความสนใจระดับโลก เนื่องจากภาวะความอดอยากในบางทวีปอย่างแอฟริกา โดยความสนใจขณะนั้นมุ่งประเด็นในเชิงกายภาพและเศรษฐกิจเป็นหลัก เช่น ความแห้งแล้งของพื้นที่ที่ส่งผลต่อผลผลิตทางการเกษตรและความยากจนของผู้คนที่ทำให้ขาดปัจจัยในการเข้าถึงการบริโภคอาหาร ขณะเดียวกันก็เป็นช่วงเวลาที่ทั่วโลกกาลังประสบปัญหาวิกฤตด้านราคาอาหารและน้ำมันที่ขยับตัวสูงขึ้น ต่อมา แนวคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหารจึงได้พัฒนาอย่างเป็นพลวัต อย่างไรก็ตาม คำว่า “ความมั่นคงทางอาหาร” กลับเกิดขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2517 ในการประชุมอาหารโลก การประชุมครั้งนั้นได้นิยาม “ความมั่นคงทางอาหาร” ว่าเป็นปัญหาความไม่พอเพียงทางด้านอุปทานของประเทศหรือภูมิภาคหนึ่งๆ และต้องสร้างหลักประกันการผลิตอาหารและสร้างสมดุลระหว่างการผลิตอาหารและการบริโภค เพื่อก่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหารในตลาดโลก รายงานดังกล่าวเสนอให้เพิ่มผลผลิตในประเทศกาลังพัฒนาเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร (FAO, 2003) ขณะที่รายงานขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agriculture Organization of the United Nation: FAO) (1983) ได้อธิบายแนวคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหารโดยวิเคราะห์ว่า ทุกประเทศกาลังเผชิญกับความยากลำบากในการสะสมอาหารประเทศต่าง ๆ ควรเข้าถึงอาหารนำเข้าพื้นฐานอย่างเพียงพอ ด้วยเหตุนี้ ประเด็นเรื่องการสร้างผลผลิตส่วนเกินจึงเป็นแรงผลักดันในการวิเคราะห์ความมั่นคงทางอาหารระดับประเทศและโลกควบคู่ไปกับการจัดสรรอาหารให้สัมพันธ์กับประชากรในระดับปัจเจก ดังนั้น ความมั่นคงทางอาหารจะปรากฏชัดขึ้นก็ต่อเมื่อประชาชนทุกคน ในทุกขณะสามารถเข้าถึงอาหารได้อย่างเพียงพอ บริโภคอาหารที่ปลอดภัย และมีคุณค่าทางอาหารที่พอเพียงในการดาเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพ หลังจากนิยาม FAO ว่าด้วยความมั่นคงทางอาหารออกมาจึงเกิดแนวคิดว่าด้วยเรื่องสิทธิด้านอาหาร (Food

entitlement) ตามมา โดยนิยามอาหารว่าควรรวมเรื่องสิทธิขั้นพื้นฐาน ด้วยเหตุนี้ จึงทาให้แนวคิดความมั่นคงทางอาหารไม่ได้จากัดอยู่เฉพาะแค่อุปทานในระดับมหภาคเพียงอย่างเดียว หากแต่รวมถึงมิติการเข้าถึงและเสถียรภาพของความมั่นคงทางอาหารในระดับบุคคลและครัวเรือน ซึ่งทาให้เกิดประเด็นสาคัญอื่นๆ ที่ไม่ใช่เรื่องอาหารโดยตรงเข้ามาผูกโยงกับความมั่นคงทางอาหาร เช่น ความเป็นธรรมทางสังคม การพึ่งพาตนเองและการพัฒนาชุมชน เป็นต้น

ประเด็นดังกล่าวได้มีผู้เสนอนิยามของความมั่นคงทางอาหารอย่างกว้างขวาง แต่ที่เป็นที่รู้จักและอ้างอิงถึงมากที่สุดมาจากคานิยามในการประชุมสุดยอดอาหารโลก (WSF) ในปี พ.ศ. 2539 ได้นิยามว่า “...คนทุกคนมีความสามารถเข้าถึงอาหารที่เพียงพอ ปลอดภัยและมีโภชนาการ ทั้งในทางกายภาพและเศรษฐกิจ ในกาตอบสนองความต้องการและความพึงพอใจทางอาหารของพวกเขาเพื่อให้เกิดชีวิตที่ประกอบด้วยควากระตือรือร้นและสุขภาวะ ” ทั้งนี้องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ได้แบ่งความมั่นคงทางอาหารออกเป็น 4 มิติ ซึ่งสัมพันธ์และบางครั้งก็มีนัยยะที่ทับซ้อนกัน ได้แก่

มิติแรกคือ ความพอเพียง (Availability) ของปริมาณอาหารในคุณภาพที่เหมาะสม ซึ่งอาจได้มาจากการผลิตภายในประเทศหรือการนาเข้า รวมถึงความช่วยเหลือทางอาหารในแง่มุมต่างๆ

มิติที่สองคือ การเข้าถึง (Accessibility) ทรัพยากรที่พอเพียงของบุคคลเพื่อได้มาซึ่งอาหารที่เหมาะสมและมีโภชนาการ ทรัพยากรที่ว่ารวมถึงความสามารถของบุคคลที่จะกำหนดควบคุมกลุ่มสินค้าหนึ่งๆ ภายใต้บริบททางกฎหมาย การเมือง เศรษฐกิจและสังคมของชุมชนที่บุคคลอาศัยอยู่ (รวมถึงสิทธิตามประเพณี เช่น การเข้าถึงทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน)

มิติที่สามคือ การใช้ประโยชน์ (Utilization) ด้านอาหารผ่านอาหารที่เพียงพอ น้าสะอาดและการรักษาสุขภาพและสุขอนามัย เพื่อที่จะเข้าถึงภาวะความเป็นอยู่ที่ดีทางโภชนาการซึ่งความต้องการทางกายภาพทั้งหมดได้รับการตอบสนอง โดยนัยยะนี้ จึงสัมพันธ์กับปัจจัยนาเข้าที่ไม่ใช่อาหารด้วย

มิติท้ายสุดคือ เสถียรภาพ (Stability) ทางอาหาร ประชาชน ครัวเรือนและบุคคลจะต้องเข้าถึงอาหารที่เพียงพอตลอดเวลา ไม่ต้องเสี่ยงกับการไม่เข้าถึงอาหารอันเป็นผลมาจากวิกฤตที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน (เช่น วิกฤตทางทางเศรษฐกิจหรือสภาพภูมิอากาศ) หรือเหตุการณ์ที่เป็นไปตามวงจร (เช่น ภาวะความไม่มั่นคงทางอาหารตามฤดูกาล) ในความหมายนี้ จึงครอบคลุมถึงทั้งมิติความพอเพียงและการเข้าถึงอาหาร ขณะที่ South Center (1997) ได้เสนอประเด็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับคำจำกัดความความมั่นคงทางอาหารของ FAO เพื่อให้ครอบคลุมมากยิ่งขึ้นในเรื่องของการมีอาหารที่พอเพียง (Food sufficiency) เพื่อเป็นการกระจายอาหารและความต้องการทางโภชนาทางอาหารขั้นพื้นฐานให้กับทุกคนได้อย่างเพียงพอ นอกจากนี้ ยังต้องพิจารณาหลักการพึ่งตนเอง (Self-autonomy) ทั้งในระดับชาติและระดับกลุ่มที่รัฐชาติจะต้องไม่ยอมจำนนต่อการควบคุมนโยบายของต่างชาติหรือองค์กรต่างๆ รวมถึงต้องมีความเชื่อมั่น (Reliability) ว่าปริมาณอาหารที่สารองอย่าง

พอเพียงในระหว่างที่ได้แรงกดดันทางเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เช่นภาวะฝนแล้งหรือน้ำท่วม ประการสำคัญต้องมีความเที่ยงธรรม (Equity) เป็นหลักประกันให้กับปัจเจกและสังคมว่าจะเข้าถึงอาหารได้อย่างเท่าเทียมและเพียงพอ และท้ายสุดต้องมีความยั่งยืน (Sustainability) ให้คนรุ่นลูกรุ่นหลานได้มีอาหารไว้กินอยู่อย่างเพียงพอซึ่งจะสอดรับกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมทั้งในเชิงปริมาณด้านการเติบโตทางเศรษฐกิจ และเชิงคุณภาพในเรื่องของชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน ขณะที่พระราชบัญญัติคณะกรรมการอาหารแห่งชาติ พ.ศ. 2551 ของประเทศไทยก็มองในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือ “ความมั่นคงด้านอาหาร” หมายความว่า การเข้าถึงอาหารที่มีอย่างเพียงพอสำหรับการบริโภคของประชาชนในประเทศ อาหารมีความปลอดภัย และมีคุณค่าทางโภชนาการเหมาะสมตามความต้องการ ตามวัยเพื่อการมีสุขภาวะที่ดี รวมทั้งการมีระบบการผลิตที่เกื้อหนุนรักษาความสมดุลของระบบนิเวศวิทยาและความคงอยู่ของฐานทรัพยากรอาหารทางธรรมชาติของประเทศทั้งในภาวะปกติหรือเกิดภัยพิบัติ สาธารณภัยหรือการก่อการร้ายอันเกี่ยวเนื่องจากอาหารนั่นหมายถึงประชากรไทยทุกคนมีสิทธิในการได้รับอาหารอย่างเพียงพอตามความต้องการ ในระดับปัจเจกบุคคลและมีการผลิตและเข้าถึงทรัพยากรอย่างเพียงพอ (เอกรินทร์ พึ่งประชา และคณะ , 2555 : 6:7)

จากข้อมูลที่ได้กล่าวมาข้างต้นพอสรุปได้ว่า ความมั่นคงทางอาหารออกเป็น 4 มิติ ได้แก่

มิติแรกคือ ความพอเพียง (Availability) ของปริมาณอาหารในคุณภาพที่เหมาะสมซึ่งอาจได้มาจากป่าชุมชนริมลำน้ำชี

มิติที่สองคือ การเข้าถึง (Accessibility) ทรัพยากรอาหารภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีปริมาณเพียงพอสำหรับคนในชุมชนบ้านเสม็ด

มิติที่สามคือ การใช้ประโยชน์ (Utilization) ด้านอาหารผ่านอาหารที่เพียงพอ มีความสะอาดและส่งผลดีต่อสุขภาพของคนใน

มิติท้ายสุดคือ เสถียรภาพ (Stability) ทางอาหาร ประชาชนบ้านเสม็ดทุกครัวเรือนและจะต้องเข้าถึงอาหารภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่เพียงพอทุกฤดูกาล

2.5.1 ผลกระทบความไม่มั่นคงทางอาหาร

ความไม่มั่นคงทางอาหาร มีความเกี่ยวโยงกับความยากจนของประชากรอย่างใกล้ชิด สำหรับประเทศไทยตั้งแต่มีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับแรกในปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ได้มีการวัดความยากจนโดยใช้วิธีการตามธนาคารโลก ที่ได้ใช้แนวคิดรายได้ที่พอเพียงแก่การบริโภคขั้นพื้นฐานเป็นหลัก โดยคำนวณจากจำนวนแคลอรีของอาหารที่คนเราจำเป็นต้องบริโภคและการใช้จ่ายที่จำเป็นอื่นๆ ออกมาว่าคนเราควรจะมีรายได้เท่าไหร่ จึงจะพอซื้อหา

อาหาร และสินค้าอุปโภคที่จำเป็นเพียงพอแก่การดำรงชีพ และใช้ตัวเลขนี้เป็นเส้นความยากจน (poverty line) คือใครที่มีรายได้ต่อหัวต่อเดือนต่ำกว่าเส้นความยากจนก็ถือว่าเป็นคนยากจน ในการจัดทำเส้นความยากจนนี้ สำนักงานสถิติแห่งชาติ ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นหน่วยงานรับผิดชอบดำเนินการ มีการพัฒนาวิธีการคำนวณเส้นความยากจนใหม่ แยกเป็นเส้นความยากจนด้านค่าใช้จ่ายอาหาร และเส้นความยากจนด้านค่าใช้จ่ายอื่นที่มิใช่อาหาร โดยเส้นความยากจนทางด้านค่าใช้จ่ายอาหาร คำนวณตามความต้องการสารอาหารหรือความต้องการพลังงานของสมาชิกในครัวเรือนตามมาตรฐานภาวะโภชนาการที่เหมาะสมของคนไทย (แยกตามอายุ และเพศ) โดยใช้ตะกร้าอาหารเฉลี่ยของทุกภูมิภาคแปลงให้เป็นปริมาณแคลอรีหรือสารอาหารที่ซื้อหาได้จากเงินแต่ละบาท กล่าวอีกนัยหนึ่งเส้นความยากจนด้านอาหาร คือจำนวนเงินที่ครัวเรือนต้องใช้ในการซื้อหาพลังงาน (แคลอรี) ที่จำเป็นสำหรับสมาชิกในครัวเรือนและต่อมาในปี พ.ศ. 2544 ได้ริเริ่มการศึกษาวิจัยการจัดทำแผนที่ความยากจน (poverty map) ของประเทศไทยขึ้นเป็นครั้งแรก โดยเป็นความร่วมมือของ 4 องค์กร ได้แก่ สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (ทีดีอาร์ไอ) เป็น ผู้วิจัยการจัดทำแผนที่ความยากจนในปี พ.ศ. 2543 ธนาคารโลกให้คำปรึกษาด้านเทคนิคและอนุเคราะห์ เงินทุนอุดหนุนวิจัย ส่วนสำนักงานสถิติแห่งชาติ และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติดำเนินการด้านข้อมูลและร่วมจัดทำแผนที่ความยากจนร่วมกับทีดีอาร์ไอ (กลุ่มงานวิเคราะห์และพยากรณ์สถิติเชิงเศรษฐกิจ, 2554 อ้างถึงใน ชาญชัย แสงชโยสวัสดิ์ และคณะ ,2555 : 4-7) โดยสำหรับแผนที่ความยากจนนี้ ได้จัดทำเป็นฐานข้อมูล สามารถแสดงผลได้ตั้งแต่ระดับตำบลจนถึงระดับประเทศ สามารถใช้เป็นฐานข้อมูลให้รู้ว่าประเทศไทยมีคนจนอาศัยอยู่ที่ใดบ้าง มีการกระจายตัวหรือการกระจุกตัวเป็นอย่างไร และที่สำคัญคือเป็นข้อมูลสนับสนุนการดำเนินนโยบายขจัดความยากจนของภาครัฐรวมทั้งการประเมินผลการดำเนินงานตามนโยบายแก้ไขปัญหาความยากจน โดยประเมินจากการเปลี่ยนแปลงแผนที่ความยากจนในแต่ละช่วงเวลาสำหรับเส้นความยากจนของประเทศไทยที่คำนวณจากต้นทุนหรือค่าใช้จ่ายของบุคคลในการได้มาซึ่งอาหารและสินค้าบริการจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ในปี พ.ศ. 2531 เท่ากับ 633 บาทต่อคนต่อเดือน และเพิ่มเป็น 1,130 บาทต่อคนต่อเดือน และ 1,443 บาทต่อคนต่อเดือน ในปี พ.ศ. 2541 2550 ตามลำดับ จากตัวเลขเส้นความยากจนนี้ เมื่อใช้ประเมินจำนวนประชากรที่มีรายจ่ายเพื่อการบริโภคต่ำกว่าเส้นความยากจนใน ปี พ.ศ. 2531พบว่า มีจำนวนประชากรที่ยากจนในประเทศไทยเท่ากับ 22.1 ล้านคน หรือประมาณร้อยละ 42.2 ของประชากรทั้งหมด และลดลงเหลือประมาณ 10.2 ล้านคน และ 5.4 ล้าน

คน หรือคิดเป็นร้อยละ 17.5 และร้อยละ 8.5 ของประชากรทั้งหมดของประเทศไทยในปี พ.ศ. 2541 และปี พ.ศ. 2550 ตามลำดับ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2552 อ้างถึงใน ชาญชัย แสงชโยสวัสดิ์ และคณะ,2555 : 4-7) โดยตัวเลขประชากรยากจนส่วนใหญ่เป็นประชากรที่อาศัยอยู่นอกเขตเทศบาล ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลของวิทยาลัยประชากรศาสตร์ (2551) ที่ระบุว่าคนจนส่วนใหญ่ของประเทศไทยอาศัยอยู่ในชนบท มีอาชีพเกษตรกรรม และถ้าจำแนกตามภูมิภาค พบว่า ร้อยละ 80 ของคนจนทั้งหมดอาศัยอยู่ในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีสูงถึงประมาณร้อยละ 52 ขณะที่มีเพียงร้อยละ 9 ของจำนวนคนจนทั้งหมดอยู่ภาคกลาง ซึ่งข้อมูลการกระจายรายได้ของประเทศไทยก็ชี้ให้เห็นว่ามีความไม่เท่าเทียมของการกระจายรายได้เพิ่มมากขึ้น โดยค่า GINI เพิ่มขึ้นจากประมาณ 0.4 ในปี พ.ศ. 2530 เป็น 0.5 ในปี พ.ศ. 2550 (Siriprachai, 2009 อ้างถึงใน ชาญชัย แสงชโยสวัสดิ์ และคณะ,2555 : 4-7) อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงของจำนวนครัวเรือนหรือสัดส่วนครัวเรือนยากจนที่แสดงผลในแต่ละพื้นที่แต่ละปี เป็นการบ่งบอกถึงภาพรวมของแนวโน้มความยากจน แต่ไม่สามารถอธิบายถึงรูปแบบและกระบวนการเปลี่ยนแปลงของความยากจนแบบพลวัต ที่สามารถบอกได้ว่ามีคนที่หลุดออกจากความยากจน หรือมีคนที่ตกสู่ความยากจนกลายเป็นคนจนกลุ่มใหม่เท่าไหร่ และเกิดจากสาเหตุใด อานันท์ชนก (2555) จึงได้ศึกษาเกี่ยวกับพลวัตความยากจน โดยใช้กรณีศึกษาของชาวนาในพื้นที่เขตชนบทจังหวัดขอนแก่นและสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นตัวแทนครัวเรือนที่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของประเทศไทย โดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจครัวเรือนเดิมในปี พ.ศ. 2531 และปี พ.ศ. 2552 จำนวน 240 ครัวเรือน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพผลที่ได้พบว่า สัดส่วนของครัวเรือนตัวอย่างที่ยากจนลดลงจากเดิมสอดคล้องกับข้อมูลระดับประเทศ โดยเป็นผลมาจากมีครัวเรือนที่สามารถออกจากความยากจนได้ประมาณร้อยละ 40 แต่ยังคงมีครัวเรือนที่ไม่สามารถออกจากความยากจนหรือตกอยู่ในความยากจนเรื้อรัง ร้อยละ 10 และมีครัวเรือนใหม่ที่ตกเข้าอยู่ในความยากจน ร้อยละ8 ของครัวเรือนทั้งหมด โดยปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนให้ครัวเรือนออกจากความยากจนได้ คือ ปัจจัยวัฏจักรชีวิตและโครงสร้างประชากรที่มีบุตรหลานจบการศึกษามีงานทำ และการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรที่มั่นคงมีรายได้แน่นอนของหัวหน้าครัวเรือนและสมาชิกในครัวเรือน ปัจจัยอื่นๆ ได้แก่ ทุนทางสังคม พฤติกรรมการใช้จ่ายและการออมของครัวเรือน ปัจจัยด้านที่ดิน และการมีเครื่องมือต่างๆ ขณะที่ปัจจัยหลักที่ส่งผลกระทบให้ครัวเรือนเข้าสู่ความยากจนประกอบด้วย ความเสี่ยงที่เกิดจากวิกฤติต่างๆ เช่น การเจ็บป่วย

ที่เกิดกับหัวหน้าครัวเรือนหรือสมาชิกทำให้ไม่สามารถทำงานได้ และปัจจัยด้านโครงสร้างของครัวเรือนที่สมาชิกวัยแรงงานลดลง จำนวนเด็กและคนชราเพิ่มขึ้น เป็นต้น ซึ่งปัจจัยข้างต้นนี้ ก็สอดคล้องกับผลการศึกษาที่ผ่านมา ถึงสาเหตุความยากจนของครัวเรือนในภูมิภาคต่างๆ (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาแห่งประเทศไทย,2552 อ้างถึงใน ชาญชัย แสงชโยสวัสดิ์ และคณะ,2555 : 4-7) ที่พบว่า เกิดจากพื้นฐานของครัวเรือนที่มีฐานะยากจน มีบุตรหรือพี่น้องมาก มีอัตราส่วนผู้เป็นภาระในครอบครัว สูง ระดับการศึกษาต่ำ การไม่มีที่ดินของตนเองหรือมีที่ดินน้อย การวางแผนจัดการที่ดินไม่ดีทำให้ประสิทธิภาพการผลิตต่ำ การขาดแคลนทุนและทรัพย์สิน การไม่มีงานทำอาชีพที่ทำไม่แน่นอน มีชั่วโมงการทำงานต่ำรายได้น้อย รายได้ทางการเกษตรไม่มีเสถียรภาพ ค่าใช้จ่ายสูง ไม่มีเงินออม มีหนี้สินมากไม่มีโอกาสฟื้นตัว รวมทั้งการขาดการเข้าถึงแหล่งข้อมูลและการขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานและการไม่ได้รับโอกาสจากสังคมเท่าที่ควร ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะของประชากรส่วนใหญ่ในภาคเกษตรหรือครัวเรือนในชนบทซึ่งเป็นกลุ่มประชากรที่มีสัดส่วนคนยากจนหรือไม่มีความมั่นคงทางอาหารสูง ในการแก้ปัญหาเพื่อให้คนกลุ่มนี้หลุดพ้นจากความยากจน จึงต้องคำนึงถึงปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และทุนในการดำรงชีพของครัวเรือนด้วยการประเมินความมั่นคงทางอาหาร อาจเริ่มจากการสำรวจหรือรวบรวมข้อมูลจากผู้ผลิตซึ่งคือเกษตรกรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปัจจัยการผลิตสำหรับการผลิตอาหาร เนื่องจากเกษตรกรคือผู้สร้างความมั่นคงทางอาหาร และเป็นผู้กำหนดความสามารถในการผลิตอาหารให้เพียงพอต่อความต้องการ ดังนั้นข้อมูลความมั่นคงทางอาหารควรเริ่มจากระดับครัวเรือน โดยเบื้องต้นเน้นที่ความพอเพียงของอาหารที่ผลิตได้ จากนั้นควรมีการประเมินการเข้าถึงของอาหาร โดยเน้นเรื่องกำลังซื้อของครัวเรือน ข้อมูลที่ได้สามารถนำมาประมวลผลเพื่อให้ได้ค่าดัชนีที่สะท้อนระดับความมั่นคงของอาหาร และหากพิจารณาปัจจัยที่ส่งผลต่อความมั่นคงของอาหารสามารถนำไปเชื่อมโยงหรืออธิบายความมั่นคงทางอาหารได้ดีขึ้น โดยเชื่อมโยงกับทุนทางการดำรงชีพของครัวเรือนหรือของชุมชนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันโดยสามารถใช้คาดการณ์ได้ทั้งในระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ หรือจังหวัด สามารถนำไปใช้วิเคราะห์วางแผนการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาด้านความมั่นคงทางอาหารในอนาคตได้ อย่างไรก็ตามข้อมูลที่ได้จากครัวเรือนมักจะเป็นตัวแทนเฉพาะบางพื้นที่ ซึ่งจะไม่สะท้อนถึงภาพรวมเชิงพื้นที่ได้ นอกจากนั้นการประเมินข้อมูลที่ขาดการมองปัญหาในเชิงพื้นที่ จะเป็นข้อจำกัดสำหรับการประเมินสาเหตุของความไม่มั่นคงทางอาหารโดยภาพรวม เนื่องจากไม่ได้นำเอาปัจจัยด้านความเปราะบาง (vulnerability) จากสภาพทางกายภาพมาพิจารณา

ดังนั้นการศึกษาข้อมูลความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนร่วมกับการพิจารณาปัจจัยกำหนดทางเศรษฐกิจ สังคม ประกอบกับทรัพยากรเกษตรเชิงพื้นที่ ที่เป็นบ่อเกิดของระบบอาหารซึ่งถือเป็นปัจจัยในการผลิตอาหารที่มั่นคงและอุดมสมบูรณ์โดยรวมถึง สภาพภูมิประเทศ ดิน น้ำ การใช้ประโยชน์ที่ดิน ป่าไม้ และความหลากหลายทางชีวภาพ จึงน่าจะช่วยให้การมองเห็นภาพรวมของปัญหาความมั่นคงทางอาหารเป็นไปอย่างชัดเจนยิ่งขึ้นปัญหาความมั่นคงทางอาหารดังกล่าวข้างต้นมีความเชื่อมโยงกันในเชิงพื้นที่ระดับต่าง ๆ ตามขอบเขตการปกครอง และการกระจายตัวของทรัพยากรเกษตรในพื้นที่ ดังนั้นจึงไม่อาจมองจากมิติด้านมหภาคว่าเรามีความมั่นคงทางอาหาร แต่ควรหาข้อเท็จจริงว่าทำไมคนชนบทหรือเกษตรกรขนาดเล็กระดับครัวเรือนจึงยังคงเข้าไม่ถึงอาหารอย่างพอเพียง รวมถึงการที่คนในประเทศทั้งคนรวยและคนจนควรจะเข้าถึงอาหารที่ปลอดภัยสำหรับการบริโภคได้อย่างไรอีกด้วย ดังนั้นการแก้ไขปัญหาความมั่นคงทางอาหารจึงจำเป็นต้องอาศัยความเชื่อมโยงของปัญหาตั้งแต่ระดับครัวเรือน หมู่บ้าน ขึ้นไปถึงระดับตำบล อำเภอ และจังหวัดตามลำดับ ตลอดจนถึงความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงของอาหารกับทรัพยากรในท้องถิ่นในการศึกษาความมั่นคงทางอาหาร มีความเกี่ยวโยงกับการศึกษาความยากจน อย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะในแง่วิธีการวิเคราะห์ เพราะสภาวะความยากจนอาจทำให้ไม่การได้รับอาหารในปริมาณที่เพียงพอต่อการดำรงชีพ

ดังนั้นความไม่มั่นคงทางอาหาร ก็เป็นส่วนประกอบหนึ่งของความยากจนด้วยเช่นกัน การประเมินความยากจนหรือความมั่นคงทางอาหาร ควรทำในทุกพื้นที่ของประเทศ เพื่อจะได้นำไปสู่การแก้ไขปัญหาที่ถูกจุด แต่การประเมินความยากจน หรือความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ขนาดใหญ่เป็นความยากลำบาก เพราะมีจำนวนประชากรที่เกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก วิธีการที่มีผู้นิยมใช้ในระยะหลังในการประเมินความยากจน หรือ ความมั่นคงด้านอาหาร คือวิธีการที่เรียกว่า Small area estimation หรือ SAE ซึ่งจะประเมินความสัมพันธ์ระหว่างสภาวะความยากจน หรือ ความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ขนาดเล็กก่อน แล้วจึงให้ความสัมพันธ์นั้น ไปใช้ในพื้นที่ขนาดใหญ่ต่อไป ดังเช่นงานศึกษาของ Kam et al (2005) ในประเทศบังคลาเทศ หรือ งานของ Minot and Baulch (2005) ที่ศึกษาในประเทศ เวียดนามจากการศึกษาของ Farrow et al. (2005) พบว่า ความขาดแคลนของอาหารมีความแปรปรวนตามคุณลักษณะและการกระจายตัวของทรัพยากรในพื้นที่ และเมื่อประมาณค่าความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ด้วยวิธีGeographical Weighted Regression (GWR) จะช่วยให้เข้าใจรูปแบบและขบวนการความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรมากขึ้น นอกจากนั้นการศึกษาของ UNWFP (2010) โดยใช้ GWR พบว่าความมั่นคงทางอาหารในประเทศเยเมน มีความสัมพันธ์โดยตรง

กับ ระยะทางห่างจากถนน ขนาดชุมชนเมือง ความสูงเหนือระดับน้ำทะเลปริมาณอาหารในพื้นที่ และความผันผวนของอาหารระหว่างปี ซึ่งการวิเคราะห์สมการถดถอยเชิงพื้นที่สามารถประมาณความสัมพันธ์ของตัวแปรได้ชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนั้นการใช้แบบจำลองเชิงพื้นที่ในการวิเคราะห์ร่วมแผนที่ความมั่นคงทางอาหารโดยใช้สมการถดถอยเชิงพื้นที่มีประโยชน์มากกว่าการใช้สมการถดถอยทั่วไป อย่างไรก็ตามปัญหาที่พบคือการไม่มีข้อมูลเชิงพื้นที่ที่ใช้ในการประมาณค่าโดยวิธีนี้เพียงพอ (Petrucci et al., 2003 อ้างถึงใน ชาญชัย แสงชโยสวัสดิ์ และคณะ,2555 : 4-7)

2.6 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วาสนา ภานุรักษ์ และคณะ (2555) ทำการศึกษาเรื่อง ความร่วมมือส่งเสริมการผลิตข้าวปลอดภัยเพื่อความมั่นคงทางอาหาร และเพิ่มรายได้ของครอบครัวตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง จังหวัดนครราชสีมา เป็นโครงการที่ดาเนินงานภายใต้ความร่วมมือของหน่วยงานราชการ หน่วยงานวิชาการและภาคประชาชน ในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา เพื่อดาเนินโครงการวิจัยโดยใช้แนวทางการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่ (Area-Based Collaboration หรือ ABC) โครงการนี้ดาเนินงานครอบคลุมพื้นที่ 15 อำเภอ 30 ตำบล ซึ่งเป็นพื้นที่แหล่งผลิตข้าวที่สำคัญของจังหวัดนครราชสีมาด้วยโครงการมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรมีความรู้ความเข้าใจต่อองค์ความรู้การการผลิตข้าวปลอดภัย (GAP) เกษตรกรสามารถผลิตข้าวปลอดภัยเพื่อการบริโภคและเพิ่มรายได้ของครอบครัวจากการลดต้นทุนการผลิต สนับสนุนให้ครัวเรือนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อลดละการใช้ปุ๋ยเคมี/สารเคมี หันไปทำการผลิตที่มีความปลอดภัยต่อผู้ผลิต ผู้บริโภค และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ดำเนินการเกษตรตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ดำเนินโครงการโดยเน้นการพัฒนากลไกในพื้นที่เพื่อสร้างความร่วมมือในการ แก้ไขปัญหา การพัฒนาศูนย์ข้อมูลและองค์ความรู้ ในการ แก้ไขปัญหา การบันทึกการผลิตข้าวของเกษตรกร การจัดการเพื่อแก้ไขปัญหาของเกษตรกรในพื้นที่ ใช้ระยะเวลาดาเนินโครงการ 18 เดือน

ผลการดำเนินงาน จากการสำรวจข้อมูลการทานาของเกษตรกร พบว่าปัญหาขาดแคลนน้ำ มีมากรองลงมาคือ เกษตรกรต้องการเรียนรู้วิธีการทาปุ๋ยชีวภาพหรือน้ำหมักชีวภาพเพื่อเป็นการลดการใช้สารเคมีและลดต้นทุนการผลิต และอันดับที่ 3 คือต้องการความช่วยเหลือเกี่ยวกับเมล็ดพันธุ์ ทั้งเมล็ดพันธุ์ข้าวและพันธุ์พืชที่ใช้หว่านเพื่อเป็นปุ๋ยก่อนที่จะเริ่มต้นการทานาโดยเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ใช้ ส่วนใหญ่เป็นพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 คิดเป็นร้อยละ 90 วิธีการทำนาส่วนมาก ใช้วิธีการทำนาแบบนาหว่านแห้ง (นาหว่านสารวย)คิดเป็นร้อยละ 89 จากการติดตามและประเมินผลการดาเนินโครงการพบว่าเกษตรกรสามารถผลิตข้าวและเหลือเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 94 โดยมีต้นทุนการผลิต ข้าวในแต่ละรอบปีเฉลี่ยต่อไร่อยู่ที่ 2,641 บาท โดยเกษตรกรร้อยละ 74 สามารถ

ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อลดละการใช้ปุ๋ยเคมี/สารเคมี ในการผลิตข้าวเพื่อความปลอดภัยต่อตนเองและสิ่งแวดล้อมมีการดาเนินการตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง และจากการดาเนินโครงการภายใต้กลไกความร่วมมือสามารถจัดตั้งศูนย์ข้อมูลการเรียนรู้การผลิตข้าวปลอดภัยในระดับตำบลร่วมกับภาคีเครือข่ายจำนวน 3 ศูนย์ และศูนย์ข้อมูลการเรียนรู้การผลิตข้าวปลอดภัยระดับจังหวัดจานวน 1 ศูนย์

ศศิธร อยู่เย็น (2553) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การศึกษารายได้และการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อนำไปสู่การจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาป่าชุมชนหนองสำแฮด พื้นที่บ้านม่วงไข่ บ้านเชียงเครือ และบ้านคำสร้างบ่อ ตำบลกระจาย อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธร พื้นที่ดำเนินงานคือป่าหนองสำแฮด ตำบลกระจาย อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธร และหมู่บ้านที่ใช้ประโยชน์จากป่า 3หมู่บ้าน คือ บ้านม่วงไข่ บ้านเชียงเครือ และบ้านคำสร้างบ่อ ตำบลกระจาย อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธร

พบว่า ป่าหนองสำแฮด ซึ่งภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น “ป่าชุมชุนตามมติครม. บ้านเชียงเครือ” นับเป็นป่าชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรพรรณไม้และสัตว์ป่าๆ อยู่สูง มีเนื้อที่ประมาณ 619 ไร่ โดยชาวบ้านทั้งหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนดังกล่าวนี้ร่วมกันด้วยดีมากโดยตลอด ซึ่งในอดีตชาวบ้านใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับป่าหนองสำแฮดอย่างแน่นแฟ้น ไม่ว่าจะเป็นการหาอาหารมาใช้เพื่อการยังชีพภายในครอบครัวตามฤดูกาลต่างๆ เช่น ไข่มดแดง เห็ด แมงกินูน แย้ พืชผักสมุนไพร ป่าหนองสำแฮดจึงเปรียบเสมือนครัวขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านสามารถฝากปากท้องเอาไว้ได้ตลอดปี และหากฤดูกาลใดมีพืชผักสมุนไพรและอาหารป่าที่หามาได้มากเกินความต้องการในครัวเรือนชาวบ้านก็จะนำออกมาวางจำหน่ายโดยจัดทำเป็นเพิงขนาดเล็กตามร่มไม้ริมถนนเพื่อจำหน่ายแก่ผู้คนที่ขับรถสัญจรไปมา อันเป็นการสร้างเสริมรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชน จนถึงปัจจุบันพบว่า ป่าเริ่มถูกบุกรุก การสร้างที่อยู่อาศัยรุกล้ำเข้ามาในเขตป่าชุมชน ซึ่งมีทั้งคนในชุมชนและชุมชนข้างเคียง ทำให้แกนนำชุมชนมีความตระหนักว่า หากคนในชุมชนไม่มีจิตสำนึกร่วมกันในการรักษาหวงแหน และเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเห็นแก่ตัว ต่อไปป่าหนองสำแฮดคงลดความสมบูรณ์ลง และอาจจะเป็นเพียงตำนานเท่านั้น จึงร่วมกันทำการศึกษาวิจัย โดยมีวัตถุประสงค์คือ 1) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์และการใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน 2) เพื่อศึกษาพันธุ์พืช สมุนไพร จากป่าหนองสำแฮดที่ใช้เป็นอาหารและสร้างรายได้ทางด้านเศรษฐกิจของชุมชน 3) เพื่อศึกษารายได้และการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อนำไปสู่การจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งมีเด็กและเยาวชนบ้านม่วงไข่ บ้านเชียงเครือ และบ้านคำสร้างบ่อ จำนวน 45 คน ชาวบ้านในชุมชนบ้านม่วงไข่ บ้านเชียงเครือ และบ้านคำสร้างบ่อจำนวน 45 คน ร่วมเป็นนักวิจัย โดยรูปแบบในกาดำเนินงาน มีทั้งการลงศึกษาข้อมูล การพูดคุยกับคนในชุมชน การเดินสำรวจสภาพพื้นที่ป่า การศึกษาดูงานในพื้นที่ป่าต้นแบบ การใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยมีเยาวชนเป็นผู้ช่วยเก็บข้อมูลตามวัตถุประสงค์ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษามีการเรียบเรียง และนำไปสู่การวิเคราะห์ร่วมกันของคนในชุมชน เพื่อหารูปแบบที่จะนำไปสู่การจัดการป่าที่ยังยืน สอดคล้องกับบริบทของชุมชน โดยเฉพาะ

ข้อมูลรายได้ที่เป็นตัวเลขที่เกิดจากป่าหนองสำแฮด ที่คนในชุมชนได้ช่วยกันสะท้อนออกมา นำไปสู่การทดลองปฏิบัติ เช่น กิจกรรมเด็กรักษ์ป่า การปลูกต้นไม้เพื่อสร้างพื้นที่ป่า การจัดตั้งกรรมการดูแลป่าจาก 3 หมู่บ้านๆ 4 คน ออกกฎระเบียบในการเข้าไปใช้ประโยชน์ในป่า ตั้งผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้านเพื่อรับเรื่อง แจ้งเหตุ โดยกำหนดบทลงโทษตั้งแต่ ว่ากล่าวตักเตือน ปรับเป็นเงิน2,000 บาท และในคนที่ทำผิดรุนแรงให้ดำเนินการตามกฎหมายจากกิจกรรมของโครงการก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างชุมชน กับ อบต.กระจาย , ป่าไม้ ในการสนับสนุนกิจกรรมต่อเนื่องเมื่อโครงการวิจัยเสร็จสิ้น การจัดให้มีกิจกรรมบวชป่า เพื่อสร้างจิตสำนึกให้กับคนในชุมชนให้มีความรัก หวงแหนในทรัพยากร และใช้ประโยชน์เชิงอนุรักษ์ ในกลุ่มเด็กเยาวชน ได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการหาอยู่หากินกับป่า รวมถึงมีชมรมรักษ์ป่าของกลุ่มเยาวชนทั้ง 3 หมู่บ้าน กิจกรรมหลักๆ คือ สร้างสรรค์กิจกรรมที่เอื้อประโยชน์ต่อการรักษาความสมบูรณ์ของป่าเช่น ปลูกต้นไม้ในช่วงวันหยุด ดูแล สำรวจการเจริญเติบโตหลังการปลูก เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ของเยาวชนหลังเลิกเรียน ซึ่งจากกิจกรรมดังกล่าว คนในชุมชนคาดหวังว่า จะเป็นจุดเริ่มต้นในการเรียนรู้ต่อการจัดการป่าที่ยั่งยืนในอนาคต

วาสนา ภานุรักษ์ และคณะ (2556) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ความร่วมมือส่งเสริมการผลิตข้าวปลอดภัยเพื่อความมั่นคงทางอาหาร และเพิ่มรายได้ของครอบครัวตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง จังหวัดนครราชสีมา

โครงการความร่วมมือส่งเสริมการผลิตข้าวปลอดภัยเพื่อความมั่นคงทางอาหาร และเพิ่มรายได้ของครอบครัวตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง จังหวัดนครราชสีมา เป็นโครงการที่ดาเนินงานภายใต้ความร่วมมือของหน่วยงานราชการ หน่วยงานวิชาการ และภาคประชาชน ในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา เพื่อดาเนินโครงการวิจัยโดยใช้แนวทางการวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่ (Area-Based Collaboration หรือ ABC) โครงการนี้ดำเนินงานครอบคลุมพื้นที่ 15 อำเภอ 30 ตำบล ซึ่งเป็นพื้นที่แหล่งผลิตข้าวที่สำคัญของจังหวัดนครราชสีมาด้วยโครงการมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรมีความรู้ความเข้าใจต่อองค์ความรู้การการผลิตข้าวปลอดภัย (GAP) เกษตรกรสามารถผลิตข้าวปลอดภัยเพื่อการบริโภคและเพิ่มรายได้ของครอบครัวจากการลดต้นทุนการผลิต สนับสนุนให้ครัวเรือนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อลดละการใช้ปุ๋ยเคมี/สารเคมี หันไปทาการผลิตที่มีความปลอดภัยต่อผู้ผลิต ผู้บริโภคและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ดาเนินการเกษตรตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ดาเนินโครงการโดยเน้นการพัฒนากลไกในพื้นที่เพื่อสร้างความร่วมมือในการ แก้ไขปัญหา การพัฒนาศูนย์ข้อมูลและองค์ความรู้ ในการ แก้ไขปัญหา การบันทึกการผลิตข้าวของเกษตรกร การจัดการเพื่อแก้ไขปัญหาของเกษตรกรในพื้นที่

ผลการดำเนินงาน จากการสำรวจข้อมูลการทานาของเกษตรกร พบว่าปัญหาขาดแคลนน้า มีมากรองลงมาคือ เกษตรกรต้องการเรียนรู้วิธีการทาปุ๋ยชีวภาพหรือน้าหมักชีวภาพเพื่อเป็นการลดการใช้สารเคมีและต้นทุนการผลิต และอันดับที่ 3 คือต้องการความช่วยเหลือเกี่ยวกับเมล็ดพันธุ์ ทั้งเมล็ด

พันธุ์ข้าวและพันธุ์พืชที่ใช้หว่านเพื่อเป็นปุ๋ยก่อนที่จะเริ่มต้นการทานาโดยเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ใช้ ส่วนใหญ่เป็นพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 คิดเป็นร้อยละ 90 วิธีการทำนาส่วนมาก ใช้วิธีการทานาแบบนาหว่านแห้ง (นาหว่านสารวย) คิดเป็นร้อยละ 89 จากการติดตามและประเมินผลการดาเนินโครงการพบว่าเกษตรกรสามารถผลิตข้าวและเหลือเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 94 โดยมีต้นทุนการผลิต ข้าวในแต่ละรอบปีเฉลี่ยต่อไร่อยู่ที่ 2,641 บาท โดยเกษตรกรร้อยละ 74 สามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อลดละการใช้ปุ๋ยเคมี/สารเคมี ในการผลิตข้าวเพื่อความปลอดภัยต่อตนเองและสิ่งแวดล้อมมีการดาเนินการตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง และจากการดาเนินโครงการภายใต้กลไกความร่วมมือสามารถจัดตั้งศูนย์ข้อมูลการเรียนรู้การผลิตข้าวปลอดภัยในระดับตำบลร่วมกับภาคีเครือข่ายจานวน 3 ศูนย์ และศูนย์ข้อมูลการเรียนรู้การผลิตข้าวปลอดภัยระดับจังหวัดจำนวน 1 ศูนย์

ชาญชัย แสงชโยสวัสดิ์ และคณะ (2555) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนในชนบทกับทรัพยากรเกษตรตามเขตนิเวศน์ต่าง ๆ มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อหาความสัมพันธ์ของความมั่นคงทางอาหารกับทุนการดำรงชีพ ตามเขตนิเวศน์ต่าง ๆ สำหรับการประเมินความมั่นคงทางอาหารในระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด 2. เพื่อพัฒนาฐานข้อมูลทรัพยากรเชิงพื้นที่ที่มีแนวโน้มว่าจะส่งผลกระทบต่อความแปรปรวนด้านมั่นคงทางอาหารของแต่ละพื้นที่ 3.เพื่อวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงทางอาหารกับทรัพยากรเกษตร ซึ่งผลที่ได้ข้างต้นจะใช้ในการกำหนดข้อเสนอแนะทางนโยบายในด้านกลยุทธการป้องกันและปรับตัวของประชากรเมื่อเผชิญกับความไม่มั่นคงทางอาหาร ทั้งในระดับปัจเจก ระดับชุมชน และระดับประเทศ

พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงทางอาหารกับทรัพยากรเกษตรเชิงพื้นที่ การแก้ไขปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหาร จำเป็นอย่างยิ่งต้องอาศัยการพึ่งพาทรัพยากรทางเกษตรในพื้นที่เป็นหลัก ทั้งนี้เพื่อก่อให้เกิดความยั่งยืนด้านอาหารในพื้นที่ ดังนั้นฐานทรัพยากรทางการเกษตรในพื้นที่จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ใช้สำหรับการทำความเข้าใจปัญหาความมั่นคงทางอาหารได้ดี การประเมินความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงทางอาหารกับทรัพยากรเกษตรครั้งนี้ ได้ใช้ข้อมูลเชิงพื้นที่ที่ได้จากการรวบรวมโดยระบบภูมิสารสนเทศ เพื่อกำหนดตัวแปรที่มีความเกี่ยวข้องหรือกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารที่ได้จากการประเมินข้างต้น ซึ่งประกอบด้วย ฐานข้อมูลการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินระหว่างปี 2543 – 2553 โอกาสเกิดภัยแล้ง โอกาสเกิดน้ำท่วม ปริมาณการสูญเสียดิน ระดับความอุดมสมบูรณ์ของดิน ระยะทางและเวลาที่ใช้ในการเข้าถึงตลาด ซึ่งจะแบ่งการประเมินออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับอำเภอและระดับตำบลการประเมินความสัมพันธ์ของความมั่นคงทางอาหารกับทรัพยากรเกษตรเชิงพื้นที่ในระดับอำเภอ พบว่าทรัพยากรเกษตรที่มีความสัมพันธ์กับค่าความมั่นคงทางอาหารประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ปลูกข้าว (C1) พืชไร่(C2) ผัก (C3) ไม้ผล (C4) ความเสี่ยงจากสภาพน้ำท่วม (C5) ระดับความอุดมสมบูรณ์ของดิน (C6) และระยะเวลาที่สั้นที่สุดสำหรับการเดินทางจากหมู่บ้านถึงตัวอำเภอ (C7) โดยมีค่าความสัมพันธ์รวมในจังหวัดเชียงใหม่ (R2) เท่ากับ

0.95และมีค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของ Residual เท่ากับ 0.001 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผลจากการประเมินความสัมพันธ์โดยวิธีการ geographically weighted regression ดังกล่าวมีความแม่นยำมากในระดับอำเภอ โดยพบว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอในจังหวัดเชียงใหม่ที่มีการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ปลูกข้าว ผัก และไม้ผลจะทำให้ความมั่นคงทางอาหารเพิ่มขึ้นในจังหวัดเชียงใหม่ ส่วนพื้นที่ที่ปลูกพืชไร่ให้ผลตรงข้ามกับพื้นที่ดังกล่าวข้างต้น ส่วนพื้นที่ส่วนใหญ่ที่มีความเสี่ยงจากสภาพน้ำท่วมมากจะมีผลให้ความมั่นคงทางอาหารมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่ในจังหวัดเชียงใหม่ เป็นพื้นที่ลาดเชิงเขา ซึ่งมีผลกระทบจากสภาพน้ำท่วมน้อยกว่าสภาพความแห้งแล้ง ดังนั้นพื้นที่ที่เสี่ยงจากสภาพน้ำท่วมจึงเป็นโอกาสให้ผลดีมากกว่าผลเสีย สำหรับปัจจัยด้านระดับความอุดมสมบูรณ์ของดิน พบว่า พื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอจังหวัดเชียงใหม่ที่มีระดับความอุดมสมบูรณ์ของดินสูงจะมีผลทำให้ความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่เพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ส่วนปัจจัยทางด้านระยะเวลาการเดินทางจากหมู่บ้านไปยังตัวเมืองเชียงใหม่ พบว่า พื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอในจังหวัดเชียงใหม่ที่ใช้ระยะเวลาในการเดินทางนานจะมีผลทำให้ความไม่มั่นคงทางอาหารเพิ่มขึ้นด้วยเช่นกันการประเมินความสัมพันธ์ของสัดส่วนความไม่มั่นคงทางอาหารกับทรัพยากรเกษตรเชิงพื้นที่ในระดับตำบล พบว่าทรัพยากรเกษตรที่มีความสัมพันธ์กับค่าสัดส่วนความไม่มั่นคงทางอาหารประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ปลูกข้าว (C1) พืชไร่ (C2) ผัก (C3) ไม้ผล (C4) ความเสี่ยงจากสภาพน้ำท่วม (C5) ปริมาณการสูญเสียดิน (C6) ระดับความความสัมพันธ์รวมในจังหวัดเชียงใหม่ (R2) เท่ากับ 0.68 และมีค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของ Residual เท่ากับ 0.1 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผลจากการประเมินความสัมพันธ์โดยวิธีการ geographically weighted regression ดังกล่าวมีความแม่นยำน้อยกว่าในระดับอำเภอ โดยไม่พบว่า พื้นที่ส่วนใหญ่ของตำบลในจังหวัดเชียงใหม่ที่มีการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ปลูกข้าวพืชไร่ ผัก และไม้ผลจะมีผลทำให้ความมั่นคงทางอาหารเพิ่มขึ้นแต่อย่างใดพื้นที่ส่วนใหญ่ที่มีความเสี่ยงจากสภาพน้ำท่วมมาก จะมีผลให้ความมั่นคงทางอาหารมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ ส่วนใหญ่ในระดับตำบลของจังหวัดเชียงใหม่ เป็นพื้นที่ลาดเชิงเขา มีความสูงเหนือระดับน้ำทะเลปานกลางมากกว่า 300 เมตร ซึ่งมีผลกระทบจากสภาพน้ำท่วมน้อยกว่าสภาพความแห้งแล้ง ดังนั้นพื้นที่ที่เสี่ยงจากสภาพน้ำท่วมจึงเป็นโอกาสให้ผลดีมากกว่าผลเสีย ขณะที่พื้นที่ส่วนใหญ่ของตำบลในจังหวัดเชียงใหม่ที่มีความเสี่ยงต่อการชะล้างพังทลายสูงมีผลทำให้สัดส่วนความไม่มั่นคงทางอาหารเพิ่มขึ้นด้วยเช่นกันสำหรับปัจจัยด้านระดับความอุดมสมบูรณ์ของดิน พบว่า พื้นที่ส่วนใหญ่ของตำบลในจังหวัดเชียงใหม่ที่มีระดับความอุดมสมบูรณ์ของดินสูงจะมีผลทำให้ความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่เพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ส่วนปัจจัยทางด้านการเดินทางจากหมู่บ้านไปยังตัวเมืองอำเภอ พบว่า พื้นที่ส่วนใหญ่ของตำบลในจังหวัดเชียงใหม่ที่ใช้ระยะเวลาในการเดินทางนาน จะมีผลทำให้ความไม่มั่นคงทางอาหารเพิ่มขึ้นด้วยเช่นกัน

วิไลลักษณ์ พรมเสน (2553) ได้ทำการศึกษาเรื่อง แนวทางการจัดการป่าชุมชนโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านแม่กื๊ด ตำบลทุ่งงาม อำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง มี

วัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อ ศึกษาแนวทางการจัดการป่าชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ระยะเวลาดำเนินงาน 6 เดือน ตั้งแต่ 1 กันยายน 2552 ถึง 28 กุมภาพันธ์ 2553 ประชากร คือ ประชาชนบ้านแม่กื๊ดจำนวน 300 หลังคาเรือน กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 100 หลังคาเรือน (หลังคาเรือนละ 1 คน) โดยวิธีการสุ่มแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบสอบถาม การสัมภาษณ์และการจัดเวทีสนทนากลุ่มย่อย สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลคือ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย (Mean)และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D) ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านแม่กื๊ดมีพื้นที่ป่าชุมชน ประมาณ 5,000 ไร่ อยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน ระยะทางจากหมู่บ้านถึงเขตพื้นที่ป่าชุมชน ประมาณ 12 กิโลเมตร บริเวณป่าชุมชนมีหินแกรนิต ที่สามารถใช้ทำครก หรือชาวบ้านเรียกว่าหินครก ประมาณ 50 ไร่ เริ่มดำเนินการอนุรักษ์เป็นป่าชุมชนมาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2547 สำหรับแนวทางการจัดการป่าชุมชนของบ้านแม่กื๊ด พบว่า การจัดการป่าชุมชนควรให้สมาชิกในชุมชนเป็นผู้ควบคุมดูแล ร้อยละ 85.0 สาเหตุที่ทำให้ป่าเสื่อมโทรมเพราะการลักลอบตัดไม้ของชาวบ้าน และผู้ที่มีอิทธิพล ร้อยละ 72.0 ประชาชนมีความรู้สึกต่อสถานการณ์ป่าไม้ในปัจจุบันว่าเป็นเรื่องที่ต้องร่วมมือร่วมใจกันดูแลรักษา ร้อยละ 89.0 ส่วนข้อเท็จจริงเกี่ยวกับแนวทางการจัดการป่าชุมชน พบว่า แนวทางการจัดการป่าชุมชนควรมีวิธีการดูแลป่าโดยให้ชาวบ้านรอบ ๆ บริเวณป่าเป็นผู้ดูแล ร้อยละ 37.0 วิธีการฟื้นฟูสภาพป่าของชุมชนควรมีการดูแลบำรุงรักษาอย่างต่อเนื่องร้อยละ 45.0 หน้าที่ในการปลูกป่าในชุมชนควรเป็นหน้าที่ของสมาชิกในชุมชน ร้อยละ 93.0 กระบวนการมีส่วนร่วมในการรักษาป่าชุมชนบ้านแม่กื๊ด พบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมในการรักษาป่าชุมชนของประชาชนบ้านแม่กื๊ดมีระดับการมีส่วนร่วมในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{x}$ = 2.68) หากพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่า ประชาชนจะให้ความสำคัญต่อการจัดกิจกรรมของเครือข่ายป่าชุมชนมากที่สุด ($\bar{x}$ = 3.27) รองลงมาคือเห็นว่าเมื่อเกิดเครือข่ายการอนุรักษ์ป่าชุมชนและประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมเป็นเครือข่ายจะทำให้ป่าในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ($\bar{x}$ = 3.00)

สม นาสอ้าน (2556) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การบูรณาการความร่วมมือเพื่อขับเคลื่อนการสร้างความมั่นคงทางอาหารและอาหารปลอดภัย จังหวัดกาฬสินธุ์ มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1. เพื่อพัฒนาองค์ประกอบและตัวชี้วัดของความมั่นคงอาหารและอาหารปลอดภัยของชุมชนในจังหวัดกาฬสินธุ์ 2. เพื่อพัฒนาฐานข้อมูลข่าวสารสถานการณ์ความมั่นคงอาหารและอาหารปลอดภัยของชุมชนในจังหวัดกาฬสินธุ์ 3. เพื่อพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างกลไกและกระบวนการความร่วมมือการสร้างความมั่นคงอาหารและอาหารปลอดภัยในระดับชุมชน ตำบล และจังหวัด 4) เพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ในการขยายผลและยกระดับการพัฒนาความมั่นคงอาหารและอาหารปลอดภัยในแต่ละระดับ 5. เพื่อประเมินผลการเปลี่ยนแปลง และประสิทธิผลการพัฒนาการสร้างความมั่นคงอาหารและอาหารปลอดภัย พื้นที่ดำเนินการ แบ่งเป็น พื้นที่ทั่วไป บูรณาการความร่วมมือกับโครงการคนดี สุขภาพ รายได้ดี จำนวน 18 อำเภอ135 ตำบล พื้นที่กลุ่มตัวอย่าง 23 ตำบล และ

ศูนย์เรียนรู้ 6 แห่ง ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง เป็น ภาคส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ภาคเอกชน ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้ถ่ายทอดความรู้จากศูนย์เรียนรู้ ผู้บริหารเจ้าหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นาชุมชน เกษตรกร ในจังหวัดกาฬสินธุ์ รวม จานวน 1,646 คน กลุ่มตัวอย่าง เลือกแบบเจาะจง จากผู้เกี่ยวข้องกับโครงการในแต่ละระดับและที่สมัครใจเข้าร่วมโครงการ เครื่องมือเป็นสอบถาม แบบสัมภาษณ์ สนทนากลุ่ม ระยะเวลา ดาเนินการตั้งแต่ เดือน มีนาคม 2555 ถึง ตุลาคม 2556 ผลการศึกษามีดังนี้

1. การพัฒนาองค์ประกอบและตัวชี้วัดของความมั่นคงอาหารและอาหารปลอดภัยของชุมชนในจังหวัดกาฬสินธุ์โดยทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในกระบวนการกำหนดองค์ประกอบและตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารและอาหารปลอดภัยของจังหวัดกาฬสินธุ์ ในระยะเริ่มโครงการ มี 9 ด้าน 24 ตัวชี้วัด และเมื่อสิ้นสุดโครงการตัวชี้วัดที่มีความเหมาะสมกับชุมชน มีเพียง 4 ตัวชี้วัด คือ 1. ความพอเพียงต่อการบริโภคตลอดปี 2. การพึ่งตนเองได้ 3. ความปลอดภัยไร้สารเคมี และ 4. การมีสุขภาพดี

2. พัฒนาระบบฐานข้อมูล ใช้ข้อมูลบัญชีครัวเรือน เป็นเครื่องมือการเรียนรู้รายรับรายจ่ายของครัวเรือนและสะท้อนข้อมูลของชุมชนนาไปสู่การวิเคราะห์จัดทำแผนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของคนในชุมชนตลอดจนการยกระดับรายได้ของชุมชน ข้อมูลเศรษฐกิจชุมชน ที่เน้นศึกษาพืชเศรษฐกิจหลัก สัตว์เศรษฐกิจ ปฏิทินการผลิตพืชผัก นำใช้ประกอบการทำแผนยกระดับสร้างความมั่นทางอาหารของชุมชน โดยมีการจัดทาฐานข้อมูลระดับตำบล 23 แห่ง

3. การเสริมสร้างกลไกและกระบวนการความร่วมมือการสร้างความมั่นคงอาหารและอาหารปลอดภัยในระดับชุมชน ตำบล และจังหวัด กลไกที่สำคัญคือ 6 ประเด็นคือ 1) มีคณะทางานระดับจังหวัด 3 คณะ 31หน่วยงาน คณะทางานระดับอำเภอมีนายอำเภอเป็นประธาน คณะทางานระดับตำบล ร่วม 2,250 คน คณะทำงานระดับชุมชน ๆ ละ10-15 คน มีกำนัน/ ผญบ./ประธานชุมชนเป็นประธาน โดยมีการจัดตั้งศูนย์ประสานงาน ระดับจังหวัด อำเภอ ตำบล 2) การลงนามความร่วมมือเพื่อสื่อสาร สร้างพันธสัญญา ขับเคลื่อนโครงการได้ประกาศวาระจังหวัด ลดการใช้สารเคมีในการเกษตรสู่เมืองเกษตรอินทรีย์ **3)** การเชื่อมตัวชี้วัดเป็นเป้าหมายลงสู่พื้นที่ 4) การบูรณาการแผนและกิจกรรมร่วมกัน 5) การบูรณาการงบประมาณตามกิจกรรม 6) การสนับสนุนวิชาการและการจัดการโดยกลไกที่ค้นพบสำคัญคือการสร้างความเข้มแข็งของคณะทางานระดับอำเภอ สนับสนุนให้ตำบลเข้มแข็ง

4. การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ จัดกระบวนเรียนรู้ คณะทำงานแกนนาระดับจังหวัด ตำบล ถึงระดับครัวเรือนต้นแบบ ในกระบวนการจัดทาแผนความมั่นคงทางอาหารและอาหารปลอดภัยในระดับชุมชนและครัวเรือน องค์ความรู้การผลิตอาหารที่ปลอดภัย การลดต้นทุนการผลิต กระบวนการข้อมูล จัดทาข้อมูลบัญชีครัวเรือน เกิดศูนย์เรียนรู้ 8 แห่ง ที่เชื่อมโยงการเรียนรู้ให้กับ ชุมชน ท้องถิ่น ส่วนราชการ ผ่านกลไกโครงการร่วมจังหวัดคือ กาฬสินธุ์ คนดี

สุขภาพดี รายได้ดี ผลการเรียนรู้ ทาให้เกิดตำบล ต้นแบบ ครัวเรือนต้นแบบ มีการพัฒนาและปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ของครัวเรือนชุมชน การทาหลุมพอเพียงปลูกพืชผักสวนครัว ในตำบลต้นแบบ 6,750 ครัวเรือนการแก้ไขปัญหาและลดการใช้สารเคมีในเกษตรกร โดยการเจาะเลือดในเกษตรกรและปรับพฤติกรรมทำให้ปัญหาลดลง การผลิตและใช้น้ำหมักชีวภาพและน้ำสมุนไพรในการดูแลสุขภาพของครัวเรือนและที่สุขศาลาหมู่บ้านในกลุ่มผู้ป่วย กลุ่มเสียงด้วยโรคเบาหวาน ความดันโลหิตสูง ทำให้ลดปัญหาเบาหวานความดันในพื้นที่ ลดการดื่มน้าอัดลม เครื่องดื่ม แอลกอฮอร์ ในงานศพงานบุญโดยใช้น้าสมุนไพรแทน การลดต้นทุนการผลิต และลดการใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมี โดยสูตรทำปุ๋ยชีวภาพ ต่างๆ การยกระดับและพัฒนาผลิตภัณฑ์สู่ระบบตลาด จำหน่ายในชุมชนและร้านค้า การทาตลาดสีเขียวในตลาดท้องถิ่นระดับตำบล และ โรงพยาบาล 2 แห่ง ตลาดเทศบาลเมือง 2 แห่ง ในระดับจังหวัด

5. ผลการประเมินการดำเนินงานตามโครงการ การบูรณาการขับเคลื่อนโครงการ อยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย = 4.33) การมีส่วนร่วม ภาพรวม อยู่ในระดับมากทุกขั้นตอน มีการเชื่อมโยงแผนจากแผนชุมชน ท้องถิ่น สู่การผลักดันเป็นยุทธศาสตร์วาระของหวัดกาฬสินธุ์ เรื่องลดการการใช้สารเคมีในการเกษตร ด้านความมั่นคงทางอาหาร ครัวเรือนที่มีพืชผักบริโภคพอเพียงตลอดปี ร้อยละ 46.53 **มีการ**ปลูกสมุนไพรบริโภคพอเพียงตลอดปี ร้อยละ 53.77 มีข้าวพอเพียงบริโภคตลอดปี ร้อยละ 62.56 ด้านความปลอดภัย การตรวจสารเคมีตกค้างในอาหาร และในกระแสเลือดปัญหาลดลง มีการใช้สมุนไพรดูแลสุขภาพทาให้กลุ่มป่วยกลุ่มเสี่ยงโรคเบาหวาน ความดันลิตสูงมีสุขภาพที่ดีขึ้น ระดับความปลอดภัยของอาหารในระดับปลอดภัยสู่อินทรีย์ **มีการ**ปลูกผักที่อยู่ในระดับปลอดภัยไร้สารพิษ ร้อยละ 41.3 แบบอินทรีย์ร้อยละ 41.68 ทำนาแบบปลอดภัยไร้สารพิษร้อยละ 41.3 **และ**ทำแบบอินทรีย์ ร้อยละ 30.93 การรับรองมาตรฐาน จานวนแปลงที่ได้รับรองมาตรฐานอินทรีย์ จานวน 9 ราย ได้รับรองมาตรฐาน GAP ประเภทข้าว 149 ราย และพืชผักจานวน 229 ราย

เอกรินทร์ พึ่งประชา (2555) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการระบบและความมั่นคงอาหารของชุมชน: กรณีศึกษาอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

งานวิจัยสหวิทยาการชิ้นนี้เป็นการผสมผสานระหว่างวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่สัมพันธ์กับประเด็นเรื่องความมั่นคงทางอาหาร การเกษตร และสิ่งแวดล้อม โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยผสมผสานระหว่างงานวิจัยเชิงคุณภาพและปริมาณ การรวบรวมข้อมูลระดับปฐมภูมิจากการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม การสำรวจรายชื่อพันธุ์พืช การสำรวจมื้ออาหารของครัวเรือน ส่วนแหล่งข้อมูลทุติยภูมิจาก สิ่งพิมพ์ งานแผนนโยบาย และงานวิจัย โดยใช้พื้นที่ศึกษาหมู่บ้าน 2 หมู่บ้านในอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เป็นกรณีศึกษาเพื่ออภิปรายผลการศึกษา

ผลการศึกษาพบว่า หมู่บ้านนาเวียงและห้วยตาดมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลายในการจัดการระบบและความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เช่น การจัดการดิน น้ำ สภาวะอากาศ กิจกรรม

ทางการเกษตร การล่าสัตว์และเก็บของป่า ฯลฯ หากทว่าเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาหลาย ๆ อย่างได้ถูกละเลย ดังนั้น ผลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายอย่างจำเป็นต้องปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ เช่น การเปลี่ยนแปลงสภาวะอากาศ โดยอาศัยองค์ความรู้สมัยใหม่เข้ามาช่วยเสริม ส่วนปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความเสี่ยงด้านความมั่นคงทางอาหารประกอบด้วย ปัจจัยทางสังคมเศรษฐกิจเช่นการคนรุ่นใหม่หันไปกอบอาชีพอื่น ทำให้แรงงานทางการเกษตรลดลงและส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ หรือการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดียวที่ให้สารเคมีปริมาณมาก และสิ่งแวดล้อมที่เห็นได้จากความผันแปรของสภาวะอากาศที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อระบบเกษตรและผลผลิตจากพืชธรรมชาติ ฯลฯ ขณะที่องค์กรท้องถิ่นที่มีบทบาทสำคัญต่อความมั่นคงทางอาหารก็คือสำนักงานเกษตรอำเภอด่านซ้าย เทศบาลตำบลศรีสองรัก องค์การบริหารส่วนตำบลโคกงาม อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน และกลุ่มเกษตรทาสวนบ้านน้ำพุ ล้วนมีบทบาทสำคัญในเชิงหลักการ หากแต่ในเชิงปฏิบัติองค์กรดังกล่าวกลับไม่สามารถปฏิบัติได้อย่างทั่วถึง ยกเว้นกรณีอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน เป็นต้น ส่วนข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่งานวิจัยชิ้นนี้นำเสนอคือ ภาคส่วนต่าง ๆ ของท้องถิ่นและคณะวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารควรเผยแพร่องค์ความรู้แก่ชุมชน หน่วยงานท้องถิ่น นักเรียนและบุคคลทั่วไปอย่างทั่วถึง อีกทั้ง ควรส่งเสริมให้มีการจัดกิจกรรมต้นแบบเพื่อให้มีการฟื้นฟูเอกลักษณ์ของคนท้องถิ่น ในเรื่องอาหารของชุมชน รวมถึงควรส่งเสริมเรื่องความมั่นคงทางอาหารของชุมชนไปสร้าง “กระแส” เนื่องจากกระแสจะมีส่วนช่วยทำให้คนเกิดการตื่นตัวและเกิดการเรียนรู้

นิมิต หาระพันธ์ และคณะ (2552) ได้ทำการศึกษาเรื่อง รูปแบบการจัดการป่าชุมชนดงต่อ – ดงยางเพื่อฟื้นฟูแหล่งอาหารและรายได้ของชุมชนบ้านบุ่งหวาย ตำบลสงเปือย อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร

จากการศึกษาพบว่า ป่าดงต่อมีผู้คนเข้าไปหาอาหาร ทั้งเพื่อการบริโภค เพื่อขาย ทรัพยากรเริ่มน้อยลง เพราะไม่มีการปลูกทดแทน เอาแบบทำลายถอนรากถอนโคน สิ่งเหล่านี้ทำให้ทรัพยากรลดลงเรื่อยๆ เมื่อได้ข้อมูลและนำไปสู่เวทีร่วมกับชุมชนแล้วทางชุมชนจึงร่วมกันหาทางออก เพื่อหาแนวทางฟื้นฟูป่าดงต่อ โดยการร่วมมือกันปลูกต้นไม้เสริมในบริเวณที่โล่ง มีการรณรงค์ในการเข้าไปหาของป่า เช่น แมลง พืชต่างๆ เห็ด ให้เหลือบางส่วน เช่น เถาว์ หัว โคนหรือเมื่อขุดดินก็ให้กลบไว้เหมือนเดิม นอกจากนี้ยังได้เชื่อมกับองค์กรในท้องถิ่น มีการนำเสนอผลการวิจัยต่อที่ประชุมสภาของ อบต. สงเปือย มีการจัดเป็นกลุ่ม หรือแต่งตั้งคณะกรรมการดูแลป่าชุมชนดงต่อ ดงยางโดยมีผู้นำในแต่ละหมู่บ้านร่วมเป็นคณะทำงาน มีมาตรการในการเข้าไปหาของป่า ตั้งกฎระเบียบเป็นข้อปฏิบัติร่วมกัน

และมีแผนในการออกสำรวจสภาพป่าชุมชนดงต่อทุกปี โดยให้ชุมชน เยาวชนและผู้นำเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อประเมินสภาพป่า เป็นการสำรวจทรัพยากรในป่าว่า เพิ่มขึ้นหรือลดลงอย่างไรบ้าง

ประยูรศักดิ์ บัวเทศ และคณะ (2553) ได้ทำการศึกษาเรื่อง รูปแบบการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลเมืองปาน อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง โดยใช้รูปแบบการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) การดำเนินงานของโครงการ คือ การเตรียมความพร้อมทีมวิจัยในพื้นที่ การชี้แจงทำความเข้าใจให้กับสมาชิกในชุมชน การทบทวนบทเรียนกระบวนการจัดการป่าชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การนำเสนอข้อมูลจากการทบทวนบทเรียนการจัดการป่าให้กับสมาชิกทั้ง 3 ชุมชนการศึกษาและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชน และรายได้จากการขายของป่า การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อหารูปแบบการจัดการป่าอย่างมีส่วนร่วมตามแนวทางที่ชุมชนมีความเห็นร่วมกัน ศึกษาดูงาน ดำเนินการทดลองการจัดการป่าร่วมกันตามแนวทางที่ชุมชนเห็นร่วมกัน และการนำเสนอผลการดำเนินงานให้กับสมาชิกในชุมชน

ผลการดำเนินงาน จากการที่ทีมวิจัยของโครงการซึ่งประกอบด้วยนักวิจัยจากบ้านน้ำโจ้ บ้านแพะและบ้านหลวงเมืองปาน ได้เตรียมความพร้อมของนักวิจัยเกี่ยวกับการดำเนินงานของโครงการ ชี้แจงรายละเอียดของโครงการ ความจำเป็นในการทำโครงการ ประวัติความเป็นมา ความเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนแก่ชาวบ้านในชุมชนบ้านน้ำโจ้ บ้านแพะ และบ้านหลวงเมืองปาน แล้วกลับมาทบทวนการจัดการป่าชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันของทั้ง 3 ชุมชนร่วมกันนั้น ได้ผลสรุปว่าในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนร่วมกันของทั้ง 3 หมู่บ้านที่ผ่านมา ได้มีการจัดการป่าร่วมกันอยู่ 2 อย่าง ได้แก่

1. ใช้กฎระเบียบการใช้ป่าร่วมกัน

2. มีการร่วมจัดประเพณีเกี่ยวกับป่าชุมชน เช่น บวชป่า สืบชะตาป่า และคืนกล้วยไม้สู่ป่า โดยจัดขึ้นในบริเวณเขตป่าอนุรักษ์ของบ้านน้ำโจ้ ในช่วงเดือนพฤษภาคมของทุกปี โดยผู้รับผิดชอบจัดงานหลักคือ บ้านน้ำโจ้ และมีชาวบ้านในชุมชนบ้านแพะ บ้านหลวงเมืองปานนักเรียน ชาวบ้านในเขตชุมชนใกล้เคียง และหน่วยงานอื่น ๆ เข้าร่วมกิจกรรม นอกจากนั้นยังมีการจัดการป่าชุมชนในรูปแบบอื่นๆ แต่เป็นการดำเนินงานเฉพาะของแต่ละชุมชน ไม่ได้มีการประสานงาน หรือทำร่วมกันทั้ง 3 หมู่บ้าน เช่น การทำแนวกันไฟเพื่อป้องกันไฟป่า การสร้างฝายแม้ว การปลูกป่า การดับไฟป่า

จากกระบวนการเรียนรู้ในพื้นที่และการเติมความรู้จากชุมชนต้นแบบ ทำให้ทีมวิจัยวิเคราะห์แนวทางการจัดการป่าชุมชนตำบลเมืองปานได้ดังนี้ จัดตั้งอาสาสมัครไฟป่าหมู่บ้านละ5 คน , ร่วมกันดับไฟป่า , จัดผ้าป่าป่าชุมชนร่วมกัน , ร่วมกันแบ่งเขตป่าชุมชน แต่ละหมู่บ้านให้ชัดเจน , ขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้าน , ทำฝายชะลอน้ำโดยทำร่วมกันและแยกกันทำในป่าชุมชนของตนเอง และปลูกไม้ไผ่ในเขตพื้นที่ป่าชุมชนของตนเองกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นสร้างแรงกระตุ้นให้ชุมชนใกล้เคียงเกิดความตื่นตัวและหันมาสนใจการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น โดยมีแรงกำลังสำคัญ

เป็นสถาบันการศึกษาอย่างโรงเรียนเมืองปานวิทยา หน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่ให้การสนับสนุนการดำเนินงานในพื้นที่อย่างต่อเนื่องด้วยดีเสมอมา ที่สำคัญเกิดเป็นเครือข่ายป่าชุมชนภายในตำบลเมืองปาน ซึ่งทำงานในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ดูแลป้องกันป่าชุมชนของตำบลเมืองปานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ชาญชัย แสงชโยสวัสดิ์ และคณะ ได้ทำการศึกษา (2555) ประเมินความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงทางอาหารกับทุนทางการดำรงชีพและทรัพยากรเกษตรเชิงพื้นที่ เพื่อหาข้อเสนอแนะทางนโยบายในการหามาตรการป้องกันและปรับตัวต่อความไม่มั่นคงทางอาหารในระดับจังหวัด ได้มีการศึกษาโดยคณะนักวิจัยโดยผสมผสานข้อมูลความมั่นคงทางอาหารเชิงปริมาณและข้อมูลเชิงคุณภาพในระดับครัวเรือน และข้อมูลทรัพยากรเกษตรเชิงพื้นที่เข้าด้วยกัน การประเมินความมั่นคงทางอาหาร เริ่มจากการสำรวจหรือรวบรวมข้อมูลจากผู้ผลิตซึ่งคือเกษตรกรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปัจจัยการผลิตสำหรับการผลิตอาหารในจังหวัดเชียงใหม่ข้อมูลที่ได้สามารถนำมาประมวลผลเพื่อให้ได้ค่าตัวชี้วัดที่สะท้อนระดับความมั่นคงของอาหาร ซึ่งสามารถนำไปเชื่อมโยงหรืออธิบายความมั่นคงทางอาหารได้ดีขึ้น โดยเชื่อมโยงกับทุนทางการดำรงชีพของครัวเรือนหรือของชุมชนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน โดยสามารถใช้คาดการณ์ได้ทั้งในระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ หรือจังหวัด และสามารถนำไปใช้วิเคราะห์วางแผนการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาด้านความมั่นคงทางอาหาร
ในอนาคตได้

ความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงทางอาหารกับทรัพยากรเกษตรเชิงพื้นที่ การแก้ไขปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหาร จำเป็นอย่างยิ่งต้องอาศัยการพึ่งพาทรัพยากรทางเกษตรในพื้นที่เป็นหลัก ทั้งนี้เพื่อก่อให้เกิดความยั่งยืนด้านอาหารในพื้นที่ ดังนั้นฐานทรัพยากรทางการเกษตรในพื้นที่จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ใช้สำหรับการทำความเข้าใจปัญหาความมั่นคงทางอาหารได้ดี การประเมินความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงทางอาหารกับทรัพยากรเกษตรครั้งนี้ ได้ใช้ข้อมูลเชิงพื้นที่ที่ได้จากการรวบรวมโดยระบบภูมิสารสนเทศ เพื่อกำหนดตัวแปรที่มีความเกี่ยวข้องหรือกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารที่ได้จากการประเมินข้างต้น ซึ่งประกอบด้วย ฐานข้อมูลการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินระหว่างปี 2543 – 2553 โอกาสเกิดภัยแล้ง โอกาสเกิดน้ำท่วม ปริมาณการสูญเสียดิน ระดับความอุดมสมบูรณ์ของดิน ระยะทางและเวลาที่ใช้ในการเข้าถึงตลาด ซึ่งจะแบ่งการประเมินออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับอำเภอ และระดับตำบล การประเมินความสัมพันธ์ของความมั่นคงทางอาหารกับทรัพยากรเกษตรเชิงพื้นที่ในระดับอำเภอ พบว่า ทรัพยากรเกษตรที่มีความสัมพันธ์กับค่าความมั่นคงทางอาหาร ประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ปลูกข้าว (C1) พืชไร่ (C2) ผัก (C3) ไม้ผล (C4) ความเสี่ยงจากสภาพน้ำท่วม (C5) ระดับความอุดมสมบูรณ์ของดิน (C6) และระยะเวลาที่สั้น ที่สุดสำหรับการเดินทางจากหมู่บ้านถึงตัวอำเภอ (C7) โดยมีค่าความสัมพันธ์รวมในจังหวัดเชียงใหม่ (R2) เท่ากับ

0.95 และมีค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของ Residual เท่ากับ 0.001 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผลจากการประเมินความสัมพันธ์โดยวิธีการ geographically weighted regression ดังกล่าวมีความแม่นยำมากในระดับอำเภอ โดยพบว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอในจังหวัดเชียงใหม่ที่มีการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ปลูกข้าว ผัก และไม้ผลจะทำให้ความมั่นคงทางอาหารเพิ่มขึ้นในจังหวัดเชียงใหม่ ส่วนพื้นที่ที่ปลูกพืชไร่ให้ผลตรงข้ามกับพื้นที่ดังกล่าวข้างต้น ส่วนพื้นที่ส่วนใหญ่ที่มีความเสี่ยงจากสภาพน้ำท่วมมากจะมีผลให้ความมั่นคงทางอาหารมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่ในจังหวัดเชียงใหม่ เป็นพื้นที่ลาดเชิงเขา ซึ่งมีผลกระทบจากสภาพน้ำท่วมน้อยกว่าสภาพความแห้งแล้ง ดังนั้นพื้นที่ที่เสี่ยงจากสภาพน้ำท่วมจึงเป็นโอกาสให้ผลดีมากกว่าผลเสีย สำหรับปัจจัยด้านระดับความอุดมสมบูรณ์ของดิน พบว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอจังหวัดเชียงใหม่ที่มีระดับความอุดมสมบูรณ์ของดินสูงจะมีผลทำให้ความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่เพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ส่วนปัจจัยทางด้านระยะเวลาการเดินทางจากหมู่บ้านไปยังตัวเมืองเชียงใหม่ พบว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอในจังหวัดเชียงใหม่ที่ใช้ระยะเวลาในการเดินทางนานจะมีผลทำให้ความไม่มั่นคงทางอาหารเพิ่มขึ้นด้วยเช่นกัน

อุทิศ ทาหอม และคณะ (2557) ได้ทำการศึกษาเรื่อง รูปแบบการสร้างอัตลักษณ์ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านตามาเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยคือ 1. เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาของการสร้างทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชุมชนบ้านตามา 2. เพื่อค้นหาเทคนิคและกระบวนการการสร้างกิจกรรมที่เป็นอัตลักษณ์ในการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 3. เพื่อศึกษาชุดประสบการณ์ความรู้ในการนำทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน 4. เพื่อศึกษารูปแบบการสร้างอัตลักษณ์ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านตามาเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ผู้ศึกษาใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) และใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบการเลือกอาสาสมัคร (Volunteer Sampling) เก็บข้อมูลผู้เข้ามาเป็นอาสาสมัครนักวิจัยชุมชน โดยมีตัวอย่าง ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส ประชาชนบ้านตามา และนักศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ รวมทั้งสิ้น 154 คน พบว่า ชุมชนบ้านตามาได้ร่วมกันจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่สาธารณะ 6 ไร่ โดยใช้ชื่อว่า ปลูกป่าคืนแผ่นดิน เน้นการปลูกต้นสัก ต้นยางนา ต้นกล้วย เป็นต้น จากนั้นได้ขยายไปสู่พื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ ชุมชนได้ดำเนินการไปในระยะหนึ่ง แต่ไม่สามารถดำเนินการให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

เนื่องจากขาดความรู้ด้านต่าง ๆ เช่น การจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ การดูแลรักษาพื้นที่ และปัญหาการเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ จึงล้มเลิกการดำเนินโครงการในที่สุดส่วนรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน หลังจากร่วมกันวางแผนปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (AIC) ได้เกิดแผนปฏิบัติการในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ 4แผนงาน ได้แก่ 1. แผนการจัดการน้ำ 2. แผนการสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 3. แผนพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านเศรษฐกิจชุมชน 4. แผนการสร้างธนาคารปุ๋ยหมักและเมล็ดพันธุ์ และการดำเนินกิจกรรมทุกแผนงานจะใช้ทุนทางวัฒนธรรม ความเชื่อเข้ามาร่วมดำเนินการด้วย เช่น การเข้ามาร่วมกิจกรรมปลูกป่าของพระสงฆ์ การประชุมพูดคุยภายในวัด และนิมนต์พระสงฆ์เข้ามาร่วมในเวทีการดำเนินโครงการ และนอกจากนี้ยังเกิดการผลักดันให้เป็นวันจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามา ในวันที่ 1 กันยายนของทุกปี ชาวบ้านจะมาร่วมกันทำกิจกรรมปลูกป่า และทำบุญถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ อุทิศส่วนกุศลทำให้กับบรรพบุรุษภายในพื้นที่สาธารณะ 24 ไร่

บทที่ 3
วิธีการศึกษา

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชน (Participatory Action Research) ที่มุ่งการศึกษาแนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ โดยการวิเคราะห์ศึกษาสถานการณ์ปัญหาการการจัดการป่าชุมชน วิเคราะห์คุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างการป่าชุมชนริมลำน้ำชีกับการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด ผู้ศึกษานำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์สังเคราะห์ เพื่อค้นหาแนวทางการจัดการป่าชุมชนริมแม่น้ำชีสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านเสม็ด ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

3.1 ระเบียบวิธีวิจัย

- 3.1.1 ประชากรเป้าหมาย
- 3.1.2 กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย
- 3.1.3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- 3.1.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล

3.2 วิธีการดำเนินการวิจัย

- 3.2.1 ระยะเตรียมการ
- 3.2.2 ระยะวางแผน
- 3.3.3 ระยะปฏิบัติการ
- 3.3.4 ระยะสรุปผลประเมินผล

3.3 ผลการดำเนินกิจกรรม

3.4 การตรวจสอบข้อมูล

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชน (Participatory Action Research) ทั้งนี้ผู้ศึกษาจะเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งเชิงปริมาณ เชิงคุณภาพ เพื่อประกอบการสรุปภาพรวม

(Generalization) เพื่อให้ผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ครอบคลุมทั้งมิติเชิงลึกและกว้างโดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจะเริ่มจากส่วนที่เกี่ยวกับบริบทของชุมชน เช่น ประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านเสม็ด การประกอบอาชีพ ประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำชี ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน พร้อมทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อค้นหาแนวทางการจัดการป่าชุมชนริมแม่น้ำชีสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

3.1.1 ประชากรเป้าหมาย

ประชาชนอาศัยอยู่บ้านเสม็ด จำนวน 554 คน แบ่งเป็นเพศชาย 289 คน เพศหญิง 265 คน มีจำนวน 194 หลังคาเรือน

3.1.2 กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ คือ กลุ่มประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชน และกลุ่มคนที่เข้ามาใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำชีของบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์เก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จำนวน 15 คน ที่เลือกจาก 3 กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส ประชาชนที่ทั่วไปที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำชี โดยทำการเลือกแบบรวมเจาะจง (Purposive Sampling) ทั้งนี้ได้กำหนดเงื่อนไขว่าผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกคนต้องเป็นทราบลักษณะการใช้ประโยชน์ การบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน ตลอดจนทราบสถานการณ์ปัญหาเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนริมลำชีของบ้านเสม็ดเป็นอย่างดี

ส่วนการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติภายในป่าชุมชนริมลำชีทั้งกินและจำหน่ายในด้านต่าง ๆ เช่น หากุ้ง หอย ปู ปลา เก็บของป่า ล่าสัตว์ ทำการเกษตร ตัดฟืน เผาถ่าน เป็นต้น โดยการเลือกตัวอย่างแบบลูกโซ่ (Snowball Sampling) ซึ่งคณะผู้วิจัยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มคนที่ใช้ประโยชน์ในแต่ละด้าน โดยมีเครื่องมือการสัมภาษณ์เจาะลึกรายบุคคล หลังจากการเก็บรวบรวมข้อมูลแต่ละคนเป็นที่เรียบร้อยผู้ศึกษาก็จะสอบถามผู้ให้ข้อมูลว่าใครสามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับด้านการใช้ประโยชน์จากป่าได้บางทำอย่างนี้ไปเรื่อย ๆ จนได้ข้อมูลครบถ้วน ซึ่งจากการเก็บรวบรวมข้อมูลดังกล่าวได้กลุ่มให้ผู้ข้อมูล จำนวน 68 คน ที่ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำชีทั้งกินและจำหน่าย

3.1.3 การเก็บรวบรวบข้อมูลวิจัย

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้ ผู้ศึกษาใช้เครื่องมือในการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยศึกษาทำการศึกษาจากการสัมภาษณ์เชิงลึกรายบุคคล การสัมภาษณ์รายบุคคล การสนทนากลุ่ม การจัดเวทีประชาคม การเดินสำรวจชุมชน และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม มีรายละเอียดดังนี้

1. แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary source) การรวบรวมข้อมูลจากแหล่งทุติยภูมิของการวิจัยนี้ใช้วิธีการศึกษาเอกสาร (Documents) เพื่อวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาการวิจัยและแนวคิดรวมทั้งทฤษฎีตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่นำมากำหนดกรอบแนวคิดและกรอบในการวิเคราะห์เกี่ยวกับบริบทชุมชน ค้นหาศักยภาพและศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน ปัญหาการบุกรุกป่าชุมชน ตลอดจนการวิเคราะห์และการค้นหาคุณค่าของป่าชุมชนริมลำชี และศึกษาแหล่งอาหารภายในป่าชุมชน จากเอกสารสิ่งพิมพ์ สถิติ รายงาน บันทึกการประชุมของภาคราชการและภาคชุมชน รวมทั้งแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2. แหล่งข้อมูลปฐมภูมิ (Primary source) ประกอบด้วยข้อมูลด้านบริบทของชุมชน ประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านเสม็ด การประกอบอาชีพ ประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำชี ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน ตลอดจนค้นหาศักยภาพของชุมชนและศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน รวมทั้งผลการดำเนินงานของการทำกิจกรรมร่วมกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ตลอดจนการทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชนทั้ง 12 เดือน โดยมีวิธีเก็บรวมรวมข้อมูลดังนี้

2.1 การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview technique) โดยใช้แนวสัมภาษณ์ (Interview guide) เก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของชุมชน ประเพณีวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดูรักษาป่าชุมชนริมแม่น้ำชี รวมทั้งการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมแม่น้ำชี การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายในและภายนอกชุมชน ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) ซึ่งได้แก่ ผู้รู้และผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำทางศาสนา ผู้เฒ่าผู้แก่ และประชาชนในพื้นที่ โดยให้นักศึกษาเข้ามามีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับคนในชุมชน

2.2 การสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured interview) โดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview schedule) เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม การเข้าร่วมกิจกรรมสาธารณะ เช่น การปลูกป่า การบวชป่า การสร้าง

พื้นที่ทางอาหารของชุมชน การจัดการการบุกรุกป่าชุมชน เป็นต้น โดยผู้สัมภาษณ์เป็นคนกรอกข้อมูลด้วยตนเอง และมีนักวิจัยและนักศึกษาช่วยกับประชาชนที่มีปัญหาด้านการอ่านและการเขียน

2.3 การสนทนากลุ่ม (Focused group) โดยใช้แบบสัมภาษณ์ (Interview schedule) ในการระดมความคิดเห็นของกลุ่ม (Group think) โดยใช้เทคนิค Appreciation-Influence-Control (AIC) การระดมความคิดเห็น (Brainstorming) แผนที่ความรู้ (Mind Mapping) เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าชุมชนริมแม่น้ำชี รวมทั้งการสร้างพื้นที่แหล่งอาหารของชุมชน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการดูแลรักษาป่าชุมชนทั้งในและนอกพื้นที่

2.4 การวิเคราะห์กลุ่มเป้าหมาย (Target Group Analysis: TGA) โดยใช้รายการสัมภาษณ์ในการสัมภาษณ์แกนผู้นำชุมชน กรรมการหมู่บ้าน ผู้อาวุโส และประชาชนทั่วไป พระสงฆ์ (พระนักพัฒนา) หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องภายในพื้นที่ ได้แก่ เทศบาลหนองเต็ง เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ เป็นต้น

2.5 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant observation) โดยใช้แบบตรวจรายการ (Checklist) เพื่อศึกษาพฤติกรรมและทัศนะคติรวมทั้งปฏิสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในหมู่บ้านจากการทำกิจกรรมร่วมกัน โดยแบ่งลักษณะของปฏิสัมพันธ์ออกเป็น 3 ทิศทาง คือ 1. ปฏิสัมพันธ์เชิงบวก (Positive direction) 2. ปฏิสัมพันธ์เชิงลบ (Negative direction) และ 3. ปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกลาง (Neutral direction) จากการทำกิจกรรมร่วมกันของประชาชนบ้านเสม็ด

3.2 วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้ผู้ศึกษาแบ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลออกเป็น 4 ระยะ ได้แก่ 1. ระยะเตรียมการ 2. ระยะวิเคราะห์ข้อมูล 3. ระยะวางแผนปฏิบัติการ 4. สรุประเมินผล มีรายละเอียดในแต่ละขั้นตอนดังต่อไปนี้

3.2.1 ระยะเตรียมการ

1.1 ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการตนเองของชุมชน การค้นหาศักยภาพและศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน ปัญหาสาเหตุการจัดการตนเองของชุมชน ตลอดจนการวิเคราะห์และค้นหาคุณค่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

1.2 พัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกับชุมชนบ้านเสม็ด ซึ่งประกอบด้วย ผู้นำชุมชน แกนนำทีมวิจัยชุมชน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ผู้อาวุโส เยาวชน และผู้สนใจเพื่อจัดทำโครงการเสนอต่อ แหล่งทุน และสรรหาอาสาสมัครนักวิจัยชุมชน

1.3 จัดประชุมชี้แจงทำความเข้าใจโครงการ แก่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในหมู่บ้านเสม็ด และ ค้นหาอาสาสมัครเพื่อร่วมเป็นทีมวิจัยเพิ่มเติม ซึ่งผู้เข้าร่วมจะประกอบด้วย ผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) เยาวชน และผู้สนใจ หลังจากนั้น ทีมวิจัยแบ่งบทบาทหน้าที่และวางแผนการทำงานร่วมกัน

3.2.2 ระยะวิเคราะห์ข้อมูล

1. เก็บข้อมูลบริบทชุมชน ได้แก่ ประวัติศาสตร์ชุมชน ประเพณีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น อาชีพ 12 เดือนภายในชุมชน เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์หาความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านเสม็ด

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลปัญหาและผลกระทบการบุกรุกป่าชุมชนริมลำน้ำชี ที่มีผลต่อแหล่งอาหารของคนในชุมชน

3. เก็บรวบรวมข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน เช่น การเก็บหาของป่า การเลี้ยงสัตว์ การปลูกพืชเศรษฐกิจ และการทำเป็นพื้นที่การเกษตร เป็นต้น

4. เดินสำรวจพื้นที่ปาชุมชน เพื่อจัดทำแผนที่เดินดิน และแผนที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

3.3.3 ระยะวางแผนปฏิบัติการ

5. จัดเวทีวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของคนในชุมชนกับการดูแลรักษาป่าชุมชนให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร

6. จัดเวทีคืนข้อมูลให้กับชุมชน เพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูล และการสร้างความตระหนักในการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชี

7. จัดเวทีค้นหาแนวทางการจัดป่าชุมชน เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

3.3.4 ระยะสรุปประเมินผล

8. สรุปผลการดำเนินโครงการ และให้เกิดเครือข่ายการจัดการป่าในระดับชุมชน พร้อมทั้งผลักดันให้เข้าไปบรรจุในแผนแม่บทชุมชนของบ้านเสม็ด

9. เขียนรายงานฉบับสมบูรณ์

3.3 วิธีการดำเนินการวิจัยและการจัดกิจกรรม

3.3.1 กิจกรรมการพัฒนาโจทย์วิจัย

เริ่มต้นจากการจัดเวทีประชาคม ในวันที่ 2 กันยายน 2557 ผู้เข้าร่วมจำนวน 50 คน ในการจัดเวทีครั้งนี้เป็นการค้นหาประเด็นโจทย์วิจัยที่มาจากความต้องการของชุมชนพร้อมทั้งให้คนในชุมชนได้สะท้อนปัญหาและความต้องการของตนเอง ซึ่งผลจากการจัดเวทีประชาคม พบว่า สิ่งที่ชุมชนกำลังเผชิญปัญหา ก็คือ ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน การใช้ประโยชน์จากป่าโดยไม่อนุรักษ์ การทำลายระบบนิเวศอาหารชุมชน เป็นต้น จากการสนทนาพูดคุยจนทำให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้ลงมติร่วมกันว่าควรมีแนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำชีที่ชัดเจน พร้อมทั้งค้นหาแนวทางการการสร้างความมั่นคงทางอาหารภายในป่าชุมชนไม่ได้ถูกทำลาย ที่และสำคัญชุมชนต้องลุกขึ้นมาจัดการปัญหาร่วมกับนักวิชาการ จนได้เกิดหัวข้อโจทย์วิจัยที่ว่า แนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ และได้มีอาสาสมัครนักวิจัยชุมชน จำนวน 10 คน ได้แก่

1. นางบุญยัง หวังอยู่	ผู้ใหญ่บ้านเสม็ด
2. นายทิคัมพร ธุพัน	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเสม็ด
3. นายตือ เจริญชัย	ประชาชนบ้านเสม็ด
4. นายบัญญัติ สุพันธุ์	ประชาชนบ้านเสม็ด
5. นายภานุ กระแสบัว	ประชาชนบ้านเสม็ด
6. นางธันยมัย หวังอยู่	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเสม็ด
7. นางจิราภรณ์ เจริญชัย	ประชาชนบ้านเสม็ด
8. นายสราวุธ นุชารัมย์	ประชาชนบ้านเสม็ด
9. นายมนตรี นิวัฒนุวงศ์	ข้าราชการครู โรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคี

10. นายสมจิต ดาศรี ประชาชนบ้านเสม็ด

3.3.2 จัดประชุมชี้แจงทำความเข้าใจโครงการ

ประชุมทีมงานวิจัยเพื่อทำความเข้าใจในโครงการและแบ่งบทบาทหน้าที่การทำงานดำเนินการเมื่อ วันที่ 15 เดือนตุลาคม พ.ศ. 2557 เวลา 09.30 น. สถานที่วัดบ้านเสม็ด มีผู้เข้าร่วมประชุมจำนวน 50 คน ประกอบด้วย ทีมวิจัย ผู้นำชุมชน ผู้เฒ่าผู้แก่ พระสงฆ์ และประชาชนทั่วไปในชุมชน เป็นการชี้แจงวัตถุประสงค์ของการดำเนินกิจกรรม เพื่อทำความเข้าใจโครงการร่วมกันร่วมชุมชน ตลอดจนวางแผนการทำงานและแบ่งปันบทบาทหน้าที่ ขั้นตอนและวิธีดำเนินงาน ลงทะเบียนผู้เข้าร่วมประชุม ชี้แจงวัตถุประสงค์ของการจัดการประชุม ชี้แจงรายละเอียดของการวิจัย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ร่วมกันแบ่งบทบาทหน้าที่การทำงานร่วมกัน วางแผนปฏิบัติงาน ผลของการดำเนินงาน ทีมวิจัยให้ความร่วมมือเข้าใจแนวทางการทำงานวิจัยและเป้าหมายของโครงการวิจัย ทีมวิจัยทุกคนเข้าใจบทบาทหน้าที่ในกาทำงานวิจัยทุกคนมีส่วนร่วมในการวางแผนการดำเนินการ

3.3.3 เก็บข้อมูลบริบทชุมชน

การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยผู้ศึกษาได้ร่วมกับชุมชนได้ออกแบบเครื่องมือวิจัย พร้อมทั้งอบรมการเก็บข้อมูลการวิจัยให้กับทีมวิจัยชุมชน พร้อมทั้งสอดแทรกเครื่องมือการเก็บข้อมูลบริบทชุมชน เช่น การทำแผนที่เดินดิน การทำแผนผังทรัพยากร ปฏิทินการผลิต ปฏิทินวัฒนธรรม 12 เดือน เพื่อเป็นการทำให้คนในชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ข้อมูลบริบทชุมชนผ่านการทำงานวิจัย พร้อมทั้งให้ทีมวิจัยชุมชนได้เก็บรวบรวมข้อมูลกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำชี โดยการสัมภาษณ์เจาะลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนริมลำชี เป็นต้น

3.3.4 การเก็บรวบรวมข้อมูลปัญหาและผลกระทบการบุกรุกป่าชุมชนริมลำน้ำชี

การศึกษาสถานการณ์ปัญหาและผลกระทบการบุกรุกป่าชุมชนริมลำน้ำชีในครั้งนี้ ผู้ศึกษาและทีมวิจัยชุมชนได้ร่วมกันเดินสำรวจ การสังเกตการณ์เปลี่ยนแปลงของป่า และในขณะการเดินสำรวจผู้ศึกษากับทีมวิจัยชุมชนก็ได้สนทนาแลกเปลี่ยนข้อมูลถึงแนวทางการจัดการปัญหาป่าชุมชนริมลำน้ำชี พร้อมทั้งได้ใช้เครื่องมือทางภูมิศาสตร์สนเทศในการวัดพิกัดป่า (GIS) เพื่อให้ทราบว่าขนาด

พื้นที่ป่าทั้งหมดเหลือจำนวนกี่ไร่ และในขณะเดียวกันการศึกษาสถานการณ์ปัญหาการบุกรุก ได้ทำการติดต่อขอข้อมูลจาก ศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์ทำให้ทราบว่า พื้นที่ปาชุมชนริมลำชีเดิมเป็นป่าสงวนแห่งชาติ และในปี 2528 นโยบายทางภาครัฐได้ประกาศป่าสงวนแห่งขาติพื้นที่ใดมีความเสื่อมโทรม และมอบให้ สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) จัดสรรเป็นพื้นที่ทำกินให้กับเกษตรจน หนึ่งในนั้นก็คือ ป่าชุมชนริมลำชีบ้านเสม็ด และปัจจุบันนี้ชุมชนยังได้มีการบุกรุกพื้นที่อย่างต่อเนื่อง จนส่งผลกระทบต่อแหล่งอาหารของชุมชน และพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ถูกทำลายจากมนุษย์

3.3.5 เก็บรวบรวมข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

กิจกรรม**เก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน** ในวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2558 เวลา 09.00 -17.00 น. เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลอย่างมีส่วนร่วม โดยทีมวิจัยชาวบ้านได้แบ่งกันเก็บข้อมูลคนที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมลำชี จำนวน 68 คน พบว่าทรัพยากรธรรมชาติและแหล่งอาหารภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก มีรายละเอียดดังนี้

1. มีต้นไม้ จำนวน 31 ชนิด
2. มีปลา จำนวน 30 ชนิด
4. มีสัตว์ป่า จำนวน 9 ชนิด
5. มีเห็ดจำนวน 30 ชนิด
6. และอื่น เช่น แมลงป่า น้ำผึ่ง ไก่ป่า งู จำนวน 9 ชนิด จากข้อมูลข้างต้นได้คิดเป็นมูลทางเศรษฐกิจในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติริมลำชี ทั้งเก็บของป่ามาเป็นอาหาร หรือ นำไปจำหน่าย เป็นเงินทั้งสิ้น 588,625 บาท/ต่อปี ปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดได้เริ่มลดน้อยลง เนื่องจากที่ผ่านมาคนในชุมชนไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์และหวงแหนทรัพยากรที่มีอยู่ และไม่ใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดและคุ้มค่า และที่สำคัญไปกว่านั้น จำนวนตัวเลข 570,800 บาท/ต่อปี

3.3.6 เดินสำรวจพื้นที่ปาชุมชนเพื่อจัดทำแผนที่เดินดินและแผนที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การจัดทำแผนที่แหล่งอาหารของชุมชนเป็นอีกเครื่องมือหนึ่งที่ผู้เขียนใช้ในการวิเคราะห์ปัญหา และผลกระทบด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน จากประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับชุมชนผู้เขียนใช้แผนที่เดินดิน หรือ แผนที่รอบนอก เป็นฐานข้อมูลในการนำมาสู่การวิเคราะห์สภาพปัญหา และผลกระทบเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยถามประชาชนที่มีความรู้ที่สามารถให้ข้อมูลได้ชัดเจน เช่น คนเก็บของป่า ผู้อาวุโส นายพราน ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้นำชุมชน เป็นต้น หลังจากนั้นก็ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมโดยลงรายละเอียดของพืช – สัตว์ อาหารที่มีอยู่ภายในป่าชุมชนของตนเอง อาจเป็นสัญลักษณ์ หรือภาพวาดรูปเหมือนก็ได้แล้วแต่ความถนัดของแต่ละคน ตกแต่งให้เกิดความสวยงาม และที่สำคัญการทำแผนที่แหล่งอาหารภายในป่าชุมชนจะทำให้ประชาชนได้รู้จักพื้นที่การหาของป่า

การทำแผนที่เส้นทางอาหารของชุมชน เป็นการทำให้ทราบถึงความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จากประสบการณ์ในการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชนบ้านเสม็ด พบว่า การทำเส้นทางแหล่งอาหาร เป็นการทำให้คนในชุมชนทำให้คนในชุมชนได้หนักถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในป่าริมลำชี พร้อมทั้งได้ เป็นการช่วยให้คนในชุมชนได้ช่วยกันวิเคราะห์ข้อมูลด้านกายภาพ และข้อมูลทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในพื้นที่ พอคนในชุมชนมองเห็นและได้วิเคราะห์ข้อมูลภาพแผนที่ ก็จะทำให้คนในชุมชนค้นหาวิธีการจัดการปัญหาด้วยตนเอง เช่น ชุมชนบ้านได้มีการร่างกติกาชุมชนในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในป่าชุมชนริมลำชี ตั้งคณะกรรมการดูและรักษา พร้อมทั้งเกิดความรักและหวงแหนทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิดความยั่งยืน

3.3.7 จัดเวทีวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของคนในชุมชนกับการดูแลรักษาป่าชุมชนให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร

เวทีวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของคนในชุมชนกับการดูแลรักษาป่าชุมชนให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร พบว่า คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี ทั้ง 12 เดือน ตั้งแต่การหาฟืน เผาถ่าน เก็บเห็ด เก็บผักป่า หาหน่อไม่ ล่าสัตว์ การขุดมัน และหาปลาริมลำน้ำชี เพราะป่าชุมชนเป็นแหล่งอาหารขนาดใหญ่ทั้งคนในชุมชนและนอกชุมชนที่ได้ใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม และที่สำคัญที่ผ่านมาชุมชนไม่ค่อยให้ความสำคัญในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรป่าชุมชนให้

เกิดความยั่งยืน และส่วนใหญ่ลักษณะการใช้ป่าชุมชนแบบทำลาย เช่น การขุดมัน ล่าสัตว์ ตัดไม้ทำฟืน เผาถ่าน เป็นต้น จึงเห็นเหตุทำให้ทรัพยากรป่าไม้เกิดความเสื่อมโทรมและลดน้อยลงไปตามลำดับ

3.3.8 จัดเวทีคืนข้อมูลให้กับชุมชน เพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูล และการสร้างความตระหนักในการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชี

เวทีคืนข้อมูลสู่ชุมชน เป็นการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลการวิจัย ตั้งแต่ประวัติศาสตร์ชุมชน ปัญหาการเปลี่ยนแปลงป่าชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน การใช้ประโยชน์จากป่า วัฒนธรรมประเพณี 12 เดือนของชุมชน เพื่อเป็นการให้ผู้อาวุโส ผู้นำชุมชน และประชาชนทั่วไปได้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูล พร้อมทั้งเป็นการตรวจสอบความถูกต้องข้อมูลที่ผู้ศึกษาและทีมวิจัยชุมชนได้ร่วมกันดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.3.9 จัดเวทีค้นหาแนวทางการจัดป่าชุมชน เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

จากนั้นผู้ศึกษาได้ตั้งประเด็นการชวนคิดชวนคุณถึงคุณค่าของอาหารภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่มีมูลค่าการใช้ประโยชน์ต่อปีเป็นจำนวนเงิน 588,625 บาท/ต่อปี หากทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนริมลำชีลดลงไป รายได้ที่เคยมีจากการหาของป่าก็จะลดลงไปด้วย และชุมชนจะจัดการทรัพยากรธรรมชาติไม่ให้ลดลง จะมีแนวทางกันอย่างไร จนทำให้เกิดการระดมสมองของคนในชุมชนว่า เราควรจะมีแนวทางการจัดการที่ชัดเจน เพื่อป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต จนได้เกิดแนวทางทางการจัดการป่าชุมชนแบ่งออกเป็น 4 แผนงาน ได้แก่

1. แผนการจัดการทรัพยากรป่าชุมชนริมลำชี
2. แผนการสร้างธนาคารอาหารชุมชน
3. แผนการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์
4. แผนการสร้างแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่น

โดยเน้นไปที่การสร้างหลักสูตรท้องถิ่น หลักสูตรบูรณาการ ร่วมกับโรงเรียนบ้านเสม็ด สามัคคีราษฎร์วิทยาคาร เนื่องจากมีครูเข้ามาร่วมเป็นนักวิจัยท้องถิ่นด้วย จึงกล่าวได้ว่า การดำเนินการวิจัยในขณะมีแผนปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหาร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น บ้าน วัด โรงเรียนมหาวิทยาลัย และหน่วยงานราชการในระดับท้องถิ่น นับได้ว่า เป็นก้าวที่สำคัญในการ

ขับเคลื่อนงานวิจัยรับใช้สังคมที่เป็นรูปธรรมอีก 1 โครง หลักประกันความยั่งยืน คือ การเอาความรู้ของชุมชนเข้าไปอยู่ในระบบ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ เช่น การสร้างหลักสูตรท้องถิ่น การสร้างเป็นหลักสูตรบูรณาการ คือ ใช้ทุกวิชา ได้แก่ ภาษาอังกฤษ เกษตร วิทยาศาสตร์ จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี

3.4 การตรวจสอบข้อมูล

การตรวจสอบข้อมูลในการวิจัยในครั้งนี้คณะผู้วิจัยใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลสามเส้า (Tangulation) จากการสัมภาษณ์เจาะลึก สนทนากลุ่ม สังเกตแบบมีส่วนร่วม ไม่มีส่วนร่วม และการจัดเวทีประชาคมร่วมกับชุมชนเพื่อตรวจสอบข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนริมลำน้ำชีบ้านเสม็ด คุณค่าและความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติและการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีบ้านเสม็ด พร้อมทั้งศึกษาวิธีการเก็บหาของป่า การล่าสัตว์ โดยการสัมภาษณ์ผู้สูงอาวุโส ผู้นำชุมชน และประชาชนทั่วไป พร้อมทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์ เทศบาลตำบลหนองเต็ง และคณะครูนักเรียนโรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีราษฎร์วิทยาคาร ส่วนการตรวจสอบข้อมูลด้านเวลาคณะผู้วิจัยได้การเก็บรวบรวมข้อมูลการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนริมลำชี 3 ช่วงฤดูกาล ได้แก่ การใช้ประโยชน์ฤดูร้อน การใช้ประโยชน์ฤดูหนาว และการใช้ประโยชน์ฤดูฝน เพื่อเป็นการให้ทราบข้อมูลชัดเจน และจะนำไปสู่วิธีการจัดการตนเองได้อย่างถูกต้องและเป็นรูปธรรมต่อไป

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากการเก็บข้อมูลผู้ศึกษาได้นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต การเดินสำรวจพื้นที่ป่าชุมชน การสนทนากลุ่ม จากการจัดเวทีประชาคม และจากการถอดจากเทปบันทึกเสียงมาจัดหมวดหมู่และเรียบเรียงตามประเด็นที่ได้กำหนดไว้ในแบบสัมภาษณ์เจาะลึก การสนทนากลุ่ม การจัดเวทีประชาคม เพื่อนำไปสู่การจัดประชุมระดมความคิดเห็นร่วมกับชุมชน เพื่อเป็นการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลการวิจัย และจากนั้นได้ทำการอภิปรายผลการศึกษา พร้อมทั้งค้นหาแนวทางและทางเลือกที่เหมาะสมในการปฏิบัติการแก้ไขปัญหาการจัดการป่าชุมชน เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการเสนอแนวทางการจัดทำแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหาป่าชุมชน โดยวิเคราะห์ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงป่าชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ปัญหาการบุกรุกพื้นที่การใช้ประโยชน์ แหล่งอาหารภายในป่าชุมชน คุณค่าของป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยการใช้หลักการมิติ

ของเส้นสายแห่งกาลเวลา (Time Series) เพื่อสามารถจำแนกความสัมพันธ์ของเหตุและผลที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของป่าชุมชนริมลำน้ำชี

บทที่ 4

ผลการศึกษา

การศึกษา “แนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์” ได้ทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ผู้ศึกษาร่วมกับนักวิจัยชุมชนเก็บรวบรวมข้อมูลในระดับชุมชนบ้านเสม็ด ประกอบด้วย การจัดทำแผนที่ชุมชน ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน วัฒนธรรมประเพณีและภูมิปัญญาถิ่น การใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นต้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจสภาพปัญหาของชุมชนที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งค้นหาแนวทางการจัดการป่าชุมชน โดยการจัดเวทีร่วมกับชุมชนในการระดมสมองในการแก้ไขปัญหา พร้อมทั้งค้นหาองค์ความรู้ในการสร้างพื้นที่แหล่งอาหารของชุมชน โดยการนำทุนทางวัฒนธรรมและประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ โดยใช้เก็บรวบรวมข้อมูล การสัมภาษณ์เจาะลึกการสนทนากลุ่ม (Focus group) การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การเดินสำรวจ และการจัดเวทีร่วมกับชุมชนชุมชน พร้อมทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อนำไปสู่การค้นหาแนวทางการจัดการป่าชุมชน เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1 สภาพทั่วไปของชุมชนบ้านเสม็ด

4.2 ประวัติชุมชนบ้านเสม็ด

4.3 วัฒนธรรมประเพณีชุมชนบ้านเสม็ด

4.4 ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนบ้านเสม็ด

4.5 การละเล่นพื้นบ้านของบ้านเสม็ดที่มีในอดีต

4.6 ภาษาท้องถิ่นที่ใช้ในการสื่อสารภายในชุมชน

4.7 ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านเสม็ด

4.8 การประกอบอาชีพของคนในชุมชนบ้านเสม็ด

4.9 สถานการณ์ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด

4.10 การสำรวจพื้นที่ป่าชุมชนและศึกษาข้อมูลด้านกายภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

4.11 การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี

4.12 คุณค่าและความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี

4.13 แนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

4.1 สภาพทั่วไปของชุมชนบ้านเสม็ด

หมู่บ้านเสม็ด ตั้งอยู่ที่ ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ลักษณะรูปทรงหมู่บ้านจะยาวไปทางทิศตะวันตก – ตะวันออก มีป่าริมฝั่งชีมีพื้นที่หมู่บ้านประมาณ 600 ไร่ พื้นที่ทำนา 1,700ไร่ รวมประมาณ 2,300 ไร่ ชุมชนบ้านเสม็ดห่างจากอำเภอกระสัง ระยะทาง 17 กิโลเมตร และห่างจากจังหวัดบุรีรัมย์ 48 กิโลเมตร มีอาณาเขต

ทิศเหนือ จรดกับบ้านมะระ หมู่ที่ 12 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

ทิศใต้ จรดกับบ้านจาน หมู่ที่ 6 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

ทิศตะวันออก จรดกับลำน้ำชี เป็นเขตติดต่อตำบลคอโคจังหวัดสุรินทร์

ทิศตะวันตก จรดกับบ้านหนองเต็งน้อย หมู่ที่ 8 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ในการตั้งหมู่บ้านในช่วงแรกบ้านมะระและบ้านเสม็ดเป็นหมู่บ้านเดียวกัน ในปี พ.ศ.2517 ได้มีการแยกตัวออกจากกัน ได้หมู่บ้านใหม่ ชื่อว่าหมู่บ้านมะระ เนื่องจากได้มีประชากรในหมู่บ้านมีจำนวนเพิ่มขึ้น ประกอบคนในหมู่บ้านเริ่มไปตั้งบ้านเรือนใกล้กับพื้นที่ทำนาทำไร่ ผู้นำชุมชนไม่สามารถดูแลได้อย่างทั่วถึง จึงได้แยกออกเป็น 2 หมู่บ้าน คือ บ้านมะระ หมู่ 12 และบ้านเสม็ด หมู่ 7 บ้านเสม็ดแบ่งออกเป็น 3 คุ้ม

1. คุ้มโคกวัด

2. คุ้มหนองเสม็ด อยู่ทางทิศตะวันตกของบ้าน หนองน้ำเสม็ดตั้งอยู่ตรงกลางของหมู่บ้านเสม็ด

3. คุ้มเสม็ดคุ้มโคกวัดอยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้าน ในอดีตชุมชนบ้านเสม็ดไม่มีการตั้งบ้านเรือนแบบมีวางผังชุมชน ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามกลุ่มเครือญาติ เป็นคุ้มพื้นที่เป็นส่วนจะแบ่งเป็นบล็อกให้ลูกหลานสร้างบ้านต่อกันเป็นหลัง ๆ ปัจจุบันมีบ้านเรือนในทะเบียนราช จำนวน ทั้งสิ้น 194 หลังคาเรือน

4.1.1 สถานที่สำคัญของหมู่บ้านเสม็ด

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสถานที่สำคัญของหมู่บ้านเสม็ดที่คนในชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น วัดบ้านเสม็ด ศาลปู่ตา หนองเสม็ด ป่าชุมชน หนองแสง หนองบัว ตลิ่งหัก ศาลากลางหมู่บ้าน ประปาหมู่บ้าน

1. วัดบ้านเสม็ด เป็นสถานที่ศูนย์ร่วมของจิตใจของชุมชนบ้านเสม็ด และเป็นสถานที่จัดกิจกรรมต่าง ๆ เช่น บุญกฐิน เข้าพรรษา ออกพรรษา เข้ากรรม บุญปีใหม่ สงกรานต์ ประเพณีแซนโฎรตาแคเบ็น ซึ่งคำว่า แซนโฎรตา หรือแซนโฎรตา แปลว่า เซ่นปู่ตา หมายถึง การเซ่นผีบรรพบุรุษของชาวไทยเชื้อสายเขมร เป็นประเพณีที่ชาวเขมรถือปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่สมัยโบราณ จะจัดกันในช่วง แรม 15 ค่ำ เดือน 10 ถึง ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 10 ในเดือน แคเบ็น หรือตรงกับเดือนตุลาคม เช่นเดียวกับสารทไทย แต่ที่แตกต่างจากประเพณีอย่างอื่น คือ มีการจัดเซ่นที่เป็นเอกลักษณ์ตามธรรมเนียมประเพณีแบบเขมร โดยก่อนวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10

2. ศาลปู่ตา ตั้งอยู่ทิศตะวันตกของหมู่บ้านอยู่ติดกับหนองเสม็ด เป็นสถานที่ที่ทุกคนในชุมชนเคารพนับถือศาลปู่ตาเป็นที่เคารพเพื่อให้ระลึกถึงบรรพบุรุษที่ล่วงลับไป และมีการทำกิจกรรมไหว้ศาลปู่ตาเป็นประจำทุกปี

3. ศาลปะกำ เป็นสถานที่สำคัญอีกสถานที่หนึ่ง ของชุมชนบ้านเสม็ด ทุกคนในชุมชนที่แต่งานจะต้องไปขึ้นปะกำคือต้องหนึ่งคู่ บายศรี กับข้าว เหล้า ผ้าขาว เงิน เหมือนเป็นการแต่งงานใหม่ เป็นความเชื่อของคนในชุมชนบ้านที่ทุกคนต้องทำ เชื่อกันว่าหากไม่ทำตามจะมีเหตุการณ์ไม่ดีเกิดขึ้นจากกับตนเองและครอบครัว

4. หนองเสม็ด ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน เป็นหนองที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของหมู่ ซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่คนในชุมชนนำมาทำเป็นน้ำประปาหมู่บ้าน เป็นแหล่งน้ำที่ใช้อุปโภค บริโภคของคนในชุมชนบ้านเสม็ด และที่สำคัญเป็นชื่อแหล่งที่มาของชุมชนบ้านเสม็ดอีกด้วย

5. ศาลากลางหมู่บ้าน ตั้งอยู่ตรงกลางของหมู่บ้าน เป็นที่พบปะของคนในหมู่บ้านเมื่อมีการประชุม ต่าง ๆ ของคนในหมู่บ้าน เช่น ประชุมเตรียมงาน ประชุมกองทุนหมู่บ้าน เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งประชาสัมพันธ์ ต่างๆของคนในหมู่บ้านเสม็ดเพื่อที่จะได้รับรู้ข่าวสารอย่างทั่วถึง เพื่อที่จะได้รับรู้ทั่ว ๆ กันและก็ยังมีหนังสือพิมพ์ที่ช่วยอ่านเพื่อพักผ่อนหย่อนใจของคนในหมู่บ้านเสม็ดด้วย

6. ประปาหมู่บ้าน ประปาหมู่บ้านมีความสำคัญอย่างยิ่งกับการใช้ชีวิตประจำวันของหมู่บ้านเป็นแหล่งน้ำที่ใช้อุปโภคบริโภค ประปาสร้างขั้น ในปี พ.ศ. 2550 ที่มีการกระจายน้ำเพียงหมู่บ้านเดียว คือ หมู่บ้านเสม็ด

7. เส้นทางในหมู่บ้าน เส้นทางในหมู่บ้านเสม็ดช่วงในอดีตยังไม่มีการบริหารจัดการจากหน่วยงานทางภาครัฐ เดิมนั้นเป็นทางเกวียน ในปัจจุบัน ได้มีเทศบาลตำบลหนองเต็ง (เดิมเป็น องค์การบริหารส่วนตำบล) มาสร้างถนนภายในหมู่บ้านให้ เพื่อให้คนในชุมชนได้สัญจรไปมาอย่างสะดวกสบายมากขึ้น

8. ป่าชุมชนริมแม่น้ำชี อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน เดิมป่ามีพื้นที่ ที่กว้างใหญ่ ประมาณ 2,000 ไร่ ปัจจุบันป่ามีจำนวนลดลงไปมาก และไม่สามารถทราบได้ว่า เหลือพื้นที่จำนวนที่เท่าไหร่ แต่จากการสันนิฐานของคนในชุมชนที่เข้าไปใช้ประโยชน์บอกว่า เหลือประมาณ 350 ไร่ เนื่องจากพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีคนในชุมชนเข้าไปแผ้วถ่างเพื่อทำเป็นพื้นที่ทางการเกษตร เช่น ปลูกมัน ปลูกยางพารา ปลูกต้นยูคาลิปตัส ทำนา ทำไร่ เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้มีนายทุนเข้ามาจับจองพื้นที่ทำการเกษตร เช่น ยางพารา ต้นยูคาลิปตัส มันสำปะหลัง ทำนา เป็นต้น และที่สำคัญต้นไม้ขนาดใหญ่ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ถูกตัดโค่นจนหมด เหลือเพียงต้นไม้เล็กที่กำลังเจริญเติบโต ซึ่งป่าชุมชนริมแม่น้ำชีมีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก เป็นพื้นที่ในการเข้าไปใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น หาหน่อไม้ เก็บเห็ด ดอกกระเจียว ล่าสัตว์ป่า ผัก และสมุนไพรป่า ขุดไส้เดือน เป็นต้น

4.1.2 เส้นการเดินทางของหมู่บ้าน

เส้นทางระหว่างหมู่บ้านยังไม่ได้มีการพัฒนาเท่าที่ควร ส่วนใหญ่จะเป็นถนนลูกรัง

1. ทิศเหนือ ติดกับบ้านมะระ การเดินทางมีความสะดวกสบายมีถนนคอนกรีตเชื่อมระหว่างกัน

2. ทิศตะวันตก ติดกับบ้านหนองเต็งน้อยมีถนนลูกรังเชื่อมต่อระหว่างกัน

3. ทิศใต้ติดกับบ้านจาน มีถนนลูกรังเชื่อมระหว่างหมู่บ้าน

ชุมชนบ้านเสม็ด เป็นหมู่บ้านที่อยู่ลึก และไม่ได้ติดกับเส้นทางที่สำคัญในการสัญจรไปมาก จึงทำให้สภาพถนน ยังไม่มีการพัฒนาเท่าที่ควร การสัญจรไปมาของคนในและนอกชุมชนไม่มีความสะดวกสบาย การเดินทางมีทั้งถนนคอนกรีต ลาดยาง และถนนลูกรัง

4.1.3 พื้นที่เพาะปลูก/ทำการเกษตร

พื้นที่ทำการเพาะปลูก หรือ ทำการเกษตรของชุมชนบ้านเสม็ด ส่วนใหญ่จะอยู่รอบ ๆ หมู่บ้านและตามเขตบ้านเรือน จะเป็นการปลูกพืชผักสวนครัว และพื้นที่การเกษตรนั้นจะอยู่ในบริเวณแถวชุมชนบ้านมะระ หมู่ที่ 12 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ภายหลังมีการแยกเป็น 2 หมู่ดังที่กล่าวในข้างต้น ในสมัยอดีตนั้นเป็นการจับจองพื้นที่ทำมาหากินรอบหมู่บ้าน และมีป่าหนาทึบ มีสัตว์ป่ามากมาย คนในชุมชนจะไปจับจองพื้นที่รอบพื้นที่ป่า และแผ้วถ่างเพื่อจับจองเป็นที่ไร่ที่นาของตนเอง พื้นที่ดินเพื่อการเกษตรส่วนใหญ่ของชุมชนบ้านเสม็ด เป็นพื้นที่ สปก. (สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม)

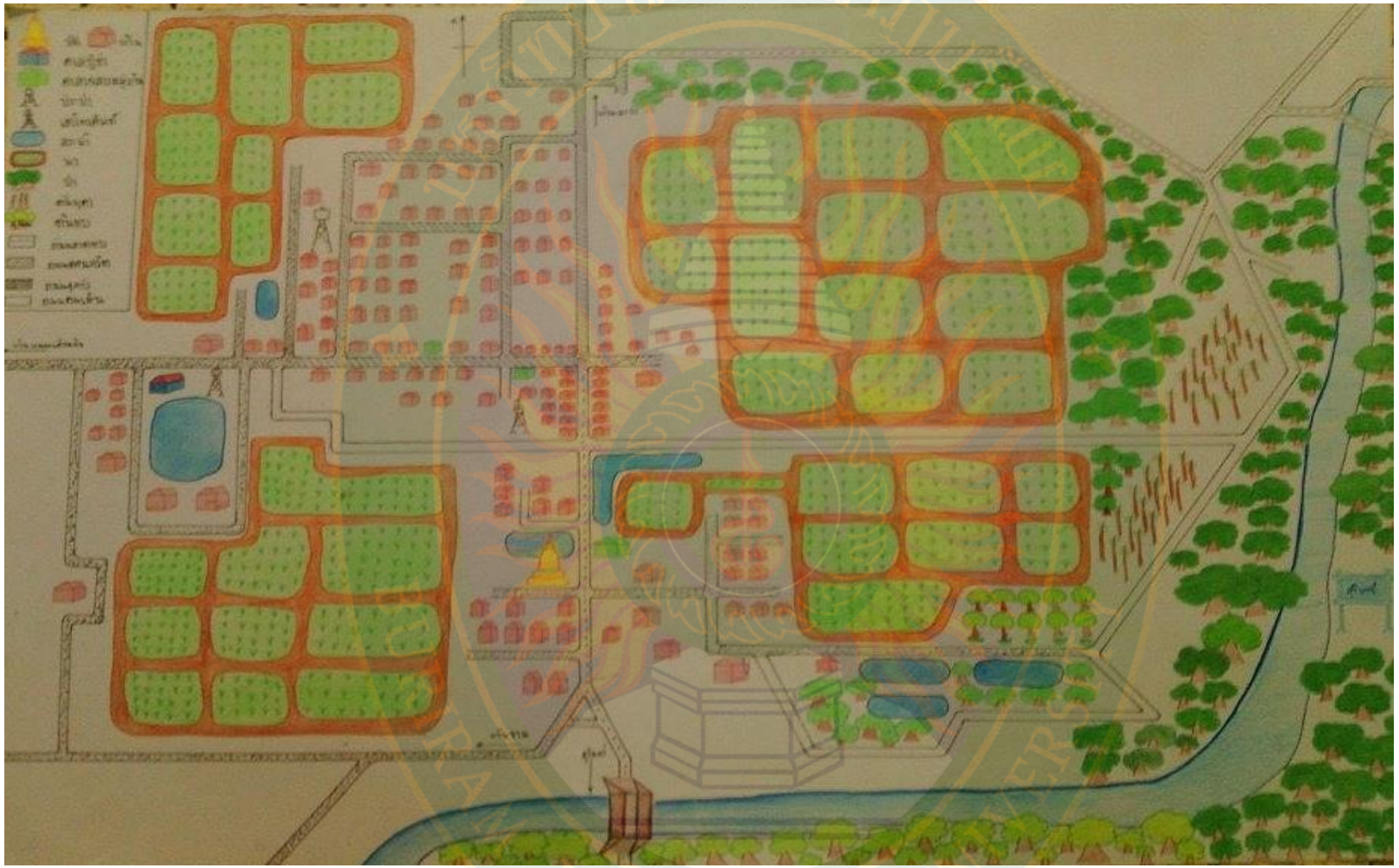

ภาพที่ 4.1 แผนที่ชุมชนบ้านเสม็ด

4.2 ประวัติชุมชนบ้านเสม็ด

ชุมชนบ้านเสม็ดได้ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2412 คนแรกที่ได้อพยพมาอยู่ในอาศัย คือ ตาเปร็น ซึ่งได้พาครอบครัวได้อพยพมาจาก จังหวัดสุรินทร์ เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยในพื้นที่ เนื่องจากที่จังหวัดสุรินทร์ได้เกิดอหิวาตกโรค จึงทำให้ตาเปร็นและครอบครัว ได้หนีมาจากโรคระบาดในขณะนั้น และต่อมาได้มีครอบครัว นายโป๊ะ – นางบุ หวังอยู่ อพยพมาจากบ้านโคกจ๊ะ อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ และนายเจียบ แย้มนาม อพยพมาจากบ้านตะเคียน จังหวัดสุรินทร์ มาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเพื่อทำมาหาเลี้ยงชีพ เนื่องจากในอดีตพื้นที่ชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน และเป็นแหล่งอาหารที่ดีเยี่ยมของผู้คนสมัยนั้น ในอดีตประชาชนส่วนใหญ่เข้ามาจับจองพื้นที่ด้วยการถางป่า เพราะพื้นที่ตั้งบ้านเสม็ดในอดีตเป็นป่าหนาทึบ มีสัตว์จำนวนมาก เช่น เสื่อ ช้าง กว้าง กระต่าย เป็นต้น ส่วนลักษณะการสร้างบ้านก็จะเป็นบ้านไม้แบบมุงหญ้าคา วิถีชีวิตของชุมชนบ้านเสม็ดจะเป็นการกินอยู่แบบเรียบง่าย พึงพาอาศัยธรรมชาติ เช่น ขุดมัน หาเห็ด เก็บผลไม้ตามป่า ล่าสัตว์ เป็นต้น น้ำที่ใช้ในการอุปโภคบริการก็จะหาได้ตามหนองน้ำภายในหมู่บ้าน หรือ ลำน้ำชี เป็นต้น ซึ่งในอดีตความอุดมสมบูรณ์ของอาหารภายในชุมชนมีเป็นจำนวนมาก จึงทำให้คนในชุมชนไม่ต้องดิ้นรนออกไปหาอาหารในพื้นที่อื่น ในช่วงเวลากลางคืนชาวบ้านจะใช้ตะบอง เพื่อใช้เป็นแสงสว่าง จนต่อมาภายหลังชาวบ้านเริ่มมีการใช้ตะเกียงเป็นแสงสว่างตอนกลางคืน ส่วนที่มาของคำว่า บ้านเสม็ดนั้น เป็นชื่อเรียกตามผักเสม็ด ที่อยู่ในหนองน้ำขนาดใหญ่อยู่ทางทิศวันตกของหมู่บ้าน จึงได้ตั้งชื่อว่า บ้านเสม็ด ในสมัยนั้นคนส่วนใหญ่จะนิยมเรียกชื่อที่คุ้นหูกันว่า “ บ้านเสม็ดตาเปร็น” เรียกชื่อตามคนที่มาก่อตั้งหมู่บ้าน และคนทั่วไปก็จะรู้จักชื่อหมู่บ้านเสม็ดตาเปร็นมากว่าบ้านเสม็ด ปัจจุบันได้เรียกว่า บ้านเสม็ด ไม่มีคำว่า“ตาเปร็น” เนื่องจากตาเปร็นได้เสียชีวิตไปนานเป็นแล้ว จึงทำให้ชื่อตาเปร็นได้หายตามไปด้วย อีกอย่างประชาชนคนรุ่นหลังไม่เรียกตามกันมา เดิมชุมชนบ้านเสม็ด ขึ้นหมู่ หมู่ 5 ตำบลเมืองไผ่ อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2550 มีการแบ่งเขตการปกครองใหม่ เนื่องจากได้มีประชาชนในเขตพื้นที่เพิ่มมากขึ้นจึงได้แยกมาเป็นบ้านเสม็ด หมู่ 7 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ตั้งแต่นั้นมา

บ้านเสม็ดมีพื้นที่ทั้งหมดมีเนื้อที่ประมาณ 2,654 ไร่ แต่ก่อนเป็นป่าทึบโดยมี นายเปร็น นุสุวรรณรัมย์ เป็นคนก่อตั้ง นายเปรน นุสุวรรณรัมย์ ได้อพยพมาจากจังหวัดสุรินทร์ สาเหตุเพราะเกิดโรคอหิวาตักโรค มีผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก ในสมัยนั้นมีการดำรงชีวิตในป่าการสร้างบ้านก็สร้างจากหญ้าคา การทำมาหากิน ก็หาขุดมัน เก็บเห็ดตามป่า ล่าสัตว์ ในสมัยนั้นมีบ้านเรือนอยู่เพียง 2-3 หลังคาเรือน และหลังจากนั้นก็มีผู้คนอพยพมาเรื่อยๆ คนที่อพยพมามาจาก อำเภอศรีขรภูมิ อำเภอจอมพระ อำเภอท่าสว่าง จังหวัดสุรินทร์ ชุมบ้านเป็นชุมชนที่ก่อตั้งมา 146 ปี ในยุคแรก ๆ ไม่มีผู้นำชุมชน มีแต่ชาวบ้านดู

ปกครองดูและกันเองตามหลักการแบบพึ่งพาอาศัยกัน เชื่อถือผู้อาวุโส จนกระทั้งประมาณปี พ.ศ. 2505 ได้มีผู้ใหญ่บ้านคนแรกชื่อ ผู้ใหญ่ทับ หวังอยู่ และหลังจากนั้นก็เริ่มมีประชาชนเริ่มอพยพมาอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น จนกลายเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ ลักษณะความสัมพันธ์ของประชาชนในยุคแรก ๆ มีการดำรงชีวิตแบบพึ่งพาอาศัยกัน อยู่แบบเครือญาติ มีการบุกเบิกแพรวถางพื้นที่ทำการเกษตร มีการปลูกข้าวตามป่า มีเลี้ยงสัตว์ เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย เป็นต้น ในยุคแรก ๆ บริเวณรอบชุมชนมีป่าหนาทึบ จึงทำให้ชาวบ้านต้องดูแลรักษาสัตว์เลี้ยงอย่างใกล้ชิด เนื่องจากมีเสือ อาศัยอยู่ในป่า วิถีชีวิตของผู้คนในสมัยนั้นไม่มีเครื่องอำนวยความสะดวกเหมือนปัจจุบัน ต้องตำข้าว นวดข้าวกินเอง ไม่มีไฟฟ้าใช้ การสัญจรไปมาในยุคสมัยนั้นเดินทางด้วยเกวียนเป็นพาหนะ ไม่มีถนนเหมือนปัจจุบัน ชุมชนบ้านเสม็ดเป็นชุมชนที่พึ่งพิงกับธรรมชาติ เมื่อเวลาเริ่มเปลี่ยนแปลง ประชาชนอพยพมาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น เกิดการแผ้วถางป่า เพื่อทำการเกษตร ส่งผลกระทบต่อสัตว์ป่าที่เคยอาศัยตามธรรมชาติที่อุดมสมบรูณ์ สัตว์ก็เริ่มอพยพหนีไปอยู่ที่อื่น พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง ได้ส่งเสริมให้ประชาชนทำการเกษตรมากขึ้น

ในด้านการศึกษา ชุมชนเริ่มมีก่อตั้งสถานศึกษาเมื่อประมาณพ.ศ.2492 โดยมีการสอนหนังสือตามที่วัด เรียนตามศาลาบ้าง การศึกษาในยุคสมัยนั้นมีเพียงแค่ประถมศึกษาปีที่ 4 หากเป็นผู้ชายเรียนจบประถมศึกษาปีที่ 4 แล้วก็บวชเรียนตามวัด เพื่อศึกษาธรรมวินัย และเรียนหนังสือ พอลาสิกขาออกมาก็เป็นครูเพื่อมาสอนคนในหมู่บ้านต่อไป การเรียนการสอนในสมัยนั้นส่วนใหญ่เป็นภาษา เขมรต่ำ (ขอม) สลับภาษาไทย เพราะครูที่มาสอนเป็นครูมาจากเขมรบ้าง และที่สำคัญคนในชุมชนภาษาในการสื่อสารคือภาษาเขมร

ในปี พ.ศ. 2520 เริ่มมีไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้าน สังคมเริ่มเปลี่ยนไป ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่สะดวกสบายมากขึ้น มีเครื่องใช้ไฟฟ้า มีเครื่องอำนวยความสะดวก เช่น ทีวี ตู้เย็น พัดลม หม้อหุงข้าวไฟฟ้า เป็นต้น เงินจึงมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของผู้คน ประกอบด้วยความเป็นชุมชนขนาดใหญ่ขึ้น ส่งผลต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติ มีการทำลายทรัพยากรป่าไม้ เพราะมีการขยายหมู่บ้าน บุกเบิกพื้นที่ทำการเกษตรมากขึ้น ทำให้สภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป ได้มีการทำเขื่อนยางเพื่อเป็นที่กันลำน้ำชี ให้มีน้ำใช้ตลอดปี เริ่มมีการสร้างเขื่อนยางเมื่อปี พ.ศ. 2551 และมีการขุดเจาะลำน้ำชีใหม่ เพื่อให้เป็นคลองน้ำไหลผ่าน ได้รับงบประมาณการทำเขื่อน 350 ล้านบาท ชุมชนบ้านเสม็ดได้มีผู้ใหญ่บ้านมาแล้วทั้งสิ้นจำนวน 5 คน ดังนี้

1. นายเจียบ แย้มนาม เป็นผู้นำ เมื่อปี พ.ศ. 2492 (ผู้นำไม่เป็นทางการ)
2. นาย ทับ หวังอยู่ เป็นผู้ใหญ่บ้าน เมื่อปี พ.ศ. 2503 - 2522
3. นาย สมพร หวังอยู่ เป็นผู้ใหญ่บ้านเมื่อปี พ.ศ. 2522 - 2549
4. นาย ถวิล สายน้อย 2549 - 2555
5. นาง บุญยัง หวังอยู่ 2555 - ปัจจุบัน

4.3 วัฒนธรรมประเพณีชุมชนบ้านเสม็ด

บ้านเสม็ด**มี**วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นไม่แตกต่างจากชุมชนอื่น ๆ ในภาคอีสาน เพราะวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นของคนอีสานส่วนใหญ่จะมีความเชื่อมโยงกับหลักธรรมคำสอนตามพระพุทธศาสนา และจะมีการประพฤติปฏิบัติตาม ฮีต 12 คลอง 12 ซึ่งเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลานาน แต่สิ่งที่มีความแตกต่างจากพื้นที่อื่นก็คือ ประเพณีแซนโฎรตา ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ชุมชนบ้านเสม็ดก็เป็นหนึ่งในนั้นที่ต้องยึดถือประพฤติปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เพราะเป็นวันทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผีบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว และลูกหลานญาติพี่น้อง ต้องมาร่วมกันทำบุญที่ต้นตระกูล หากใครไม่มาจะถือว่าไม่เคารพผีบรรพบุรุษ และจะทำให้ชีวิตไม่เจริญรุ่งเรือง จากการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนบ้านเสม็ดทั้ง 12 เดือน พบว่า ชุมชนบ้านเสม็ดยังคงอนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน พร้อมทั้งมีการถ่ายถอดให้กับคนรุ่นหลังได้เรียนรู้ผ่านการจัดกิจกรรมสำคัญทางศาสนา และวันสำคัญต่าง ๆ เช่น วันเข้าพรรษา ออกพรรษา วันวิสาขบูชา วิสาขบูชา วันพ่อ วันแม่ เป็นต้น ส่วนประเพณีท้องถิ่น เช่น แซนโฎรตา ไหว้ศาลปู่ตา เป็นต้น ซึ่งชุมชนจะมีการทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งเป็นการบ่งบอกถึงความสามัคคีของคนชุมชน คณะผู้ศึกษาจึงแบ่งรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. เดือนอ้ายประเพณีไทยเป็นบุญข้าวกรรม การอยู่ปริวาสกรรมของภิกษุที่ล่วงละเมิดและพระวินัยหรือศีลแล้วเกิดโทษหรือความผิด ประเพณีของชาวบ้านเสม็ด เป็นการทำบุญวันขึ้นปีใหม่โดยแต่ละครอบครัวจะนำอาหารคาวหวาน ผลไม้ ดอกไม้ ธูป เทียน ไปทำบุญตักบาตรที่วัดในช่วงเช้า

2**. เดือนยี่** ประเพณีของไทยเป็นบุญคูณลาน โดยนิมนต์พระไปเทศที่ลานข้าวของหมู่บ้านและทำบุญตักบาตร ประเพณีของชาวบ้านเสม็ด จะทำบุญทอดผ้าป่าถวายเครื่องสักการะบูชา จตุปัจจัย เป็น

ประเพณีคล้ายกับการทอดกฐิน แต่ไม่มีกำหนดระยะเวลา คือสามารถทำได้ทุกฤดูกาล ไม่จำกัดเวลา คือ ทำได้ตลอดทั้งปี และในช่วงเดือนยี่ชาวบ้านจะทำอาชีพเสริม เช่น การเลี้ยงกบ เลี้ยงปลา และทำการปลูกผัก เป็นต้น

3. เดือนสามประเพณีไทยเป็นบุญวันมาฆบูชาของทุกปีทุกคนจะพากันไปทำบุญตักบาตรที่วัดในตอนเช้าเพื่อรับพรจากพระสงฆ์ พอตอนเย็นก็จะไปเวียนเทียนที่วัด เพื่อระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย คนในชุมชนบ้านเสม็ด จะจัดงานบุญเทศน์มหาชาติ เป็นการฟังเทศน์มหาชาติในแต่ละปี เพื่อให้ระลึกถึงคุณงามความดี ของอดีตชาติของพระพุทธเจ้า คือ พระเวสสันดรชาดก จะมีการนำข้าวเปลือกมารวมกันและทำบุญข้าว เรียกขวัญข้าว เสร็จแล้วนำข้าวเปลือกถวายวัด คณะกรรมการหมู่บ้านจะนำไปขายมอบเงินเป็นกองบุญของวัด

4. เดือนสี่ ประเพณีของไทย บุญเผวส คือ พิธีเทศบุญมหาชาติชาวบ้านก็จัดข้าวปลาอาหารไปทำบุญแล้วร่วมฟังเทศน์มหาชาติกันที่วัด ฟังธรรมเทศนา เป็นต้น

5. เดือนห้าประเพณีของไทยเป็นบุญสงกรานต์ชาวบ้านจะทรงน้ำพระพุทธรูป จะเป็นวันสงกรานต์รดน้ำดำหัวผู้สูงอายุหรือผู้ที่เรานับถือจะมีการพาลูกหลานไปทำบุญตักบาตรที่วัดเป็นประจำทุกปี และเล่นสาดน้ำระหว่างเด็ก ๆ และหนุ่ม ๆ สาว ๆ และมีการละเล่นพื้นบ้าน เช่น เรือมันเร (ตำสาก) แต่ในปัจจุบันไม่มีเนื่องจากเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่ไม่มีการสืบทอดกัน และรดนำดำหัวผู้สูงอายุ

6. เดือนหก ประเพณีของไทยบุญวิสาขบูชา ประเพณีของชาวบ้านเสม็ดทุกคนจะออกมาทำบุญตักบาตรที่วัด เพื่อขอพรจากพระสงฆ์ ตอนเย็นทุกคนจะพากันมาเวียนเทียนที่วัด

7. เดือนเจ็ด ไม่มีวัฒนธรรมประเพณีสำคัญ มีแต่การเข้าวัดฟังธรรม ตามปกติของคนในชุมชน

8. เดือนแปดประเพณีของชาวบ้านเสม็ด คือ ประเพณีบุญเข้าพรรษาลูกหลานที่ไปทำงานต่างจังหวัดก็จะพากันกลับบ้านมาทำบุญในวันเข้าพรรษาและก็เป็นประเพณีที่ทำมาทุกปีเพื่อไม่ให้พระสงฆ์ไปเหยียบย่ำ ข้าวกล้าของชาวบ้าน จึงกำหนดให้พระภิกษุ จำพรรษา ตลอดระยะเวลา 3 เดือน มีการแห่เทียนพรรษาภายในหมู่บ้าน ชาวบ้านห่อขนม ข้าวต้มไปวัด ถือศีล และฟังธรรมเทศนา

9. เดือนเก้า ประเพณีของไทยเป็นบุญข้าวสารทน้อยที่เรียกอีกชื่อเป็นการทำอาหาร คาวหวาน หมากพลู บุหรี่ ที่จัดใส่กระทงวางไว้ ตามพื้นหรือโคนต้นไม้เพื่อเป็นการเซ่นไหว้ดวงวิญญาณของบรรพบุรุษ

10. เดือนสิบประเพณีของไทยเป็นบุญข้าวสากถึงวันเพ็ญกลางเดือนสิบชาวบ้านจะนำข้าวสาก หรือห่อข้าวเล็กข้าวใหญ่ไปถวายพระสงฆ์อุทิศส่วกุศลแก่บรรพบุรุษ ประเพณีของชาวบ้านเสม็ดคือ แซนโฎรตา หรือบุญข้าวสาทรเป็นประเพณีที่จะจัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 (สารทเล็ก) และวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 (สาทรใหญ่) เป็นประเพณีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้วโดยทำร่วมกัน ทั้งวันสาทรเล็กและวันสาทรใหญ่ชาวบ้านถือเป็นวันสำคัญที่สุดในทั้ง 12 เดือน เพราะเป็นวันเปิดโลกให้ทั้งญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้วมาพบกันในโลกมนุษย์

11. เดือนสิบเอ็ดประเพณีของไทยเป็นบุญออกพรรษา ชาวบ้านเสม็ดทำบุญตักบาตรเทวโวโรหนะ ที่มีความเชื่อว่า การที่พระสงฆ์อยู่จำพรรษาตลอด 3 เดือน เป็นผู้ที่มีศีลบริสุทธิ์ ปราศจากสิ่งมั่วหมอง จึงเป็นโอกาสดีที่พุทธศาสนิกชนจะถือโอกาสทำบุญตักบาตรพระสงฆ์ที่อยู่จำพรรษาตลอดไตรมาส และสอดคล้องกับความเชื่อในพระไตรปิฎกว่า องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึง ที่พระองค์ไปเทศนาสอนพระมารดา จึงเป็นวันสำคัญของพุทธศาสนิกชน

12. เดือนสิบสองประเพณีของไทยเป็นการลอยกระทง ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ลอยกระทงเพื่อเป็นการสะเดาะห์และขอขมาต่อพระแม่คงคาและเป็นการลอยทุกข์ความโศกรวมถึงโรคภัยต่างๆให้ลอยไปกับแม่คงคา ชุมชนบ้านเสม็ดจะมีการทอดกฐิน ถวายผ้ากฐิน แด่พระภิกษุสงฆ์ที่อยู่จำพรรษาครบถ้วน เพื่อพระภิกษุจะได้นำผ้าผลัดเปลี่ยน ซึ่งในระยะเข้าพรรษา พระภิกษุไม่มีโอกาสไปหาผ้าสบง จีวรเองได้ จะทำโดยการบอกบุญไปชาวบ้านทุกหลังคารวบรวมจตุปัจจัย มารวมกันเป็นองค์กฐินตอนเย็นพระสงฆ์เจริญพุทธมนต์ อาจมีการสมโภชการละเล่นของชุมชน

ภาพที่ 4.2 ปฏิทินวัฒนธรรมชุมชนบ้านเสม็ด

4.4 ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนบ้านเสม็ด

ความเชื่อและพิธีกรรมเป็นการ เป็นสิ่งที่คนในชุมชนได้เกิดการยอมรับนับถือ ศรัทธา และไว้ว่างใจ หากทำตามความเชื่อศรัทธาจะทำให้สบายใจ เพราะความเชื่อมมีความสำคัญกับวิถีชีวิตของประชาชนคนไทย โดยเฉพาะชาวอีสานจะมีความเชื่อและพิธีกรรมที่แตกต่างกันไปตามกลุ่มชาติพันธุ์ ชุมชนบ้านเสม็ดเป็นชุมชนชาติพันธุ์เขมร จึงมีความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ มากมาย เช่น ความเชื่อในธรรมชาติ ความเชื่อคติถือผีสาง ความเชื่อในวิญญาณบรรพบุรุษ เป็นต้น คณะผู้ศึกษาจึงได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนบ้านเสม็ด มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.4.1 ความเชื่อเรื่องโจนมะมวด หรือรำแม่มด

ความเชื่อเกี่ยวกับ โจนมะมวด หรือเรียกกันว่า รำแม่มด และอีกชื่อหนึ่งที่ทุกคนรู้จักนั้นก็คือเข้าทรงซึ่งเป็นความเชื่อและการทำพิธีกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ที่ทำการรักษาผู้ป่วยให้หาย โดยจะมีการทำพิธีกรรมผ่านการเข้าทรง โดยจะมีแม่มด 1 คนเพื่อใช้ในการเข้าทรง จากนั้นเตรียมของต่างๆที่จะใช้ และขาดไม่ได้นั้นก็คือขันธ์ 5 พอเตรียมของที่จะเข้าทรงเสร็จ ก็ต้องนำคนป่วยมานอนและแม่มดจะรำและเล่นดนตรีเพื่อให้คนที่ป่วยหายดี บางคนก็หายขาดจากโรค ซึ่งเป็นความเชื่อที่สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลานาน ในปัจจุบันนี้ก็ไม่มีใครสืบทอด เนื่องจากต้องมีข้อห้ามหลายอย่าง และที่สำคัญคนรุ่นหลังไม่ให้ความสำคัญกับการทำพิธีกรรมผ่านความเชื่อของคนยุคสมัยก่อน เพราะในสมัยนี้หากมีการเจ็บป่วยก็จะพากันไปรักษาแพทย์แผนปัจจุบัน จนทำให้ความเชื่อและพิธีกรรมท้องถิ่นเริ่มจะสูญหายออกไปจากชุมชน

4.4.2 ความเชื่อเกี่ยวกับผีปอบ

ความเชื่อของคนในชุมชนบ้านเสม็ดเกี่ยวกับผีปอบ เชื่อกันว่า คนที่เป็นผีปอบจะเล่นไสยศาสตร์ เล่นมนต์ ดำ หรือถือคาถา และทำผิดข้อห้ามที่กำหนดไว้ หรือกระผิดศีล เช่น ผิดลูกเมียชาวบ้าน เป็นต้น คนที่กลายเป็นผีปอบจะออกหากินเวลากลางคืน หรือเวลาฝนตก จะออกหาจับ กบ จะเขียดในท้องไร่ท้องนากินเป็นอาหารและทุกวันนี้ชาวบ้านเชื่อว่ายังมีคนที่เป็นผีปอบอาศัยอยู่ในหมู่บ้านอยู่ เพียงแต่ไม่ทราบว่าคนที่เป็นนั้นเขาคือใคร่เท่านั้นเอง

4.4.3 ความเชื่อและพิธีการการไว้ศาลเจ้าพ่อ

ศาลเจ้าพ่อเป็นสิ่งที่คนในชุมชนเชื่อถือกันมาเป็นระยะเวลานาน และมีการถ่ายทอดความเชื่อไปยังรุ่นต่อรุ่นภายในชุมชน เพราะเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องผีสางเทวดาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ในยุคที่มนุษย์ยังไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติด้วยหลักวิทยาศาสตร์ ปรากฏการณ์ธรรมชาติทุกอย่าง ไม่ ฝนตก ฟ้าร้อง แผ่นดินไหว โรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้น เกิดจากผีหรือวิญญาณที่สถิตในธรรมชาติ ท้องฟ้า ดิน น้ำ ป่า เขา เป็นต้น ล้วนมีผีสางเทวดา สิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นผู้กำหนดทำให้เกิด นี่คือความเชื่อ วิญญาณที่มีมายาวนานเมื่อตั้งบ้านเรือนเป็นหลักแหล่ง และทำมาหากินด้วยเกษตรกรรมพึ่งพาอาศัยธรรมชาติเป็นหลัก ความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ก็ซับซ้อนขึ้น ศาลพระภูมิไม่ว่าจะเรื่องอะไรก็

พึ่งศาลไปเสียหมดทุกอย่าง คนโบราณเชื่อว่าในบริเวณบ้านของตนมีวิญญาณของเทพซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า พระภูมิอาศัยอยู่ หากได้จัดหาที่อยู่ที่เหมาะสมให้ และให้ความเคารพนับถือ บวงสรวงบูชาเป็นประจำแล้ว จะทำให้เจ้าของบ้านและคนในครอบครัวมีความสุข ปลอดภัยและมีโชคลาภ มีความเจริญรุ่งเรืองเจ้าของบ้านต้องจัดหาที่อยู่อาศัยของพระภูมิ ที่เรียกกันทั่วไปว่า ศาลพระภูมิ มีลักษณะเป็นเรือนหรือปราสาทเล็ก ๆ ภายในชุมชนบ้านเสม็ด สำหรับให้วิญญาณ พระภูมิเจ้าที่ หรือเทวดาได้อยู่อาศัย บางทีเรียก ศาลเจ้าที่ แล้วยังมี ศาลเพียงตา ศาลอากาศเทวดา หรือเรียกสั้นเพียงแค่ ศาล การบวงสรวงศาลพระภูมิเป็นการถวายพวงมาลัย ดอกไม้ และอาหาร ให้กับวิญญาณที่สถิตอยู่ในศาล ซึ่งมักจะทำก่อนพิธีกรรมของบ้านนั้น หรือเนื่องในวันสำคัญ ศาลพระภูมิที่ถอนแล้วมักจะนำไปไว้ที่วัดหรือทิ้งไว้ตามข้างทางแยก เดี๋ยวนี้ศาลพระภูมิไหน ที่เค้าว่ากันว่าศักดิ์สิทธิ์ ก็จะเห็นการเอาของมาวางถวายให้มากมาย หน้าศาลเล่ากันว่า ชาวบ้านมาขอหวยเลขเด็ด และเชื่อว่าความแข็งแรงของม้าจะนำพาให้ก้าวไปข้างหน้า ม้าลายกลายเป็นสัญลักษณ์ของความปลอดภัยในการใช้ถนน เป็นความเชื่อคนยุคนี้ จึงถวายม้าลายแทน ม้า หรือวัว ควายแต่เดิม ศาลเจ้าเป็นอีกศาลหนึ่งที่ เป็นที่พึ่งทางใจของประชาชน

4.4.4 ความเชื่อเกี่ยวกับ กระโตมตา กระโตมไย หรือกระท่อมผีปูตา

ศาลปู่ตาเป็นสิ่งที่ชุมชนบ้านเสม็ดให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก คนในชุมชนเชื่อกันว่าศาลปู่ตาเป็นสิ่งศักดิ์ที่ดูแลรักษาภายในหมู่บ้าน ซึ่งแตกต่างกับ ศาลภูมิ ซึ่งจะดูแลเพียงแค่ภายในครัวเรือนของแต่ละคน จะมีพิธีกรรมไหว้ศาลปู่ตาออกเป็น 2 ครั้ง ครั้งแรกใน เดือน กุมภาพันธ์ หรือ เดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ชาวบ้านจะนำ ข้าวสาร ไข่ หมาก พลู ข้าวต้มมัด เหล้า บุหรี่ และนำอัดลม นำมารวมกัน และก็ทำพิธีเพื่อให้ทราบว่า ในช่วงเดือน 3-6 จะมี การเจ็บไข้ได้ป่วยหรือไม่ โดยการใช้ไข่ต้มสุข แล้วนำมาปอกดูข้างใน หมอเจ้าพิธีจะเป็นคนดูให้ ครั้งที่ 2 จะมีพิธีการไหว้ศาลปู่ตา ในช่วงขึ้น 6 คำเดือน 6 หรือ เดือนกรกฎาคม การไว้ครั้งที่ 2 ชาวบ้านจะใช้ไก่ต้มสุขมาทุกหลังคาเรือน นำไก่มาวางไว้ เพื่อจะทำการเสี่ยงทายถึงความอยู่เย็นเป็นสุกของคนในหมู่บ้าน โดยตรงเหนียงจะมี 3 แชก เหนียงตรงกลางจะดูด้านผลผลิตทางการเกษตร เหนียงข้างซ้ายจะดูเกี่ยวกับลักษณะภูมิอากาศ และเหนียงสุดท้ายเหนียงด้านขวาจะดูเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน

4.4.5 ความเชื่อและพิธีกรรมปะกำ

ความเชื่อและพิธีกรรมปะกำ เป็นความเชื่อตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน คนในชุมชนมีความเชื่อกันว่าเป็นพิธีกรรมปะกำช้างเป็นพิธีกรรมที่ศักสิทธิ์ หากคนในชุมชนจะแต่งานสมรส คู่สมรสทุกคู่จะต้องขึ้นปะกำ เพราะถ้าหากไม่ทำการขึ้นปะกำคนในครอบครัวก็จะไม่สบาย จะมีภัยอันตรายเกิดขึ้นกับคนในครอบครัว สิ่งที่ใช้ในพิธีกรรมขึ้นปะกำจะใช้ ไก่คู่หนึ่ง บายศรี อาหารคาวหวาน เหล้าขาว 1 ขวด ผ้าขาว 1 ผืน และ เงิน ก็เหมือนเป็นการแต่งงานใหม่ เป็นการขอขมา เพื่อให้ชีวิตคู่อยู่เย็นเป็นสุข ตามความเชื่อของชุมชนบ้านเสม็ด

4.4.6 ความเชื่อเกี่ยวกับผีโพรง

ความเชื่อเกี่ยวกับผีโพรงเป็นความเชื่อที่เล่าต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ผีโพรงนั้นจะมีรูปร่างเหมือนคนทุกประการ แต่มีแสงไฟออกจากจมูก จะมีอยู่สามสี คือ สีแดง สีม่วง และสีเขียว คนในสมัยก่อนเล่าต่อ ๆ กันมาว่า ก่อนออกหากิน ผีโพงจะเอาจมูกไปเสียดสีกับบันไดบ้านให้แดงก่อนออกไปหาของกิน พอใกล้สว่างก็จะกลับมาที่บ้านเหมือนเดิม คนที่เรียนเกี่ยวกับเวทมนต์ คาถา หากสงสัยว่าใครเป็นผีโพรงก็จะทำการ ท่องคาถา ที่บันไดบ้านของผีโพรง เมื่อผีโพรงกับมาจากการหาของกิน ก็เห็นว่าบ้านเป็นของตนเอง แต่บันไดบั้นไม่ใช่ ผีโพรงก็เดินวนเวียนอยู่หน้าบ้าน เข้าบ้านไม่ได้ เนื่องจากผีโพรงก่อนจะออกหากินจะนำจมูกไปถูกกับบันไดบ้าน เพราะผีโพรงจะใช้การดมกลิ่นบ้านตนเอง พอถึงรุ่งเช้าผีโพรงกลับเข้าบ้านไม่ได้ พอรุ้งเช้ามีชาวบ้านมาเห็นก็จะทราบว่าใครเป็นผีโพรง พอมีคนรู้ว่าใครเป็นผีโพรง ผีโพรงก็จะเกิดความอับอาย หรือหลบหนีไปอยู่ที่อื่น แต่หากผีโพงรู้ว่าใครกลั่นแกล้ง เขาก็จะโกรธแค้น และจะกลับมาทำร้าย โดยเอาก้านกล้วยแม่หม้ายพุ่งข้ามหลังคาบ้านคนที่กลั่นแกล้งเขา จะทำตอนเวลากลางคืน เพราะเป็นเวลาที่ทุกคนผักผ่อน และไม่มีใครรู้ ส่วนใหญ่ผีโพรงจะพบในช่วงฤดูฝน และในเวลาฝนตก ชาวบ้านจะเห็นแสงสว่างสีแดง ม่วง เขียว กระพริ๊บ ตามบริเวณทุ่งนา ชาวบ้านบางคนเล่าว่าผีโพรงจะมีแสงไฟตกจากจมูก เหมือนหยดน้ำ ถ้ามีคนตามรอยผีโพรงไป ก็จะเจอกับ กบ เขียด ที่จะนอนตายตัวแข็งตามท้องไร่ท้องนา หากคนใดได้เจอกับผีโพรง ผีโพรงมักจะชอบพูดว่า “มันเป็นวิบากกรรมของเขา ที่ต้องมาชดใช้กรรมแบบนี้” และอ้อนวอนอย่าให้บอกใคร ผีโพรงก็จะเสก ใบไม้ ก้อนหิน ก้อนอิฐ หรือถ่านมี่ (ถ่านมี่ คือ ถ่านสีดำ ที่ใช้ก่อกองไฟในครัว) ให้กลายเป็นทองคำ แล้วนำมาจ้างคนที่รู้ความลับ เพื่อจะให้

รับปากว่าจะไม่ไปบอกใคร หรือไม่หากโชคร้ายผีโพรงก็จะทำร้าย หรือทำให้เรากลายเป็นผีโพรงเหมือนมัน หรือไม่ก็ทำให้เจ็บป่วยและตายในที่สุด หากบางคนรับทองคำกับผีโพรงมาแล้ว ตอนเช้าทองคำนั้นก็จะกลายเป็นใบไม้ ก้อนหิน ก้อนอิฐ หรือถ่านมี่ เหมือนเดิม คนที่พบเห็นจะต้องเก็บนี้เป็นความลับ ห้ามบอกใคร หรือ เล่าให้ใครฟัง หากผิดคำสัญญาที่ให้กับผีโพรง เขาก็จะตามมาทำร้ายที่บ้านเรือน โดยใช้ ก้านกล้วยแม่หม้าย (ก้านกล้วยแม่หม้าย คือก้านกล้วยที่เอาใบตองออกแล้ว เหลือใบตองส่วนปลายไว้นิดหน่อย) พุ่งข้ามหลังคา หรือใต้ถุนบ้าน ฉะนั้นในคนสมัยก่อนมักจะบอกลูกหลานให้เราตัดก้านกล้วย ออกสอง 2 ท่อน หรือหลาย ๆ ท่อน เพื่อที่จะไม่ให้ผีโพรงนั้นนำไปใช้ได้อีกนี้เป็นความเชื่อของชุมชนบ้านเสม็ดที่สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลานาน

หากถามว่าในขณะนี้ผีโพรงมีหรือไม่ก็ไม่สามารถให้คำตอบได้ชัดเจน เพราะความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนเป็นการสืบทอดผ่านกระบวนการยอมรับ ศรัทธาในสิ่งบรรพบุรุษถ่ายทอดกันมาเป็นระยะเวลานาน เพราะความเชื่อเป็นสิ่งที่คนในชุมชนยอมรับนับถือ และไม่มีเครื่องมือถอดรหัสความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนได้ คนยุคใหม่มักจะนำเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ไปวัดไปจับวิธีคิด “แบบชาวบ้าน” ซึ่งมีวิธีคิดและตรรกะของตนเองเข้าไปจับ อย่างเช่น ความเชื่อเรื่องผี หากเอาวิทยาศาสตร์ไปอธิบายก็จะต้องบอกว่า ผีไม่มีจริง เพราะพิสูจน์ตามหลักวิทยาศาสตร์ไม่ได้ แต่ในวิถีชีวิตของชุมชน ผีมีจริง เพราะผีมีความหมายในเชิงนัยยะทางสังคมเกี่ยวกับการกระทำผิดกฎกติกาข้อห้ามที่ได้บทกำหนดไว้ เช่น การเข้าไปบุกรุกตัดต้นไม้ภายในป่า ไม่บอกไม่กล่าว ก็จะทำให้ไม่สบาย หรือ ตาย เขาเรียกว่า ผิดผี ไม่เคารพต่อกฎธรรมชาติเป็นต้น เพราะนั้นมิติด้านความเชื่อและพิธีกรรม จะเป็นสิ่งที่คนในชุมชนต้องยึดถือและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เพราะความเชื่อจะอยู่ภายใต้หลัก คติธรรม เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต ความเชื่อ ศรัทธา แนวทางปฏิบัติร่วมกัน และสหธรรม คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับดำเนินชีวิต เพื่อให้สมาชิกอยู่ร่วมกันได้อย่าผาสุก

4.5 การละเล่นพื้นบ้านของบ้านเสม็ดที่มีในอดีต

4.5.1 ชักขะเย้อ หรือในภาเขมรเรียกว่าชักกะเย่อ

ชักกะเย่อ เป็นการละเล่นพื้นบ้านประเภทหนึ่งที่กลุ่มชาติพันธ์เขมรนิยมเล่นกันเป็นประจำ โดยเฉพาะในช่วงวันสงกรานต์ คนในชุมชนใกล้เคียงกันจะชักชวนกันเล่นชักกะเย่ออย่างสนุกสนาน วิธีการเล่น มีเชือกเส้นหนึ่ง กับคนสองฝ้ายแล้วก็ดึง ถ้าฝ้ายดึงผ่านเส้นที่ขีดไว้ได้ถือว่าชนะ การจัดสมาชิกของแต่ละฝ้ายต้วงมีจะนวนที่สมดุลกันเพื่อให้แรงการดึงเชือกนั้นมีพลังที่พอดีกัน แต่ละฝ้ายสามารถผสมผสานกันระหว่างหญิงกับชายก็ได้แล้วความเหมาะสม การละเล่นดังกล่าวเป็นการสร้างความสามัคคีของคนในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง แต่ในปัจจุบันนี้การละเล่นดังกล่าวไม่ค่อยมีคนในชุมชนเล่นกันนัก เนื่องจากไม่มีคนรุ่นหลังให้ความสนใจ

4.5.2. การเล่นจอลฉูง

เป็นการละเล่นพื้นบ้านที่เล่นกันในช่วงสงกรานต์ปีใหม่เท่านั้น การเล่นจอลฉูงต้องแบ่งให้สองฝ้ายอาจผสมผสานชายหญิงร่วมกันหรือแยกกันเป็นฝ่ายชายฝ่ายหญิงก็ได้แล้วแต่ตกลงกัน การเล่นนี้ต้องเอาผ้ามาผันเข้ากันแล้วมัดไว้ให้มีที่จับ ฝ่ายหนึ่งจะเป็นฝ่ายที่โยนฉูง (ผ้าที่มัดไว้เรียกว่าฉูง) ไปยังอีกฝ่าย ถ้านั้นจับฉูงได้ก็ต้องเอาฉูงนันปาไปหาฝ่ายที่โยนใส่ ถ้าโดนใครคนนั้นต้องเข้ามายังฝ่ายที่ปาฉูงไป การโยนฉูงต้องสลับการกันโยนจนกว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งชนะคือได้คนเยอะกว่าในที่สุด ฝ่ายทีแพ้จะต้องทำตามฝ่ายที่ชนะสั่ง โดยปกติแล้วฝ่ายแพ้จะต้องรองเพลงเพื่อขอคนของตนกลับคืนมาจนครบ การเล่นจอลฉูงนี้จะเล่นในตอนกลางคืนเท่านั้น ไม่นิยมเล่นในช่วงกลางวัน ในอดีตการละเล่นจอลฉุงมีความสนุกสนานเป็นอย่างมาก และมีคนในหมู่บ้านอื่นเข้ามาเล่นด้วย บางคนก็ข้ามหมู่บ้านตัวเองเพื่อไปเล่นกับหมู่บ้านอื่น สลับกันไปมาอย่างมีความสุขในเทศกาลสงกรานต์ของทุกปี

4.5.3 มอนซ้อนผ้าหรือ ในภาษาเขมรคือ เลียะก่อนแซง

เลียะก่อนแซง เป็นการละเล่นพื้นบ้านของชาวเขมรที่สืบทอดมาเป็นระยะเวลานาน การละเล่นนี้ปกติแล้วจะนิยมเล่นในช่วงสงกรานต์ และช่วงที่ประชาชนชาวนาหยุดพักผ่อนจากการทำนาทำไร่ ซึ่งการเล่น จะเล่นในกลุ่มของเด็กๆ หรือวัยรุ่น ในอดีตนั้นการละเล่นพวกนี้ได้รับความนิยมมากเพราะคนในอดีตไม่มีเครื่องอำนวยความสะดวกเหมือนปัจจุบัน จึงคิดหาวิธีการละเล่นเพื่อสร้างความบันเทิงและสร้างความ

สนุกสนานกันภายในชุมชน สมัยก่อนนั้น ประชาชนจะรวมกันเล่นการละเล่นใดการละเล่นหนึ่งเพื่อความสนุกสนานของหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านไป การเล่นเลียก่อนแซง หรือ ซ่อนผ้าขาวม้านั้นคนที่เล่นจะนั่งเป็นวงกลม แล้วให้คนเอาผ้าขาวม้าที่มัดไว้นั้นวิ่งรอบๆ คนที่นั่งเป็นวงกลม วิ่งไปด้วยก็ร้องเพลงไปด้วย คนที่นั่งเป็นวงกลมนั้นต้องเอามือไว้ข้างหลัง คนที่วิ่งไปจะเอาผ้าขาวม้านั้นไปวางบนมือของคนที่นั่งไปเรื่อยๆ แล้วให้คนใดคนหนึ่งที่นั่งอยู่ตอบว่าผ้าขาวม้านั้นอยู่ที่ไหน กับใคร ถ้าตอบถูกก็รอดไป แต่ถ้าตอบไม่ถูกก็ต้องเป็นคนวิ่งแทน การเล่นแบบนี้มีการสลับกันไปเรื่อยๆ จะถึงเวลาที่พอดีแล้วก็หยุด โดยส่วนมากการละเล่นนี้จะเล่นในตอนกลางคืนจะทำให้คนที่นั่งนั้นมองไม่เห็นว่าผ้าขาวม้านั้นอยู่กับใคร

4.5.4 เรือมตรด

เรือมตรด คือรำตรุษสงกรานต์ เป็นการละเล่นพื้นบ้านของชาวอีสานใต้มาตั้งแต่โบราณ มีความเชื่อเป็นการละเล่นเพื่อความสนุกสนานในวันขึ้นปีใหม่ของชาวไทยสมัยก่อนที่ใช้เดือนเมษายนของทุกปีเป็นวันขึ้นปีใหม่ นอกจากนี้เรือมตรด มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยมีพุทธตำนานเล่าว่าสมัยที่พระพุทธเจ้าเมื่อยังคงเป็นพระโพธิสัตว์ พระองค์เสด็จพระราชดำเนิน เพื่อทรงออกผนวช แม่มีมารแปลงกายเป็นกวางทองมาขัดขวางทางการเสด็จของพระองค์ เพื่อไม่ให้เดินทางออกบวช พระโพธิสัตว์ทรงอธิษฐาน ทำให้สวรรค์ชั้นเทวโลกบังเกิดความร้อน เทวดาทั้งหลายจึงพากันแปลงกายเป็นนายพรานลงมาฆ่ากวางได้แล้วร่วมขบวนแห่พระโพธิสัตว์ไปทรงออกผนวชได้สำเร็จตามความประสงค์ จึงทำให้จัดแสดงเรือมตรดเป็นมรดกสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

4.5.5 เดินกะลา

ดูจะเป็นการละเล่นพื้นบ้านที่หาดูได้ไม่บ่อยนัก แต่หากเป็นสมัยก่อนจะเห็นเด็ก ๆ เดินกะลา กันทั่วไป โดยผู้เล่นจะต้องนำกะลามะพร้าว 2 อันมาทำความสะอาดแล้วเจาะรูตรงกลาง ร้อยเชือกให้แน่นเพื่อป้องกันไม่ให้เชือกหลุดเวลาเดิน เวลาเดินให้ใช้นิ้วหัวแม่เท้ากับนิ้วชี้คีบเชือกเอาไว้แล้วเดิน หากมีเด็ก ๆ หลายคนอาจจัดแข่ง เดินกะลา ได้ด้วยการกำหนดเส้นชัยไว้ใครเดินถึงก่อนก็เป็นผู้ชนะไป ประโยชน์ของการ เดินกะลา ก็คือช่วยฝึกการทรงตัว ความสมดุลของร่างกาย เพราะต้องระวังไม่ให้ตกกะลา

ช่วงแรก ๆ อาจจะรู้สึกเจ็บเท้า แต่ถ้าฝึกบ่อย ๆ จะชินและหายเจ็บไปเอง แถมยังทำให้ร่างกายแข็งแรงเพลิดเพลินอีกด้วย

4.5.6 ม้าก้านกล้วย

เป็นอีกหนึ่งการละเล่นที่แสดงถึงความมีภูมิปัญญาของคนไทยทีเดียว เพราะในสมัยก่อนแทบทุกบ้านจะปลูกต้นกล้วยไว้ทั้งสิ้น ดังนั้น ต้นกล้วยจึงนำมาประยุกต์เป็นของเล่นให้เด็ก ๆ ได้อย่างดีทีเดียว โดยเฉพาะ ม้าก้านกล้วย ดูเหมือนจะถูกอกถูกใจเด็กชายวัยซนมากที่สุด เพราะเด็ก ๆ จะนำก้านกล้วยมาขี่เป็นม้า เพื่อแข่งขันกัน หรือทำเป็นดาบรบกันก็ได้ วิธีทำม้าก้านกล้วย ก็ไม่ยาก เลือกตัดใบกล้วยออกมาแล้วเอามีดเลาะใบกล้วยออก แต่เหลือไว้ที่ปลายเล็กน้อยให้เป็นหางม้า เอามีดฝานแฉลบด้านข้างก้านกล้วยตรงโคนบาง ๆ เพื่อทำเป็นหูม้า แล้วหักก้านกล้วยตรงโคนหูม้าออก จากนั้นก็นำแขนงไม้ไผ่มาเสี้ยมปลายให้แหลม ความยาวประมาณคืบกว่า ๆ เสียบหัวม้าที่พับเอาไว้จนทะลุไปถึงก้าน เพื่อให้เป็นสายบังเหียนผูกปากกับคอม้านั่นเอง เสร็จแล้วก็นำเชือกกล้วยมาผูกด้านหัวม้าและหางม้า ทำเป็นสายสะพายบ่า แค่นี้ก็ได้ม้าก้านกล้วยไปสนุกกับเพื่อน ๆ แล้ว

4.5.7 ว่าวไทย

เชื่อว่าหลายคน คงเคยมีประสบการณ์การเล่นว่าวในช่วงปิดเทอมที่ท้องสนามหลวงมาแล้ว แม้ว่าตอนนี้ภาพนั้นจะค่อย ๆ จางหายไปแล้วก็ตาม โดย "การเล่นว่าวไทย" นั้น เริ่มมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเรื่อยมา ตามที่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และถือเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงภูมิปัญญาพื้นบ้านและวัฒนธรรมของไทยได้อย่างดี เพราะแต่ละท้องถิ่นจะคิดประดิษฐ์ว่าวแตกต่างกันไป "ว่าวไทย" จึงกลายเป็นมรดกตกทอดของแต่ละชุมชนและมีลักษณะเฉพาะตัวที่โดดเด่น

4.5.8 การละเล่นกันตรึม

เป็นการละเล่นพื้นเมืองของชาวไทยเชื้อสายเขมร ซึ่งเป็นชุมชนที่ใช้ภาษาเขมรเป็นภาษาถิ่น เช่น จังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ตามประวัติแต่โบราณใช้สำหรับขับร้องประกอบการร่ายรำบวงสรวง รำคู่ และรำหมู่ ต่อมามีวิวัฒนาการของการเล่นคล้ายกับการเล่นเพลงปฏิพากย์ ในภาคกลาง มีกลองที่เรียกว่า “กลอง

กันตรึม” เป็นหลัก เมื่อตีเสียงจะออกเป็นเสียง กันตรึมโจ๊ะตรึมตรึม การเล่นจะเริ่มด้วยบทไหว้ครู เพื่อระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า พระวิศวกรรม ครูบาอาจารย์ และเริ่มทักทายกัน เล่นได้ทุกโอกาสไม่กำหนดว่าเป็นงานมงคลหรืออวมงคล กล่าวกันว่า ท่วงทำนองของเพลงกันตรึมมีกว่า 100 ทำนอง บทเพลงจะเกี่ยวกับเรื่องเบ็ดเตล็ด ตั้งแต่เกี้ยวพาราสี โอ้โลม ชมธรรมชาติ แข่งขันปฏิภาณ สู่ขวัญ เล่าเรื่อง กล่าวว่ากันตรึมหรือโจ๊ะกันตรึม เป็นการละเล่นอย่างหนึ่งของชาวอีสานใต้ เป็นการละเล่นที่มีดนตรีประกอบ และถือว่าดนตรีประกอบ และถือว่าดนตรีมีความสำคัญและมีบทบาทมากที่สุด ตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน ส่วนคำร้องเป็นของชาวเขมรสูงที่มีในสามจังหวัด คือ สุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ การเล่นกันตรึมได้รับความนิยมมากในแถบจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์และศรีสะเกษ จากการสืบประวัติการเล่นกันตรึมไม่ค่อยได้รายละเอียดมากนัก ทราบแต่เพียงว่าการเล่นแบบนี้ได้รับการถ่ายทอดมาแต่ขอม แต่เดิมการเล่นใช้สำหรับประกอบการบวงสรวง เวลามีการทรงเจ้าเข้าผี หรืองานพิธีกรรมก็ใช้ดนตรีกันตรึม บรรเลงกันเป็นพื้นบ้าน ซึ่งต่างกันในจังหวะลีลาจะแตกต่างกันไปตามพิธีแต่ละงาน กล่าวคือ งานแต่งงานก็บรรเลงอย่างหนึ่ง งานศพอย่างหนึ่ง และเครื่องดนตรีที่นำมาบรรเลงก็ต้องให้เหมาะสมกับงาน แต่ถ้าเป็นงานศพก็มักจะใช้ปี่อ้อ (แป็ยออ) มาบรรเลง แต่ถ้าเป็นงานแต่งงานมักใช้ปี่เตรียงหรือ ปี่เญ็นแทนปี่อ้อ เป็นต้น

4.6 ภาษาท้องถิ่นที่ใช้ในการสื่อสารภายในชุมชน

ชุมชนบ้านเสม็ดเป็นชุมชนชาติพันธุ์เขมร ภาษาที่ใช้ในการสื่อสารนอกจากภาษาไทย แล้วก็จะเป็นภาษาเขมร ในการติดต่อสื่อสารกันภายในชุมชน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภาษาเขมร	ภาษาไทย
เอ๋า	พ่อ
แมะ	แม่
เนี้ยง	นาง
โต๋ทิ๋ว	ไปเที่ยว
ปะเต๊ีย	บ้าน
ซีบาย	กินข้าว
เจ๋ก	กล้วย

เจา	หลาน
โกน	ลูก
โจนมะมวด	เข้าทรง
โด๋ป	ป่า
ปะกา	ดอกไม้
กระโตบตา	กระท่อมปู่ตา
ขะมวด	ผี
แซร	นา
จรู๊	หมู
เว๊อด	วัด
ลออ	สวย
ปรอ	ขี้แหร่
สะเนอะ	สงสาร

4.7 ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านเสม็ด

ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านเสม็ด จะมีความหลากหลายเป็นอย่างมาก เช่น ภูมิปัญญาด้านเครื่องจักรสาน ภูมิปัญญาใช้ชีวิตภายในชุมชน เช่น การลงแขกเกี่ยวข้าว การทำนา การไถนา เป็นต้น ล้วนแล้วแต่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง และที่สำคัญไปกว่านั้นเป็นการสร้างความสามัคคีของคนในชุมชน จากการเก็บรวบรวมข้อมูล พบว่า เครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมที่มีคุณค่าที่คนในชุมชนบ้านเสม็ดได้สร้างขึ้นจากการใช้วัตถุดิบซึ่งมีความงามตามธรรมชาติ ในด้านคุณค่าทางศิลปหัตถกรรมเครื่องจักสานทำขึ้นด้วยมือ ซึ่งต่างจากผลิตภัณฑ์ที่ทำจากโรงงานจึงมีคุณค่าเฉพาะตัวในแต่ละชิ้น ลวดลายจากการสาน สอด ทอ ถัก และรูปแบบเครื่องจักสานแสดงถึงลักษณะพื้นเมือง แต่ในปัจจุบันไม่ค่อยมีคนนิยมทำใช้เอง เนื่องจากยุคสมัยเปลี่ยนแปลง คนส่วนใหญ่ก็หาซื้อตามท้องตลาดมาใช้ภายในครัวเรือน แต่ในปัจจุบันภูมิปัญญาด้านเครื่องจักรสานก็ยังมีคนทำอยู่ส่วนใหญ่ก็จะมีแต่ผู้สูงอายุ 60 ปีขึ้นไป หากยังไม่ใครสืบทอดอนาคตคงจะไม่เหลือให้เห็นภูมิปัญญาที่มีคุณของคนในอดีต จากการสนทนาพูดคุยกับ นายแพ กระแสบัว

ผู้อาวุโสภายในชุมชน และเป็นคนที่เก็บเครื่องมือเครื่องใช้ของคนในสมัยก่อนทั้งหมด ได้ให้ข้อมูลว่า จากหลักฐานการแต่งกายของประชาชนบ้านเสม็ด ในอดีต ได้กล่าวเกี่ยวกับการส่งส่วย ว่า "ส่งผ้าทอเป็นมัด น้ำผึ้ง ไม้หอม" และอื่น ๆ เป็นการทอผ้านับว่าเป็นศิลปะอย่างหนึ่งที่ผู้เป็นทอผ้าจะต้องมีความสามารถในการใช้สีของเส้นด้ายประกอบกัน ให้เกิดความสวยงามเหมาะสม และการแต่งแต้มสีทำให้เกิดลวดลายการย้อม โดยเฉพาะผ้าที่เรียกว่า "ผ้ามัดหมี่ ผ้าขาวม้า" การทอผ้า นับเป็นสถาปัตยกรรมอย่างหนึ่ง เพราะการทอผ้าต้องออกแบบลายผ้าของตนเองขึ้นมา โดยการนำลักษณะต่าง ๆ ของธรรมชาติเช่น ดอกไม้ ดาว เดือน สัตว์ของใช้ มาคิดประดิษฐ์ ประดอยเป็นลายผ้า จนมีชื่อเรียกตามลักษณะของสิ่งเหล่านั้น เช่น ดอกแก้ว บ่าง กระเบี้ย (ผีเสื้อ) รันร่ม ขอคำเดือน ขิด สำรวจ (จรวด) หงส์ และมีการพัฒนาลายผ้าจากที่คิดให้มีความซับซ้อนสวยงามยิ่งขึ้น การสืบทอด การถ่ายทอด ของคนในสมัยอดีต จะสอนให้ลูกผู้หญิงทุกคน เพราะหากแต่งงานมีครอบครัวก็จะนำความรู้ด้านภูมิปัญญาการท่อผ้าไปใช้ในครัวเรือน เพราะคนในอดีตไม่ค่อยได้เรียนหนังสือ จึงต้องมีความรู้ด้านภูมิปัญญาติดตัวไป ผู้ใหญ่ในอดีตมีหน้าที่ในงานบ้านเลี้ยงลูกทำงานทอผ้า เพื่อใช้ในการนุ่งห่มของคนในครอบครัวหลังจากเวลาว่างจากการทำไร่ทำนา อาศัยเวลากลางคืนบ้าง เวลาหยุดพักเพื่อรอคอยการเก็บเกี่ยวผลผลิตบ้าง นับว่าเป็นงานหนักพอสมควรสำหรับหญิงในอดีต แต่ก็ถือว่าเป็นหน้าที่ที่ต้องทำ การถ่ายทอดเทคโนโลยีต่าง ๆ ในสมัยนั้น ต้องอาศัยความจำจากการปฏิบัติ จึงทำให้เกิดความชำนาญ ไม่มีการบันทึกเป็นภาพหรือลายลักษณ์อักษรแต่อย่างใด ถ่ายทอดจากแม่สู่ลูก หรือเครือญาติใกล้ชิด จึงเปรียบเสมือนเป็นการสืบสายเลือดเลยก็ว่าได้ การทอผ้าแต่โบราณจะใช้ไยไหม และใยฝ้ายเป็นวัตถุดิบหลักในการทอผ้า เพราะไม่มีเส้นใย สังเคราะห์อื่นใดที่จะมาแทนเส้นใยไหมและฝ้ายได้ดี บางกลุ่มบางสถานที่ได้ นำวัสดุอื่นมาใช้ เช่น ป่าน ใบสับปะรด ใบเตยหนามปอ มาทำเป็นวัสดุในการทอผ้า จากการศึกษา พบว่า ภูมิปัญญาชุมชนบ้านเสม็ด สามารถแบ่งออกได้ 3 ประเภท ได้แก่ 1. ภูมิปัญญาด้านเครื่องจักสาน 2. ภูมิปัญญาด้านท่อผ้า 3. ภูมิปัญญาด้านการใช้ชีวิต

4.7.1 ภูมิปัญญาด้านเครื่องจักสาน

จากการสนทนาพูดคุย นายแพร ปราชญ์ด้านเครื่องจักรสาน ได้ให้ข้อมูลว่า การทำเครื่องจักสานสมัยอดีต มนุษย์จะนำวัตถุดิบจากธรรมชาติเท่าที่จะหาได้ใกล้ตัวมาทำให้เกิดประโยชน์ เช่น การนำใบไม้ กิ่งไม้ ต้นไม้ประเภทเถานำมาสานมาขัดเป็นรูปทรงง่ายๆ เพื่อใช้เป็นภาชนะหรือมาสานขัดกันเป็นแผ่นเพื่อ

ใช้สำหรับปูรองนั่ง รองนอน ก่อนที่จะพัฒนามาเป็นเครื่องจักสานที่มีความประณีตในยุคต่อๆ มา เครื่องจักสานเป็นงานศิลปะที่ชาวบ้านคิดวิธีการต่างๆ ขึ้นเพื่อใช้สร้างเครื่องมือเครื่องใช้ใช้ชีวิตประจำวันด้วยวิธีการสอดขัดและสานกันของวัสดุการจักรสาน ที่เป็นเส้นเป็นริ้ว โดยสร้างรูปทรงของสิ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นนั้นตามความประสงค์ในการใช้สอยตามความต้องการและวัตถุในการใช้ ประสานกับขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อศาสนาและวัสดุในท้องถิ่นนั้น ๆ การเรียกเครื่องจักสานว่า “จักรสาน” นั้น เป็นคำที่เรียกขึ้นตามวิธีการที่ทำให้เกิดเครื่องจักสาน เพราะเครื่องจักสานต่างๆ จะสำเร็จเป็นรูปร่างที่สมบูรณ์ได้นั้นต้องผ่านกระบวนการ ดังนี้

1. การจัก คือการนำวัสดุมาทำให้เป็นเส้น เป็นแฉก หรือเป็นริ้วเพื่อความสะดวกในการสาน ลักษณะของการจักโดยทั่วไปนั้นขึ้นอยู่กับลักษณะของวัสดุแต่ละชนิดซึ่งจะมีวิธีการเฉพาะที่แตกต่างกันไป หรือบางครั้งการจักไม้ไผ่หรือหวายมักจะเรียกว่า “**ตอก**” ซึ่งการจักถือได้ว่าเป็นขั้นตอนของการเตรียมวัสดุในการทำเครื่องจักสานขั้นแรก

2. การสาน เป็นกระบวนการทางความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่นำวัสดุธรรมชาติมาทำประโยชน์โดยใช้ความคิดและฝีมือมนุษย์เป็นหลัก การสานลวดลายจะสานลายใดนั้นขึ้นอยู่กับความเหมาะสมในการใช้สอย ซึ่งมีด้วยกัน 3 วิธี คือ

2.1 การสานด้วยวิธีสอดขัด

2.2 การสานด้วยวิธีการสอดขัดด้วยเส้นทแยง

2.3 การสานด้วยวิธีขดเป็นวง

3. การถัก เป็นกระบวนการประกอบที่ช่วยให้การทำเครื่องจักสานสมบูรณ์ การถักเครื่องจักสาน เช่น การถักขอบของภาชนะจักสานไม้ไผ่ การถักหูภาชนะ เป็นต้น การถักส่วนมากจะเป็นการเสริมความแข็งแรงของโครงสร้างภายนอก เช่น ขอบ ขา ปาก ก้น ของเครื่องจักสาน และเป็นการเพิ่มความสวยงามไปด้วย

วัสดุที่ใช้ทำเครื่องจักสาน

1. ไม้ไผ่ เป็นไม้ที่ใช้ทำเครื่องจักสานมากมายหลายชนิด มีลักษณะเป็นไม้ปล้อง เป็นข้อ มีหนาม และแขนงมาก เมื่อแก่จะมีสีเหลือง โดยจะนำส่วนลำต้นมาใช้จักเป็นตอกสำหรับสานเป็นภาชนะต่างๆ

2. กก เป็นพันธุ์ไม้ชนิดหนึ่งที่ชอบขึ้นในที่ชื้นและมีขึ้นทั่วไป เช่น ในนา ริมหนอง บึง และที่น้ำท่วมแฉะ ลำต้นกลมหรือสามเหลี่ยม มีทั้งชนิดลำต้นใหญ่ยาว และลำต้นเล็กและสั้น ส่วนมากนำมาทอเสื่อมากกว่านำมาสานโดยตรง

3. แหย่ง มีลักษณะคล้ายไม้ไผ่แต่อ่อนนุ่มกว่า ไม่มีข้อ แข็งกว่าหวายใช้ได้ทนกว่ากก ชอบขึ้นตามที่แฉะ มีผิวเหลืองสวย ใช้สานเสื่อ ทำฝาบ้าน เป็นต้น

4. หวาย จะขึ้นในป่าเป็นกอๆ ส่วนมากจะใช้ประกอบเครื่องจักสานอื่นๆ แต่ก็มีการนำหวายมาทำเครื่องจักสานโดยตรงหลายอย่าง เช่น ตะกร้าหิ้ว ถาดผลไม้ เป็นต้น

5. ใบตาลและใบลาน ลำต้นสูงคล้ายมะพร้าว ใบเป็นแผงใหญ่คล้ายพัด จะนำมาทำเครื่องจักสานโดยจักในออกเป็นเส้นคล้ายเส้นตอก แต่ต้องใช้ใบอ่อน ส่วนใหญ่จะใช้สานหมวกและงอบ

6. ก้านมะพร้าว ใช้ก้านกลางใบของมะพร้าว เหลาใบออกให้เหลือแต่ก้าน แล้วนำมาสานเช่นเดียวกับตอก ส่วนมากสานเป็นตะกร้า กระจาดผลไม้เล็ก ๆ

จากการเก็บรวบรวมข้อมูล พบว่า นายแพ กระแสบัว เป็นคนในชุมชนที่เก็บรวบรวมข้อมูลเครื่องมือเครื่องใช้ทางด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนในอดีต เช่น เครื่องจักรสาน หัตกรรม และเครื่องมือในการทำนา เป็นต้น นายแพ กระแสบัว ได้เล่าให้คณะผู้ศึกษา ว่า “เครื่องจักรสานที่เหลืออยู่ในบ้านตา มีมากมายตาเก็บเอาไว้ให้ลูกหลานได้สืบทอดถ่ายถอดเรียนรู้วิถีชีวิตสมัยก่อนแต่พอถึงยุคกลางของสมัยก่อนสิ่งจักรสานเหล่านี้ได้ลดลงแต่ก้อพอมีทำบ้างแต่มีปริมานลดลงอย่างเห็นได้ชัด เพราะคนส่วนใหญ่ไม่นิยมทำใช้เอง เนื่องจากมีความยุ่งยากและซับซ้อน พอถึงยุคปัจจุบันได้รู้ว่าเครื่องจักรสานที่ทำกันมาในสมัยอดีตรุ่นสู่รุ่นได้มีการอย่างเห็นได้ชัด เพราะปัจจุบันคนสมัยใหม่ไม่นิยมสนใจกับสิ่งเก่า ๆ เหล่านี้ว่ามันไม่ทันสมัยบางเลยหันไปนิยมเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ผลิตขึ้นตามท้องตลาด จนลืมไปว่าภูมิปัญญาที่

ควรจะมีการสืบทอดไม่ให้สูญหายออกไปจากชุมชน” สิ่งที่นายแพรได้เก็บรักษาสิ่งของเครื่องใช้ที่เป็นภูมิปัญญาไว้ให้ลูกหลานในอนาคตได้ดูกัน ได้แก่ ข้อง ซุ่ม ตะกล้า คันเบ็ด บวง ไซดักปลา ไม้คาน ธนู เกวียน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีอุปกรณ์ดักสัตว์ของชาวบ้านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน **นายแพร** ได้เล่าว่า “อดีตชาวบ้านบ้านเสม็ดมีภูมิปัญญาในด้านอุปกรณ์ดักสัตว์ เพื่อนำมาเป็นอาหาร และในสมัยก่อนชาวบ้านทำอุปกรณ์ดักสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือประเภทจับสัตว์น้ำหรือจะสัตว์บก เครื่องมือประเภทจับสัตว์น้ำ เช่น แห ลอบ ไทร เป็นต้น เครื่องมือที่ชาวบ้านใช้จับสัตว์บก ก็จะมีหลายอย่างเครื่องมือจับสัตว์ปีก เพนียดต่อนก ซิงดัก ต่างก็เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในอดีตที่มีความเชื่อมโยงกับการดำรงชีวิตที่อยู่ตามธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของบ้านเสม็ด”

4.7.2 ภูมิปัญญาด้านทอผ้า

ภูมิปัญญาด้านการทอผ้าเป็นความรู้ที่สืบทอดเป็นระยะเวลานาน การทอผ้าได้เกิดประโยชน์ในด้านการทำใช้ภายในครัวเรือน และเป็นการทำให้เกิดรายได้ จากการสัมภาษณ์เจาะลึกนายยาน ปราชญ์ด้านการทอผ้า พบว่า การทอผ้าเป็นอาชีพเสริมที่สำคัญของชาวบ้านจากสมัย ปู่ ย่า ตา ยาย การทอผ้าเป็นหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของผู้หญิง ถ้าครัวเรือนไหนมีลูกสาวต้องสอนให้ทอผ้าเป็น จะเป็นที่หมายปองของหนุ่ม ๆ ในหมู่บ้านและเกิดความโดดเด่นจากวัยรุ่นที่อายุรุ่นราวคราวเดียวกัน หากผู้หญิงคนใดทอผ้าไม่เป็น ก็จะทำให้ญาติผู้ใหญ่ทางฝ่ายชายไม่นิยมชมชอบเลือกมาเป็นลูกสะใภ้ ดังนั้นคนที่มีลูกผู้หญิง ทุกครัวเรือน จะต้องสอนให้ทอผ้าเป็น วิถีชีวิตของคนหนุ่มสาวในอดีตจะอยู่กับพ่อแม่ ไม่ได้ไปทำงานที่ต่างถิ่น จึงทำให้พ่อแม่ได้ทีเวลาอบรมสั่งสอน และถ่ายทอดความรู้ด้านการทอผ้า เพื่อนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน พร้อมทั้งเป็นรายได้เข้ามาสู่ครอบครัว หรือไม่ก็ทำเพื่อเป็นของฝากกับ ปู่ ย่า ตา ยาย หรือญาติที่มาเยี่ยมต่างถิ่น การทอผ้าของคนในอดีตส่วนใหญ่นิยมทอผ้าในช่วงเสร็จจากอาชีพหลัก คือ อาชีพทำนา เวลาว่างก็ทอผ้า ทอผ้าไหม ทอผ้าฝ้าย เป็นต้น จากการสัมภาษณ์เจาะลึก นายแพ กระแสบัว ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า“เด็กผู้หญิงในหมู่บ้านในสมัยก่อน จะเรียนรู้การทอผ้าจากการเฝ้าสังเกตการทำงานของยาย แม่ น้า หรือพี่สาว เมื่อเด็กโตพอจะนั่งกี่สำหรับใช้ทอผ้าได้ ก็จะเริ่มทอผ้าง่ายๆ ก่อน แล้วจึงเริ่มพัฒนาเทคนิคการทอ จนสามารถทอผ้าที่มีลวดลายวิจิตรสวยงาม สำหรับงานพิธีได้ เช่น งานแต่งงาน การทอผ้าจึงเป็นงาน

ศิลปหัตถกรรมของผู้หญิงที่เรียนรู้สืบทอดกันภายในครอบครัวนับเป็นการอบรมบ่มนิสัยลูกผู้หญิงมีระเบียบ อดทน รู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ และรู้จัก ศิลปะการทอ้าที่สวยงาม นอกจากนี้ยังเป็นการสืบทอดกันสู่รุ่นต่อไป”

4.7.3 ภูมิปัญญาด้านการทำนา

การทำเกษตรของชุมชนบ้านเสม็ดในอดีตจะทำการเกษตรแบบธรรมชาติ ซึ่งจะเป็นการทำนาข้าวเป็นส่วนใหญ่ การทำนาอาศัยน้ำฝน และใช้แรงงานควายและแรงงานคนเป็นหลัก เกษตรกรส่วนใหญ่จะไม่ทำไร่ ทำเฉพาะนาพอให้ได้ข้าวเก็บไว้กิน มีการปลูกพริก แตง ฟักทอง และ อื่น ๆ เป็นต้น

1. การไถ่นาในอดีต จะนิยมไถแต่เช้ามืดควายจะได้ไม่เหนื่อยมาก หากมีควายหลายตัวอาจจะผลัดควายเป็นเพื่อให้ควายได้พักกินหญ้า สำหรับคนที่ไม่มีควายก็จะยืมควาย หรือวานกันไถ คนที่ยืมความก็จะตอบแทนด้วยการเลี้ยงควายให้ ในปัจจุบันเกษตรกรเริ่มเกิดความดินรนในการทำมาหากินมากขึ้น จากการทำนาเพื่อได้ข้าวไว้กิน ดูเหมือนว่าจะไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต เพราะค่าใช้จ่าย ค่าครองชีพเริ่มสูงขึ้น เนื่องจากมีค่าไฟฟ้า ค่าน้ำ ค่าโทรศัพท์มือถือ ค่าผ่อนรถมอเตอร์ไซ ค่าผ่อนรถไถเดินตาม หรือรถยนต์ เข้ามาเป็นค่าใช้จ่ายเพิ่มเติมในครอบครัว เกษตรกรที่ยังทำอาชีพเกษตรอยู่เริ่มขวนขวายหารายได้เพิ่มจากการทำไร่ หรือจากการออกไปรับจ้างเป็นลูกจ้างในเมืองมากขึ้น เกษตรกรที่มีรถไถนาเดินตามเป็นของตนเองจะเริ่มเตรียมเช็คน้ำมันเครื่อง น้ำมันหล่อลื่น จารบี ทำให้รถไถพร้อมที่จะใช้งานได้ ในส่วนนี้เกษตรกรที่มีรถไถจะทำอยู่สม่ำเสมออยู่แล้ว เพราะรถไถนาเดินตามจะใช้เป็นพาหนะในการทำงานอื่น ๆ เช่นสูบน้ำ พ่วงท้ายทำเป็นรถบรรทุก ถอดเครื่องไปใส่หัวรถอีแต๋น ใส่เครื่องสีข้าว เป็นต้น ส่วนคนที่ไม่มีรถไถนาเดินตามเป็นของตนเองจะเริ่มติดต่อขอจ้างรถไถนามาไถที่นาของตน อัตราค่าจ้างจะอยู่ที่ไร่ละประมาณ 300-500 บาท

2. การเกี่ยวข้าวในอดีต จะวาน หรือ ทำนาดำ แล้วแต่ความสะดวกของแต่ละครัวเรือน และในช่วงฤดูทำนา จะมีเพื่อนบ้านมาช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ที่เรียกกันว่า ลงแขก เจ้าของนาจะเตรียมข้าวปลาอาหาร หรืออาจจะมีการทำสาโทไว้เลี้ยงคนมาช่วยเกี่ยว บางครั้งเกี่ยวไปร้องเพลงไปด้วย เพื่อเป็นการสร้างความสนุกสนาน ซึ่งในอดีตการทำนาอาศัยความช่วยเหลือเอื้ออาทรซึ่งกันและกันแต่ต่างจากปัจจุบันอย่างเห็นได้ชัดเจน เพราะทุกวันนี้วัฒนธรรมแบบดั่งเดิมได้สูญหายไปจนหมดสิ้นตามกระแสทาง

สังคม การเกี่ยวข้าวจะมีการจ้างแรงงานมาเกี่ยว รถเกี่ยวข้าวเริ่มมีบทบาทสูงขึ้นในช่วงสองสามปีที่ผ่านมา ซึ่งรถเกี่ยวข้าวส่วนใหญ่เป็นของนายทุนเสียเป็นส่วนมาก เกษตรกรทั่วไปไม่มีทุนพอจะซื้อ รถเกี่ยวข้าวเข้ามาพร้อมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาทำหน้าที่เกี่ยวและสี สำหรับเกษตรกรรายที่ไม่ได้จ้างรถเกี่ยวข้าว การเกี่ยวข้าวก็ยังเป็นลักษณะเดิมเหมือนในอดีต เพียงแต่โอกาสของการวาน การลงแขกมีได้น้อยลง จะเป็นการจ้างแรงงานเสียเป็นส่วนมาก ค่าจ้างรายวันวันละ 300-500 บาท

3. การตีข้าวในอดีต การตีข้าวนี้นิยมมาช่วยเหลือกัน โดยไม่มีค่าจ้าง แต่มีใช้ระบบความพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เช่น หากบ้านนาย ก. เสร็จก็จะไปช่วยนาย ข จะหมุนเวียนกันไปช่วยเหลือซึ่งกันและกันจนครบทุกคน การตีข้าวมักจะตีเวลากลางคืน เรียกว่า ตีข้าววาน จะมีการแข่งขันกันว่าใครขว้างฟ่อนฟางได้แม่นยำ หรือสูงกว่ากัน ทำให้เกิดความสนุกสนานครื้นเครงไปในตัว

4.8 การประกอบอาชีพของคนในชุมชนบ้านเสม็ด

ชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ มีอาชีพหลัก คือ การทำนา และมีบางส่วนที่มีการปลูกยางพารา ปลูกยูคาลิปตัสและปลูกมันสำปะหลัง แต่พืชเหล่านี้ไม่เป็นที่นิยมของคนในชุมชนมากนัก เนื่องจากคนในชุมชนส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินมากพอ มีแต่พอทำนาปลูกข้าวเพียงเท่านั้น หลังจากฤดูกาลทำนาเสร็จสิ้นชาวบ้านบางส่วนออกไปรับจ้างต่างจังหวัด และบางคนก็จะทำการเกษตรขนาดเล็กภายในครัวเรือน เช่น การปลูกผักสวนครัว การปลูกบวบหอม ปลูกข้าวโพด ปลูกแตงโมเลี้ยงกบ เลี้ยงปลา ส่งขายแลกเปลี่ยนกันเองภายในชุมชน จากการสนทนาพูดคุยกับชาวบ้านได้เล่าว่า “การจะปลูกพืชหลังฤดูกาลทำนานั้น จะทำได้ก็ต่อเมื่อ ที่นาของเรามีแหล่งน้ำเป็นของตัวเอง หรืออยู่ใกล้แหล่งน้ำ หากไม่มีก็ปล่อยว่างเปล่า รอเพียงการทำนาเพียงอย่างเดียว”คนในชุมชม มีรายได้เสริมจากการหาของป่า เช่น การเก็บผักป่า เก็บเห็ด ขุดมัน เก็บดอกกระเจียว เก็บหน่อไม้ ในป่าของชุมชน โดยคนที่เข้ามาหาของป่าจะเป็นคนในชุมชนและมีบางส่วนที่มาจากหมู่บ้านใกล้เคียง คุณตาประสิทธิ์ เล่าว่า “การหาเก็บของป่านี้จะเก็บแบบอนุรักษ์โดยเก็บเฉพาะส่วนที่กินได้ไม่หักทำลายลำต้น มีบางชนิดที่ชาวบ้านสามารถเก็บเอามาขายได้ เช่น เห็ด เพราะในหน้าเห็ดนั้นมีเห็ดเกิดเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจะอาศัยโอกาสนี้เป็นการหารายได้เสริมโดยเก็บเห็ดไปขาย ส่วนการขุดมันมีทั้งคนภายในและภายนอกเข้ามาขุด ถ้าเป็นคนภายในชุมชนขุดก็จะช่วยกันดูแลรักษาโดยขุดแล้วจะถมรากถมเครือเพื่อเป็นการปลูกขยายพันธุ์ต่อ แต่ก็มีบาง

กลุ่มทั้งภายในและภายนอกชุมชนเข้ามาขุดแล้วไม่ถมไม่ปลูกต่อประกอบกับมีการขุดไส้เดือนทำให้ไปโดนต้นของมันป่า เป็นเหตุให้มันเริ่มหมดไปจากป่า” ชาวบ้านยังเล่าอีกว่าปัจจุบันนี้การหาของป่าหายากขึ้น เนื่องจากป่าชุมชนริมแม่น้ำชีเริ่มลดน้อยลง เนื่องจากมีการบุกรุกพื้นที่ป่าโดยการขุดลอกคลองล้อมลวดหนามแบ่งพื้นที่มีการเข้าไปถางป่าเพื่อปลูกยูคาลิปตัส ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เคยอุดมสมบูรณ์ถูกทำลาย ไม่อุดมสมบูรณ์เหมือนในอดีตที่ผ่านมา ส่วนการใช้ประโยชน์จากริมลำน้ำชี คือ ชาวบ้านทั้งภายในชุมชนและนอกชุมชนก็ทำการจับสัตว์น้ำได้ตลอดทั้งปี เช่น หอย ปู ปลา และในช่วงฤดูฝน หรือช่วงน้ำขึ้นจะจับสัตว์น้ำได้จำนวนมาก ทำให้คนในชุมชนเกิดการสร้างรายได้ให้กับตนเองอีกทางหนึ่ง แต่ในพรประเสริฐฟาร์มได้มีการปล่อยน้ำเสียผ่านชุมชนบ้านปรือ บ้านโครกขมิ้น และไหลลงสู่แม่น้ำชี จนทำให้ปลายตายเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะปลาเนื้ออ่อน จะลดน้อยลงเนื่องจากน้ำเน่าเสีย มีสีเขียวขุ่นและส่งกลิ่นเหม็น เกิดผลกระทบต่อสัตว์น้ำมีจำนวนลดลง นางสุมาลี กระแสบัว เล่าให้ฟังว่า “เมื่อก่อนป่าของชุมชนอุดมสมบูรณ์มาก มีแหล่งอาหารมากมาย อยากกินผักก็เข้าไปเก็บในป่า แต่ปัจจุบันซื้อจากตลาด ซึ่งมีสารเคมีมากมาย สมัยก่อนเมื่อยังเป็นเด็กใช้ชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย น้ำสามารถดื่มกินตามทุ่งนาได้ สามารถอาบน้ำตามสระน้ำแม่น้ำได้ และการทำนามีเครื่องมือเครื่องจักรเข้ามาเยอะ มีอุปกรณ์อำนวยความสะดวกมากมายสิ่งอำนวยความสะดวกนี้ทำให้มีค่าใช้จ่ายเพิ่ม ผลผลิตที่ได้มาไม่คุ้มค่าเหมือนเมื่อก่อน เพราะต้องซื้อปุ๋ย ใส่ยาฆ่าแมลง ใช้สารเคมีมากมายและผลที่ตามมาคือทำให้แหล่งอาหารลดลง ตามทุ่งนาตามแหล่งน้ำไม่สามารถดื่ม กิน ใช้ ได้เหมือนเมื่อก่อน ทำให้การใช้ชีวิตเริ่มยากขึ้น” คณะผู้ศึกษาแบ่งรายละเอียดดังนี้

1. ปลูกข้าว ช่วงเดือนเดือนพฤษภาคม เป็นไถแปร และเป็นบางส่วนมีการเผาตอซังในช่วงนี้ด้วย และเริ่มไถหว่านในช่วงกรกฎาคมถึงสิงหาคมใส่ปุ๋ยและกำจัดศัตรูพืชช่วงเดือนกันยาน และเก็บเกี่ยวผลผลิตช่วงเดือนพฤศจิกายน ถึง เดือนธันวาคม

2. ปลูกมันสำปะหลัง จะเริ่มปลูกและใส่ปุ๋ยรองพื้นในช่วงเดือนธันวาคม และเริ่มทำการใส่ยาบำรุงมันสำปะหลังในช่วงเดือนมกราคม ทิ้งช่วงไว้ประมาณ 6 เดือน จึงเริ่มเก็บผลผลิตในช่วงเดือนกรกฎาคม

3. ปลูกยาพาราช่วงเดือนมิถุนายนถึงเดือนกรกฎาคม ปล่อยทิ้งไว้ประมาณ 1 เดือน เริ่มกำจัดศัตรูพืชตั้งแต่เดือนกันยายน และดูแลต้นยางจนกว่าจะสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ ใช้ระยะเวลาประมาณ 6-7 ปี นับจากวันที่เริ่มปลูก

4. ปลูกต้นยูคา สามารถปลูกได้ตลอดปี ปล่อยทิ้งไว้จนถึงระยะเวลาประมาณ3ปี ถึงจะตัดไปใช้ประโยชน์ได้

5. ปลูกบวบหอม จะเริ่มเตรียมแปลงปลูก ใส่ปุ๋ยรองพื้น และทำราวไว้สำหรับให้บวบเลื้อยในเดือนธันวาคม พ่นยากำจัดเหาในช่วงเดือนมกราคม และช่วงเดือนกุมภาพันธ์เริ่มเก็บเกี่ยวผลผลิต

6. แตงโม เริ่มเตรียมแปลงปลูก ใส่ปุ๋ยรองพื้น ช่วงเดือนธันวาคม ทำการกำจัดศัตรูพืชในช่วงเดือนมกราคม และเดือนกุมภาพันธ์ จึงจะสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้

7. ข้าวโพด เริ่มเตรียมแปลงปลูก ใส่ปุ๋ยรองพื้นในเดือนธันวาคม เริ่มกำจัดศัตรูพืชและใส่ปุ๋ยรอบสองเดือนมกราคม และเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ในเดือนมีนาคม

8. เก็บเห็ดเก็บดอกกระเจียวและหน่อไม้ป่า เก็บหาได้ในช่วง เดือนพฤษภาคม เดือนมิถุนายน ถึงเดือนกรกฎาคม

9. การขุดมันป่า จะสามารถขุดมันป่าได้ในช่วงเดือนสิงหาคมถึงเดือนกันยายน เพราะเป็นช่วงที่มันเจริญเติบโตเต็มที่แล้ว

10. การหาประโยชน์จากแม่น้ำชี คือการจับสัตว์น้ำ สามารถหาได้ตลอดทั้งปี

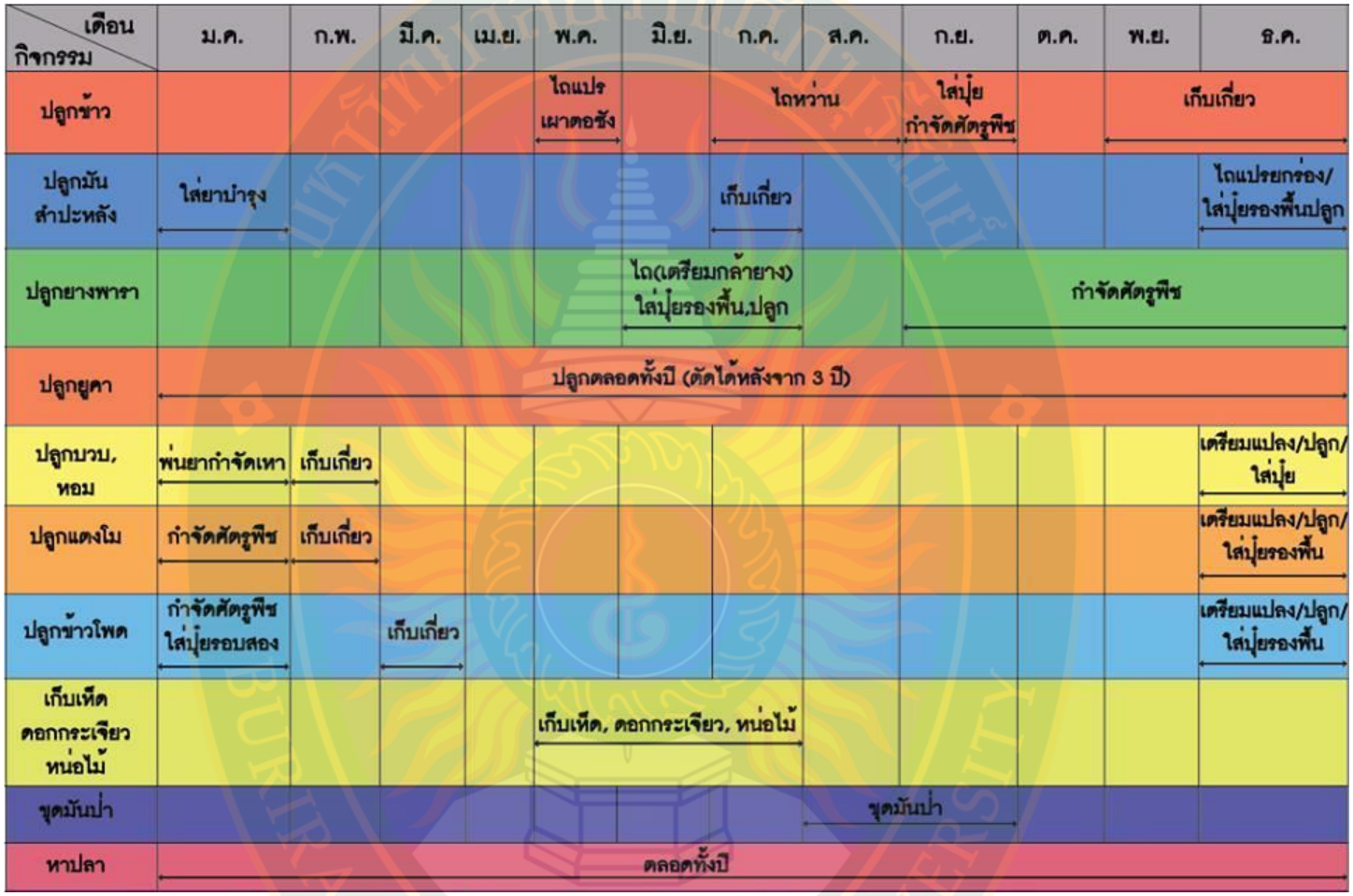

ภาพที่ 4.3 ปฏิทินการผลิตชุมชนบ้านเสม็ด

4.9 สถานการณ์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนบ้านเสม็ด

จากกการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เจาะลึกและการสนทนากลุ่มกับผู้อาวุโส และผู้นำชุมชน ประชาชนผู้ที่ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี พบว่า สถานการณ์ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ได้มีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันอย่างเห็นได้ชัด จากสถานการณ์ปัญหาดังกล่าว คณะผู้ศึกษาจึงได้แบ่งการเปลี่ยนออกเป็น 3 ยุค ได้แก่ ได้แก่ 1. ยุคก่อตั้งชุมชน 2. ยุคขยายพื้นที่ทำกิน 3. ยุคปัจจุบัน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.9.1 ยุคก่อตั้งชุมชนบ้านเสม็ด

จากการเก็บรวบรวมข้อมูล พบว่า ยุคก่อตั้งชุมชนบ้านเสม็ด พื้นที่ล้อมรอบหมู่บ้านปกคลุมไปด้วยป่าไม้ ระยะห่างจากแม่น้ำชีประมาณ 3 กิโลเมตร ในยุคแรก ๆ มีประมาณ 10 ครัวเรือน ทั้งหมู่บ้าน เป็นตระกูลเดียวกันที่อพยพหนีความแห้งแล้งมาจากจังหวัดสุรินทร์ มาอาศัยอยู่ใกล้บริเวณหนองน้ำเสม็ด ซึ่งเป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ในการทำมาหากินเลี้ยงชีพ ได้แก่ กระเพาะปลูก การล่าสัตว์ การหาของป่า เป็นต้น เวลาต่อมามีประชาชนใกล้เคียงเข้ามาสร้างที่อยู่อาศัย ทำให้มีบ้านเรือนเพิ่มมากขึ้น แต่ก็มีประชาชนบ้างส่วนได้อพยพออกไปบ้าง ในช่วงฤดูแล้ง เนื่องจากไปทำมาหากินในต่างถิ่น และก็ไปอยู่อาศัยอยู่ประจำ ในอดีตการทำมาหาเลี้ยงชีพค่อนข้างลำบาก หลังฤดูการเก็บเกี่ยวชาวบ้านต่างไปทำมาหากินในต่างถิ่น เนื่องจากอาหาร เครื่องใช้ไม่เพียงพอ จึงอพยพไปอยู่ที่อำเภอหนองกี่ 10 ครัวเรือน และอพยพไปอยู่ที่กาบเชิง 6 ครัวเรือน อาชีพส่วนใหญ่ของชุมชนในสมัยนั้น คือ ทำไร่ทำนา เน้นการผลิตเพื่ออุปโภคบริโภคแบ่งปันกัน ซึ่งเป็นสังคมที่มีความเอื้ออาทรพึ่งพาอาศัยกันและกัน ลักษณะความสัมพันธ์ภายในชุมชนช่วงบุกเบิกที่ต่างคนต่างอพยพมาเป็นเครือญาติเพื่อแสวงหาที่ดินทำกิน

ชุมชนบ้านเสม็ดในยุคก่อตั้งชุมชน คนส่วนใหญ่หลังจากทำภารกิจในช่วงเช้าเสร็จผู้ชายผู้หญิงที่มีอายุจะเข้าป่าเพื่อล่าสัตว์มาเป็นอาหาร เช่น แมงจีนูน การไปหาแมงจีนูนใช้เสียมในการขุดส่วน ภาชนะที่ใช้ใส่ คือ ขวดน้ำ หรือตะกร้าที่ชาวบ้านถักสาน ส่วนกระแตใช้กับดักและใช้หนังสะติ๊กในการล่า มาเป็นอาหารและแบ่งปันกันระหว่างครัวเรือน นอกจากนี้ยังมีพืชพันธุ์ธัญญาหารจำนวนมาก ได้แก่ มันนก มันเทียน การเก็บจะใช้เสียมในการขุดภาชนะที่ใส่คือตะกร้าที่ชาวบ้านนำมาและเมื่อขุดแล้วก็อนุรักษ์ไว้เพื่อให้เป็นประโยชน์ครั้งต่อไปโดยการใช้ดินกลบรากของมันเพื่อให้มันได้เจริญเติบโตต่อไปและยังมีพืชอีก

หลายชนิด เช่น หน่อไม้ ผักติ้ว การเก็บก็จะใช้มีดหรือเสียมในการตัด ภาชนะที่ใส่คือตะกร้าและยังมีสมุดไพรอีกหลายชนิด เช่น หว่านไฟ ส้มโมง ถือได้ว่าชุมชนบ้านเสม็ดในยุคนั้น เป็นชุมชนที่พึ่งพิง พึ่งพาอาศัยกับธรรมชาติ เมื่อเวลาเริ่มเปลี่ยนแปลงและมีประชาชนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานกันมากขึ้น เกิดการบุกรุกป่าเพื่อเป็นพื้นที่ทำการเกษตร ส่งผลกระทบต่อสัตว์ป่าที่เคยอาศัยตามธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ในที่สุดสัตว์ก็เริ่มอพยพหนีไปอยู่ที่อื่น พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองได้ส่งเสริมให้ประชาชนทำการเพาะปลูกมากขึ้น เดิมจากการผลิตเพื่อทำกินในครัวเรือน เหลือก็ทำการแบ่งปันกันภายในชุมชน สังคมยุคใหม่ได้ส่งเสริมให้ประชาชนผลิตเพื่อการค้าขายโดยจะมีพ่อค้าคนกลางเข้ามารับซื้อสินค้า เช่น การเก็บใบตองป่าในป่าขายจึงส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมวัฒนธรรมที่เคยพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันก็เริ่มหายไป เพราะในชีวิตวิถีชนบทจะอยู่กันเป็นกลุ่มและจะเป็นลักษณะสังคมพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ซึ่งในยุคการก่อตั้งชุมชนสภาพทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมชุมชนบ้านเสม็ดนั้นมีระบบนิเวศน์ที่มีความอุดมสมบูรณ์ประกอบไปด้วยป่าใหญ่ ซึ่งป่าเบญจพรรณมีสัตว์ป่ามากมาย มีทั้งตัวเงินตัวทอง ไก่ป่า กระรอก กระแต กระต่าย งูใหญ่ และนก อีกหลายชนิด มีพืชพันธุ์ไม้ต่าง ๆ มากมาย เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักติ้ว และพืชต่างๆ สมุนไพรนานาชนิด เช่น ส้มโมง หว่านไฟ ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของสมาชิกในชุมชนสามารถตอบสนองในด้านปัจจัยสี่ได้อย่างสมบูรณ์ สภาพพื้นที่มีความหลากหลายทางระบบนิเวศน์มีทั้งที่ราบบริเวณหนองน้ำ ลำน้ำชี คลองน้ำต่าง ๆ คนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ ด้านการเกษตรกรรมเลี้ยงครอบครัวด้วยการทำไร่ ทำนา ทำสวนปลุกพืชต่าง ๆ เช่น ผักชี ถั่ว ข้าวโพด ฟักทอง และอาศัยทรัพยากรจากป่า เช่น อาหารป่า หาของป่ามาแบ่งปันและแลกเปลี่ยนกันภายในชุมชนและนำไม้ในป่ามาทำถ่านไม้ฟืน สร้างบ้าน จากลักษณะชุมชนในอดีตจะมีระบบพึ่งพาธรรมชาติคนในชุมชนอาศัยความหลากหลายและความสมบูรณ์ของระบบนิเวศน์และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีวิตแบบพอเพียง เวลาเจ็บป่วยก็ใช้สมุนไพรป่าและหมอแผนไทยในการรักษาเป็นสังคมแบบเอื้ออาทรแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกันเน้นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นส่วนใหญ่ จึงเป็นผลให้ชุมชนบ้านเสม็ดในยุคก่อตั้งมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ ในปี พ.ศ. 2507 ได้มีการทำเส้นทางรถไฟวิ่งผ่านไปถึงอุบลราชธานี การรถไฟแห่งประเทศไทย ก็ได้ตัดไม้ในป่าชุมชนริมแม่น้ำชีไปเป็นเชื้อเพลิงรถไฟ เวลารถไฟออกแต่ละครั้งก็ต้องอาศัยเชื่อเพลิงเป็นจำนวนมาก จึงทำ

ให้สภาพป่าลดน้อยลงไปบ้าง แต่ก็ยังมีความอุดมสมบูรณ์อย่างเนื่องจากระบบนิเวศภายในป่าไม่ถูกบุกรุกแพรวถางเหมือนปัจจุบัน

นอกจากชุมชนบ้านเสม็ด มีสภาพป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ยังมีหนองน้ำที่สำคัญ คือ แม่น้ำชี ด้านบนจะมีต้นไม้เล็กและใหญ่ทั้งสองฝั่งมีสัตว์มากมายส่วนด้านล่างของลำแม่น้ำชี มีต้นไผ่กอไผ่ตลอดทั้งสองฝั่งและต้นไม้เล็กใหญ่สลับกันเป็นระยะ ๆ เป็นแหล่งอาหารของกระรอก กระแตและสัตว์ป่าต่าง ๆ ในลำน้ำชีมีปลามากมายหลายชนิดและเชื่อมไปยังลำแม่น้ำโขง น้ำในแม่น้ำชี มีน้ำตลอดทั้งปีเป็นแหล่งทำกินของชาวบ้านเรื่อยมา วิถีชีวิตของชุมชนในยุคนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ด้านอาหารจากธรรมชาติ เพราะมีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ สัตว์ป่านานาพันธุ์ แหล่งน้ำอุปโภคบริโภคและความหลากหลายทางชีวภาพส่งผลให้ชุมชนเกิดความสงบสุขมีทุนธรรมชาติ และทุนทางสังคมสูง ได้แก่ ความเอื้ออาทร ความสามัคคี ความรัก ความเสียสละต่องานส่วนรวม ความมีจิตใจที่เมตตาต่อเพื่อนมนุษย์อันเป็นสังคมแบบพอเพียงโดยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันละกัน สังคมบ้านเสม็ดในยุคนั้นจึงเป็นสังคมแบบพอเพียง ที่มีการพัฒนาคนมาจากข้างในจิตใจและเป็นสังคมแบบไม่แก่งแย่งแข่งขันไม่เห็นแก่ตัวและเป็นสังคมที่มีความสงบสุข การปกครองในยุคนั้นได้มีการจัดตั้งผู้นำชุมชน ซึ่งเป็นการได้รับเลือกตั้งจากชาวบ้าน และเป็นผู้นำที่ชาวบ้านไว้วางใจ มีวัดเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจ มีการทำบุญทำทานเป็นกิจวัตรประจำวัน

4.9.2 ยุคขยายพื้นที่ทำกิน

หลังจากชุมชนประสบปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนทำให้หลายคนในชุมชนกลับมาคิดทบทวนถึงการเปลี่ยนแปลงและเกิดกลุ่มแกนนำที่จะฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อกลับมาเหมือนเดิมเป็นยุคที่เริ่มการเปลี่ยนแปลงจากการใช้ชีวิตแบบดั่งเดิมจากการทำมาหากินแบบพึ่งตัวเอง การใช้ภูมิปัญญาในการดำรงชีวิต มาเป็นการดำรงชีวิตแบบพึ่งพาสิ่งภายนอก การทำการเกษตร การเดินทาง การทำมาหากิน ไม่ว่าจะเป็นไฟฟ้าเข้ามาถึงในหมู่บ้านและก็มีการใช้รถไถนาเดินตามแทนการใช้ควาย และมีการใช้รถจักยานยนต์แทนการใช้เกวียนและแทนการเดินแทนการสัญจรไปมา มีการทำถนนลาดยางแทนถนนลูกลังต่อมาอีกไม่นานมีการนำเอาโทรทัศน์ วิทยุ โทรศัพท์ สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ มากมาย และในยุคขยายพื้นที่ทำกินจะมีการพัฒนาด้านต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจ การเมือง สังคม อุตสาหกรรม การโทรคมนาคมสาธารณะสุขและอีกมากมายและเริ่มต่อมาก็มีรถไถนั่งขับ เข้ามา

และอีกไม่นานก็มีรถนวดข้าวและต่อมาเริ่มมีรถเกี่ยวข้าวจึงทำให้บริบทชุมชนบ้านเสม็ดเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไป

ในปี พ.ศ. 2525 เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ ระดับน้ำสูงประมาณ 1.50 เมตร ทำให้เกิดความเสียหายแก่ที่นาและที่อยู่อาศัยของคนในหมู่บ้านมาก ต้องอพยพมาอยู่ที่วัดซึ่งเป็นพื้นที่สูงน้ำท่วมไม่ถึง ได้รับความช่วยเหลือจากอำเภอ จังหวัดก็พอบรรเทาความเดือดร้อนได้บ้าง นับเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่อาจลืมเลือนของชุมชน

จากการสนทนาพูดคุยร่วมกับผู้นำชุมชนและประชาชนในพื้นที่ พบว่า ในปี พ.ศ. 2528 หน่วยงานทางราชการได้แจ้งมายังผู้ใหญ่บ้านประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนในพื้นที่จับจองพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อทำเป็นพื้นที่ทำการเกษตร ทำให้คนในชุมชนเข้าไปจับพื้นที่เป็นจำนวนมาก คนไหนมีเงินมากก็จะได้พื้นที่มาก คนไหนมีเงินในการว่าจ้างคนมาช่วยในการแผ้วถ่างป่าให้เป็นพื้นที่ของตนเอง คนไหนไม่มีเงิน ไม่แรงก็จะได้พื้นที่น้อย หลังจากได้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน สิ่งที่ส่งผลตามมาก็คือ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น พืชผักผลไม้ป่า สมุนไพร ดอกกระเจียว สัตว์ป่า เป็นต้น และเมื่อประชาชนเข้าไปจับจองพื้นที่แล้ว ได้ปลูกต้นยูคาลิปตัส พื้นที่ป่าชุมชนไม่สามารถทำนาได้ เนื่องจากในฤดูฝนน้ำจากลำน้ำชีไหลเอ่อเข้าท่วมบริเวณป่า ประชาชนไม่สามารถทำประโยชน์ได้ อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันพื้นที่ป่ายังคงถูกบุกรุกเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้สภาพแวดล้อมและทรัพยากรทางธรรมชาติในป่าชุมชนเสื่อมโทรมเปลี่ยนแปลงจากเดิมอย่างเห็นได้ชัด เช่น ต้นไม้ขนาดใหญ่ถูกตัด สัตว์ลดน้อยลง สมุนไพรเริ่มหายไปจากป่า ส่วนต้นไม้ขนาดเล็กถูกตัดขายเพื่อทำร้านปลูกพืชผัก ทำฟืน เผาถ่าน ขุดตัดพันธุ์ไม้ที่หายาก เช่น ต้นพยุง ยางนา ตะเคียนไปขายให้กับชุมชนใกล้เคียง ป่าจึงไม่สามารถฟื้นตัวได้ เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ใช้ในลักษณะเชิงทำลาย จากข้อมูลดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยไปตรวจสอบข้อมูล พบว่า ในขณะนั้นรัฐบาลได้ปรับนโยบายเกี่ยวกับป่า โดยคณะรัฐมนตรีได้ให้ความเห็นชอบนโยบายป่าไม้แห่งชาติ เมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2528 สาระสำคัญของมติดังกล่าว คือ การกำหนดให้มีพื้นที่ป่าไม้ทั้งหมดร้อยละ 40 ของประเทศ โดยแยกออกเป็นป่าเศรษฐกิจร้อยละ 25 และป่าอนุรักษ์ร้อยละ 15 นโยบายดังกล่าวได้ส่งเสริมให้ประชาชนในประเทศได้ปลูกพืชเศรษฐกิจหรือต้นไม้โตเร็ว เช่น ยางพารา ยูคาลิปตัส เพื่อเป็นการป้องกันล้อมรอบ ไม่ให้ประชาชนบุกรุกเข้าไปจับจองในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ (อภิชัย พันแสน ,2545) แต่อาจจะมีประชาชนบางส่วนยังไม่เข้าใจและไม่เข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้อย่างเต็มที่ จึงทำให้เกิด

ความเข้าใจคาดเคลื่อนไป ส่งผลให้บางชุมชนไปบุกรุกพื้นที่ป่าสาธารณะ เพื่อทำการเกษตร โดยไม่สนใจเกี่ยวกับการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งตรงกันกับชุมชนบ้านเสม็ดที่ประชาชนได้เข้าไปบุกรุกพื้นที่สาธารณะป่าชุมชน โดยมีสาเหตุหลัก คือ การบุกรุกเพื่อขยายพื้นที่ทำการเกษตร การบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ ใช้รูปแบบการปลูกพืชเกษตรเชิงเดี่ยว เช่น ปลูกปอ ต้นยูคาลิปตัส เป็นต้น ในขณะเดียวกันมีนายทุนเข้ามาปล่อยเงินกู้ให้กับคนในชุมชนได้กู้ยืม เพื่อนำมาทำการเกษตรหากครอบครัวไหนที่ไม่มีเงินคืนก็จะยึดพื้นที่ไร่นา หรือไม่ก็ซื้อพื้นที่ต่อจากชาวบ้านในราคาถูก พอยึดพื้นที่ไร่นาได้เป็นจำนวนมากแล้วก็ค่อยๆ ขยายพื้นที่ของตัวเองเข้าไปในป่าเรื่อย ๆ ในปัจจุบันยังไม่ทราบแน่ชัดว่า เหลือประมาณเท่าไหร่ เพราะมีประชาชนบางส่วนเข้าไปแผ้วถ่าง และจับจองเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ อาหาร และ สัตว์ป่าก็เริ่มสูญหายไป เช่น การเข้าไปเก็บเห็ด และเห็นก็มีนานาชนิด ได้แก่ เห็ดตะไค เห็ดโคน เห็ดผึ้ง เห็ดน้ำหมาก เห็ดหน้าแหล่และอีกมากมาย ชาวบ้านก็ได้เข้าไปในป่าชุมชนเพื่อเก็บเห็ดมาบริโภคหรือนำไปจำหน่ายเพื่อหารายได้เสริม พร้อมทั้งตัดไม้เพื่อนำมาทำที่พักอาศัย และทำฟืนเผาถ่าน โดยไม่มีการปลูกป่าทดแทนจึงทำให้ต้นไม้ในป่าสูญหายไป และลดน้อยลง ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศในป่าชุมชนริมลำน้ำ มีความเสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก และที่สำคัญสัตว์ป่าขนาดใหญ่ไม่หลงเหลือให้เห็นเหมือนในอดีต

จากการตรวจสอบข้อมูลกับเจ้าหน้าที่ศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์เกี่ยวกับอาณาเขต ภาพถ่ายทางอากาศ และลักษณะของพื้นที่บริเวณป่าชุมชนริมลำชี พบว่า เดิมเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติดูแลโดยกรมป่าไม้ มีพื้นที่ทั้งหมด 5.777 ตารางกิโลเมตร (ตามเส้นสีฟ้า) คิดเป็นจำนวน 3,610.63 ไร่ และเมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2528 ได้มีมติคณะรัฐมนตรีให้แยกออกเป็นป่าเศรษฐกิจร้อยละ 25 และป่าอนุรักษ์ร้อยละ 15 จากนั้นสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) ได้ประกาศให้ประชาชนได้เข้าไปจับจองพื้นที่เพื่อทำการเกษตร เช่น ปลูกต้นยูคาลิปตัส ปลูกยางพารา ปลูกข้าว เป็นต้น จนทำให้สภาพพื้นที่โล่งเตียนหรือสภาพป่าเสื่อมโทรม สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) ได้ประกาศให้เป็นพื้นที่ทำกินของคนในชุมชน แต่ไม่สามารถออกโฉนดที่ดินได้ เว้นแต่ มีเอกสารสิทธิ์ยืนยัน เช่น หลักฐานแจ้งการครอบครองที่ดิน (ส.ค.1) ใบจอง (น.ส.2) ใบเหยียบย่ำ หนังสือรับรองการทำประโยชน์ (น.ส.3) ใบแจ้งความประสงค์ที่จะได้รับสิทธิตามมาตรา 27 ตรีแห่งประมวลกฎหมายที่ดิน เอกสารแสดงว่าเป็นผู้มีสิทธิตามกฎหมายว่าด้วยการจัดที่ดินเพื่อการครองชีพ หรือเอกสารอื่นซึ่งแสดงว่าเป็นผู้มีสิทธิครอบครองตามประมวลกฎหมายที่ดิน สามารถยื่นคำร้องกับสำนักงานที่ดินท้องที่โดยตรงโดยไม่ต้องเข้าสู่กระบวนการ

พิสูจน์สิทธิซึ่งจะทำให้ราษฎรได้รับสิทธิที่ดีที่สุดโดยการมีกรรมสิทธิ์ (โฉนดที่ดิน) (สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม) ในพื้นที่ชุมชนบ้านเสม็ดบางส่วนจึงเป็นเขตพื้นที่ของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) เดิมเป็นป่าสงวนแห่งชาติ และในปัจจุบันได้เกิดปัญหาทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนถูกทำลาย ป่าไม้มีจำนวนลดน้อยลงไปมาก เนื่องจากได้รับผลกระทบทั้งด้านนโยบายของภาครัฐและการเพิ่มขึ้นของประชากรภายในหมู่บ้าน จึงทำให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อทำเป็นพื้นที่ทางการเกษตรเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จึงทำให้คณะทีมวิจัยหลักและทีมวิจัยชุมชน ได้เกิดแนวคิดร่วมกันถึงการป้องกันและแก้ไขปัญหาการบุกรุกและทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด พร้อมทั้งค้นหาแนวทางผลักดันให้คนในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ ให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่า และช่วยกันดูแลรักษาไม่ให้ถูกทำลายต่อไป ดังภาพที่ 4.4

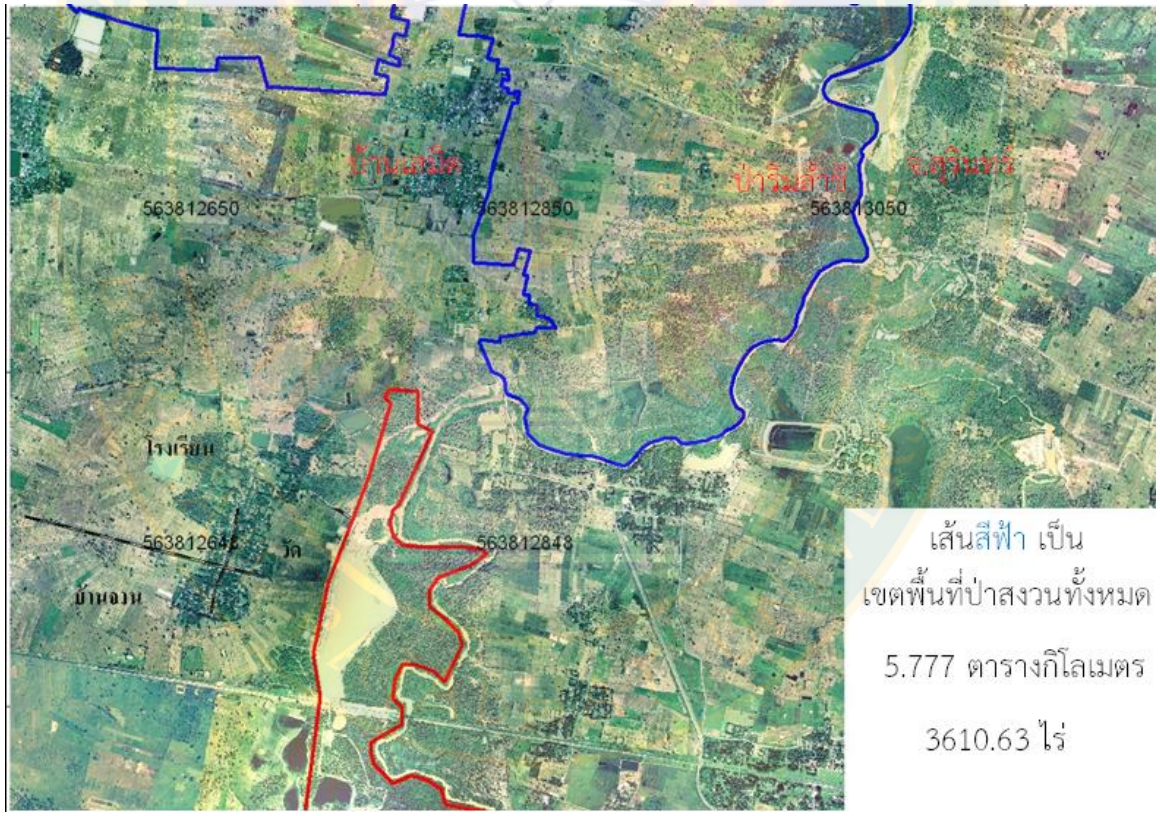

ภาพที่ 4.4 อาณาเขตพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ที่มา : ศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์

4.9.3 ยุคปัจจุบัน

ในยุคแรก ๆ ชาวบ้านจะไปปลูกผักแถวฝั่งลำน้ำชีปัจจุบันจะไม่มีการปลูกผักที่ลำน้ำชีแต่จะเปลี่ยนมาปลูกที่บ้านของตัวเองหรือตามไร่ตามสวนตามไร่นา และจะมีการปลูกแตงกวา เนื่องจากได้ผลผลิตประมาณ 35 วัน แตงล้านก็ประมาณ 60 วัน วันถึงจะได้เก็บผลผลิต หากเป็นถั่วฝักยาวจะเก็บผลผลิตประมาณ 65 วัน และข้าวโพด 60-70 วันจะทำการเก็บผลผลิตได้ ในปัจจุบันก็มีการเก็บเห็ดจากป่าชุมชนริมแม่น้ำชีมาบริโภคในครัวเรือน หรือ นำไปขาย เพื่อสร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน และนอกจากนี้คนในชุมชนยังประกอบอาชีพอีกหลายอย่าง เช่น เลี้ยงกบ เลี้ยงปลา แต่ส่วนใหญ่เลี้ยงไว้เพื่อเป็นอาหารเพื่อเลี้ยงครอบครัวหรือว่ามีการแบ่งขายหารายได้เสริมในครอบครัว

ในปี พ.ศ. 2554 ในลำน้ำชีได้เกิดเหตุการณ์น้ำร้อนละอุใต้ผิวน้ำความลึกประมาณ 80-90 เซนติเมตร น้ำร้อนและเดือดขึ้น จนทำให้ปลาในบริเวณลำน้ำชีตายเป็นจำนวนมาก จนได้มีหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ได้นำเสนอภาพเหตุการณ์ดังกล่าว จนได้มีนักวิชาการจากกรมทรัพยากรธรณี ได้มาตรวจสอบ พบว่า กรณีการเกิดปรากฏการณ์น้ำในลำน้ำชี บริเวณบ้านเสม็ด ตำบลหนอเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ และบ้านพลวงคุ้มโคกช้าง ตำบลคอโค อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ มีอุณหภูมิน้ำสูงขึ้นจนสามารถต้มไข่ และชาวบ้านเกรงว่าเกิดจากภูเขาไฟว่า ปรากฏการณ์ดังกล่าวไม่ใช่พุน้ำร้อนที่เกิดจากรอยเลื่อนของผิวโลกที่มีพลัง หรือมาจากภูเขาไฟอย่างแน่นอน แม้ว่าในอดีต จังหวัดสุรินทร์ จะมีภูเขาไฟชื่อพนมสวาย แต่เป็นภูเขาไฟที่ดับสนิทไม่มีพลังงานมา 2-3 ล้านปีแล้ว สาเหตุความร้อนที่เกิดขึ้นเกิดจากตะกอนในท้องน้ำมีแก๊สชีวภาพ ซึ่งมาจากการหมักหมมของซากพืชซากสัตว์อยู่มาก เมื่อมีสภาวะที่ขาดออกซิเจน ซากพืชซากสัตว์จะแปรสภาพเป็นก๊าซมีเทน และโดยปกติแก๊สเหล่านี้จะถูกปิดทับด้วยชั้นทรายของลำน้ำชี แต่ปัจจุบันระดับน้ำชีลดลงไม่ถึง 1 เมตร ทำให้ชั้นทรายที่เคยปิดทับพวกนี้ไว้ถูกพัดพาออกไปทำให้แก๊สสามารถผุดขึ้นมาได้ และกระบวนการนี้เป็นกระบวนการทางเคมี เป็นปฏิกิริยาคายความร้อน จึงทำให้ดินทรายรวมทั้งน้ำที่อยู่ในบริเวณนั้นร้อน แต่หากมีระดับน้ำเพิ่มจะคลายความร้อนลง โดยปรากฏการณ์นี้จะเกิดขึ้นในระยะเวลาสั้นๆ เท่านั้น อาจจะ 1-2 วัน

ปี พ.ศ. 2556 จนถึงปัจจุบัน ได้มีโรงงานอุตสาหกรรมอาหารสัตว์โรงงานสกัดน้ำมันพืชปล่อยน้ำเสียลงลำน้ำชี จนได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศทางน้ำ น้ำมีกลิ่นเหม็น ดำ คนในชุมชนจึงได้ยืนหนังสือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้โรงงานสกัดน้ำมันพืชทำบ่อเพื่อบำบัดน้ำเสียภายในโรงงาน ส่วนพรประเสริฐฟาร์ม ชุมชนได้เคยไปยื่นเรื่องให้กับทางเทศบาลแต่ปรากฏว่า ไม่ได้รับการแก้ไขปัญหาเลย จึงทำให้ในช่วงฤดูแล้งน้ำจะมีกลิ่นและเขียว ทำให้สัตว์น้ำ ได้แก่ กุ้ง หอย ปู ปลา ลดน้อยลงไป ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน แต่ปัจจุบันนี้ได้มีมูลนิธิอุทกพัฒน์ ในบรมราชูปถัมภ์ โดยมี พล.อ.ปรีชา จันทร์โอชา เป็นผู้มาสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรตรงพื้นที่ทางไปบ้านโครกขมิ้น ซึ่งเป็นเส้นทางไหลน้ำมูลหมู่ไหลผ่านจาก สีแยกระกา พอทางมูลนิธิได้สร้างอ่างเก็บน้ำเสร็จก็จะสูบน้ำจากแม่น้ำชีมาเก็บไว้ และที่สำคัญก็จะมีเขตกั้นน้ำมูลหมูมาส่งชุมชนบ้านเสม็ดไม่ได้อีก ส่วนลักษณะการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าและเก็บของป่าเริ่มตั้งแต่เดือน พฤษภาคม - พฤศจิกายน ของทุกปี หากปีใดถ้าฝนตก เห็ดก็จะเริ่มหมดไม่ค่อยมีให้เห็นมากนัก แต่ถ้าฝน ป่าไม่มีความชุ่มชื้นอุดมสมบูรณ์เห็ดก็จะเกิดตลอดทั้งปี อุปกรณ์ที่ใช้ในการเก็บเห็ดส่วนใหญ่ คือ มีด ส่วนภาชนะที่ใช่เห็ด คือ ตะกร้า เห็ดจิกมีสีน้ำตาล เห็ดจิกจะมีเมื่อน้ำค้างลง คือ ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนไปเดือนถึงเดือนธันวาคม (เป็นช่วงที่เห็ดขอนจิกเกิด) และในป่าชุมชนจะมีชนิดของเห็ดมากกว่า 30 ชนิด และต้นไม้ที่พบเป็นจำนวนมาก คือ ต้นตะแบง (จะมีความทนต่อน้ำ) เป็นต้นไม้ที่เจริญเติบโตเร็วกว่าต้นไม้ชนิดอื่น อดีตป่าชุมชนริมลำชีมีต้นไม้นานาชนิด เช่น ต้นประดู่ ต้นพยุง ไม้แดง ไม้เต็ง ไม้สัก ไม้ยางนา เป็นต้น ปัจจุบันไม่หลงเหลือให้เห็นแล้ว มีเพียงต้นไม้ขนาดเล็ก ต้นไม้ขนาดใหญ่ได้ถูกตัดไปทำบ้านเรือน ทำฝืน เผาถ่าน แปรรูปจนหมด นอกจากนี้ยังมีประชาชนบางส่วนได้ปลูกยูคาลิปตัสในพื้นที่ที่ตนเองได้เข้าไปจับจอง เพราะในป่าชุมชนริมลำน้ำชีไม่สามารถปลูกพืชชนิดอื่นได้ เนื่องจากในช่วงฤดูฝนจะมีน้ำท่วมสูงประมาณ 2-3 เมตร จึงทำให้คนในชุมชน ปลูกพืชที่ทนต่อน้ำท่วม ในปี 2551 ได้มีโครงการสร้างเขื่อนยาง เพื่อกักเก็บน้ำไว้ทำการเกษตร โดย ส.ส จังหวังสุดสุรินทร์ ส.ส พูนสวัสดิ์ มูลศาสตร์ งบประมาณในการก่อสร้าง 350 ล้านบาท ในเขตทางไปจังหวัดสุรินทร์ติดกับชุมชนบ้านเสม็ด วัตถุประสงค์ในการสร้างเขื่อน ก็คือ เพื่อนำน้ำมาใช้ในการทำนาปลัง และเป็นการกักเก็บน้ำไว้ใช้ในช่วงฤดูแล้ง หรือ ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชุมชนบ้านเสม็ดเป็นชุมชนที่ติดกับแม่น้ำชี จึงเหมาะแก่การทำการเกษตร แต่ชุมชมยังประสบปัญหาด้านการจัดการน้ำมาใช้ในการเกษตร ในปี พ.ศ 2538 คนในชุมชนได้เสนอให้ทางหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจัดหาเครื่องสูบน้ำจากแม่น้ำชีมาใช้ในการเกษตร และได้รับการ

จัดสรรในปี พ.ศ 2552 ได้มีงบประมาณ 11 ล้าน ในการขุดคลองส่งน้ำจากลำชีส่งน้ำเริ่มต้นที่วัดบ้านเสม็ดมีการทำคลองส่งน้ำและมีความยาวประมาณ 2,100 เมตร และในปี พ.ศ 2556 น้ำท่วมเครื่องสูบน้ำทำให้เกิดความเสียหาย นอกจากนี้ยังได้มีคนขโมยหม้อแปรงไฟฟ้า ไปขาย เนื่องจากไม่มีคนดูแลรักษา

จะเห็นได้ว่า ชุมชนบ้านเสม็ดได้มีการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันอย่างเห็นได้ชัด พร้อมทั้งชุมชนได้มีการจัดการตนเองในระดับหนึ่ง แต่สิ่งที่ชุมชนยังขาด ก็คือ ทักษะ ความรู้ทั้งภายในและภายนอก เข้ามาเพิ่มเติม เพราะการที่จะสร้างเสริมศักยภาพให้กับชุมชนจัดการตนเองได้ จำเป็นต้อง ค้นหาศักยภาพในตัวคน ความรู้ และการสามารถจัดการทรัพยากรได้ด้วยตนเอง

4.10 ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี

จากการจัดเวทีเกี่ยวกับปัญหาการบุกรุกป่าชุมชนริมลำน้ำชี ร่วมกับผู้นำชุมชน และผู้อาวุโส และประชาชนทั่วไป ผู้เข้าร่วมได้ให้ข้อมูลว่า เดิม 2,000 ไร่ แต่ปัจจุบันเหลือป่าชุมชนริมลำชี ประมาณ 350 ไร่ เนื่องจากในปี พ.ศ. 2528 หน่วยงานทางราชการได้แจ้งมายังผู้ใหญ่บ้านประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนในพื้นที่จับจองพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อทำเป็นพื้นที่ทำการเกษตร ทำให้คนในชุมชนเข้าไปจับพื้นที่เป็นจำนวนมาก คนไหนมีเงินมากก็จะได้พื้นที่มาก เนื่องจากมีเงินในการว่าจ้างคนมาช่วยในการแผ้วถ่างป่าให้เป็นพื้นที่ของต้นเอง คนไหนไม่มีเงิน ไม่แรง ก็จะได้พื้นที่น้อย หลังจากได้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน สิ่งที่ส่งผลตามมาก็คือ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น พืชผักผลไม้ป่า สมุนไพร ดอกกระเจียว สัตว์ป่า เป็นต้น และเมื่อประชาชนเข้าไปจับจองพื้นที่แล้ว ได้ปลูกต้นยูคาลิปตัส เนื่องจากพื้นที่ป่าชุมชนไม่สามารถทำนาได้ เนื่องจากในฤดูฝนน้ำจากแม่น้ำชีไหลเอ่อเข้าท่วมบริเวณป่า ประชาชนไม่สามารถทำประโยชน์ได้ ถึงกระนั้นก็ตาม ในปัจจุบันพื้นที่ป่ายังคงถูกบุกรุกเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้สภาพแวดล้อม และทรัพยากรทางธรรมชาติในป่าชุมชนเสื่อมโทรมเปลี่ยนแปลงจากเดิมอย่างเห็นได้ชัด เช่น ต้นไม้ขนาดใหญ่ถูกตัด สัตว์ลดน้อยลง สมุนไพรเริ่มหายไปจากป่า ส่วนต้นไม้ขนาดเล็กถูกตัดขายเพื่อทำร้านปลูกพืชผัก ทำฟืน เผาถ่าน ขุดพันธุ์ไม้ที่หายากไปขายให้กับชุมชนใกล้เคียง ป่าจึงไม่สามารถฟื้นตัวได้ เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ใช้ในลักษณะเชิงทำลาย นอกจากนี้ในปี พ.ศ 2528 ได้มีนายทุนเข้ามาปล่อยเงินกู้ให้กับคนในชุมชนได้กู้ยืม เพื่อนำมาทำการเกษตรหากครอบครัวไหนที่ไม่มีเงินคืนก็จะยึดพื้นที่

ไร่นา หรือไม่ก็ซื้อพื้นที่ต่อจากชาวบ้านในราคาถูก พอยึดพื้นที่ไร่นาได้เป็นจำนวนมากแล้ว ก็ค่อยๆ ขยายพื้นที่ของตัวเองเข้าไปในป่าเรื่อย ๆ จนในปัจจุบัน นี้ น่าจะเหลือพื้นที่ป่าชุมชนประมาณ 350 ไร่ แต่ข้อมูลดังกล่าวเป็นเพียงแค่คาดคะเนด้วยสายตาของคนในชุมชน

ในปัจจุบันคนในชุมชนยังไม่มีใครทราบแน่ชัดว่า พื้นที่ป่าชุมชนเหลือจำนวนเท่าไร่ และยังไม่มีข้อมูลแน่ชัดว่าจะวัดพิกัดพื้นที่ป่าชุมชนจากส่วนใดถึงส่วนใด จากการสัมภาษณ์นายทิคัมพร ธุพันได้กล่าวว่า “ปัจจุบันพื้นที่ป่าชุมชนริมลำชีทุกจุดได้มีชาวบ้านเสม็ดได้เข้าไปจับจองภายในป่าแทบทั้งหมด เหลือแต่เพียงป่าชุมชนริมฝั่งลำชีเพียงเท่านั้น เนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นป่าหนาทึบ และที่สำคัญมีน้ำลำชีไหลขึ้นมาท่วมเป็นประจำทุกปี แต่หากมีแนวทางการจัดการที่ชัดเจน ผมเชื่อว่าทุกคนยินดีที่จะคืนพื้นที่ของตนเองให้เป็นของส่วนรวม” เพราะที่ผ่านมาชุมชนไม่เคยได้ติดต่อสอบถามข้อมูลจาก ศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์ว่าพื้นที่ป่าชุมชนริมลำชีมีปริมาณพื้นที่เท่าไหร่ และส่วนไหนที่หน่วยงานภาครัฐห้ามบุกรุกบ้าง หลังจากนั้นคณะทีมวิจัยได้ทำหนังสือขอความอนุเคราะห์ข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศจากศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์ พร้อมทั้งสนทนาพูดคุยเกี่ยวกับข้อมูลของพื้นที่ป่าชุมชนริมลำชีกับเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบปรากฏว่า เจ้าหน้าที่ไม่มีข้อมูลให้แน่ชัดว่า มีพื้นที่เหลือจำนวนเท่าไร่ เพราะที่ผ่านมาศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์ยังไม่มีแผนและแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าริมลำชีบ้านเสม็ด หลังจากได้ข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศ เพื่อเป็นข้อมูลในการนำเสนอต่อชุมชนบางส่วน ถึงเขตพื้นที่เดิม และปัญหาการบุกรุกที่ผ่านมา คณะทีมวิจัยจึงได้จัดเวทีวิเคราะห์ข้อมูลด้านกายภาพ โดยวาดแผนที่รอบนอกที่มีรายละเอียดข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติริมลำชีอย่างชัดเจน จากนั้นก็ให้ผู้เข้าได้เกิดการแลกเปลี่ยนและทำการวิเคราะห์ข้อมูลผ่านแผนที่ โดยคนในชุมชนได้มติร่วมกันว่า จะมีการสร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติริมลำชี เพื่อป้องกันไม่ให้มีการบุกรุกเข้าไปอีก โดยมีจุดเริ่มต้นจากสะพานริมลำชี ไปจนถึง พื้นที่ติดกับชุมชนบ้านมะระ ดังภาพที่ 4.5

ภาพที่ 4.5 แผนผังทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี

จากนั้นคณะทีมวิจัยนักวิชาการและทีมวิจัยชุมชนก็ได้เดินสำรวจ พร้อมกับวัดพิกัดพื้นที่โดยใช้เครื่องมือโปรแกรมสารสนเทศด้านภูมิศาสตร์ (Geographic Information System: GIS) และในขณะที่เดินสำรวจนั้นคณะทีมวิจัยนักวิชาการและทีมวิจัยชุมชนก็ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านการสร้างเขตพื้นที่ ว่าจะมีการวัดตามเส้นทางเกวียน เริ่มต้นจากสะพานข้ามลำชี ไปถึงพื้นที่ป่าติดกับชุมชนบ้านมะระ เพื่อทำให้ทราบแน่ชัดว่า พื้นป่าชุมชนริมลำชีมีจำนวนเท่าไหร่ จากการวัดพิกัดโดยใช้เครื่อง GIS และการเดินสำรวจ พบว่า มีขนาดพื้นที่ จำนวน 461.59 ไร่ หากมองในภาพรวมจะเห็นว่าพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมี และมีความหนาแน่นของทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างมาก แต่ในขณะเดียวกันมองในส่วนย่อย พบว่า พื้นที่ที่ติดสะพานริมลำชีจะมีมีพื้นที่ไร่นาที่ชาวบ้านได้บุกรุกทำเป็นพื้นที่การเกษตรสลับกับต้นไม้ขนาดใหญ่ เช่น ต้นตะแบง ต้นพลวง ต้นจิก และต้นยูคาลิปตัส ที่คนในชุมชนได้เข้าไปปลูกเป็นของหมู่บ้าน และปลูกเป็นของตนเอง ในพื้นที่ตรงส่วนกลางริมลำชีมีพื้นที่ของนายทุนที่ซื้อพื้นที่ต่อกับชาวบ้านทำการปลูกต้นยูคาลิปตัส และมีต้นไม้ขนาดใหญ่ ขนาดเล็กเป็นวงล้อมรอบไม้พุ่มคุมพื้นดิน และพื้นที่ติดกับลำชีจะเป็นพื้นที่ขุดมัน หาเห็ด ดักสัตว์ปลา ดักปลา และขุดไส้เดือน จากที่ได้กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าพื้นที่ตรงส่วนกลางมีทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นจำนวนมาก และพื้นที่ติดกับบ้านมะระ เป็นพื้นที่มีต้นไม้ขนาดใหญ่ ได้แก่ ต้นพลวง ต้นตะแบง ต้นจบก เป็นต้น เป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจมาก พร้อมทั้งมีเห็ดนานาชนิดขึ้น เช่น เห็ดระโงกขาว ระโงกเหลือง เห็ดไค เห็นโคน เห็ดน้ำหมาก เป็นต้น ดังภาพที่ 4.6

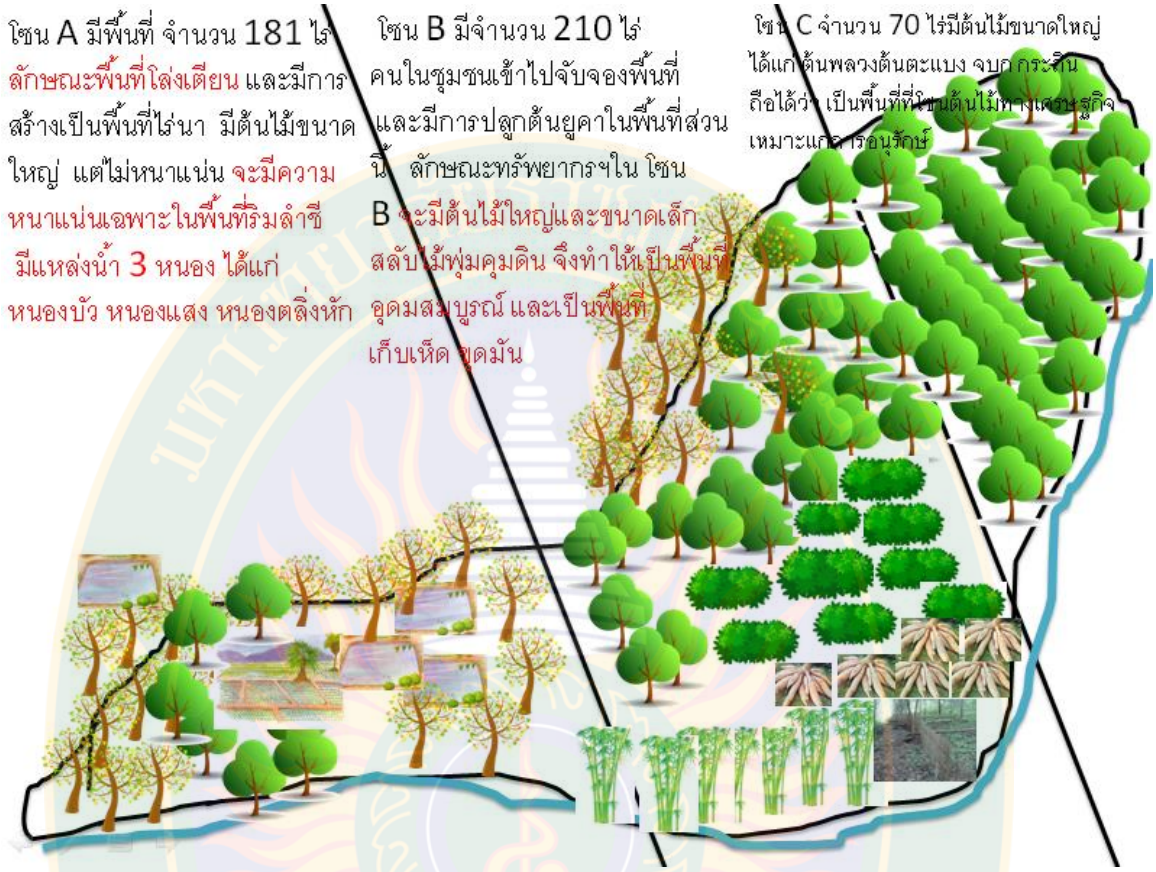

ภาพที่ 4.6 แผนที่ทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำชีทั้ง 3 พื้นที่

จากคณะทีมวิจัยนักวิชาการและทีมวิจัยชุมชนเดินวัดพิกัดโดยใช้เครื่อง GIS และการเดินสำรวจที่เห็นความแตกต่างของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนริมชำชี จึงได้มาสู่การวิเคราะห์ร่วมกันว่า ควรจะมีการจัดแบ่งพื้นที่ตามความหนาแน่นและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ และจะทำให้ง่ายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในอนาคต จึงได้แบ่งพื้นที่ออกเป็น 3 พื้นที่ ได้แก่

1. พื้นที่ A มีพื้นที่ จำนวน 181 ไร่ ลักษณะพื้นที่โล่งเตียน คนในชุมชนได้บุกรุกสร้างพื้นที่ไร่นา มีต้นไม้ขนาดใหญ่ไม่มีความหนาแน่นของต้นไม่ จะมีความหนาแน่นเฉพาะในพื้นที่ริมลำชีเท่านั้น และที่สำคัญในพื้นที่ดังกล่าวได้ มีแหล่งน้ำ 3 หนอง ได้แก่ หนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (บะจรัง) ที่คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น หากุ้ง หอย ปู ปลา เลี้ยงสัตว์ โดยอนุญาตให้สามารถจับสัตว์น้ำใน

หนองน้ำเพื่อส่วนรวม เก็บผักตามธรรมชาติ และคนในชุมชนได้ปลูกต้นยูคาลิปตัสริมแหล่งน้ำ 3 หนอง ไว้ตัดและนำเงินมาเป็นกองทุนหมู่บ้าน ดังภาพที่ 4.7

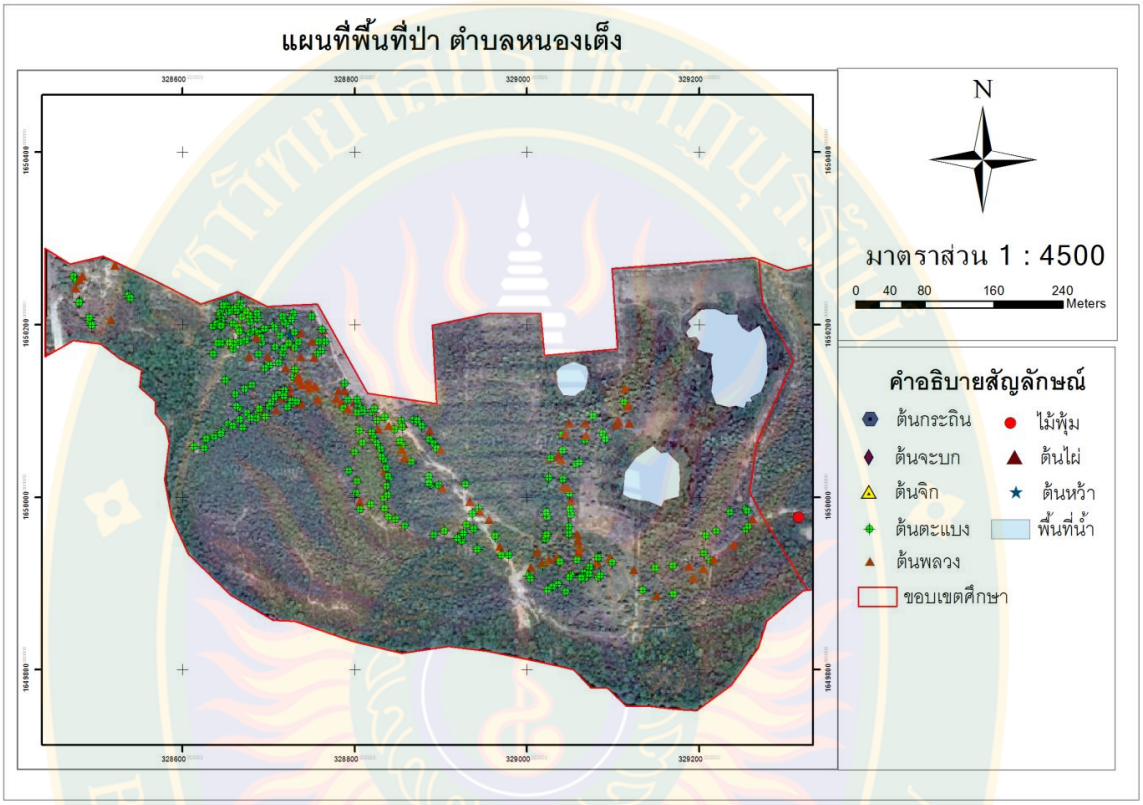

ภาพที่ 4.7 แผนที่ทรัพยากรธรรมชาติริมลำชีพื้นที่ A

2. พื้นที่ B มีจำนวน 210 ไร่ คนในชุมชนเข้าไปจับจองพื้นที่และขายพื้นที่ให้กับนายทุนมีการปลูกต้นยูคาลิปตัสในพื้นที่บริเวณบางส่วนของพื้นที่ป่า ลักษณะทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ B จะมีต้นไม้ใหญ่สลับกับขนาดเล็ก และมีไม้พุ่มคุมดิน และในพื้นที่ติดกับลำชีจะเป็นพื้นที่ขุดมัน หาเห็ด ดักสัตว์ป่า ดักปลา และขุดไส้เดือน พื้นที่ B จะมีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าพื้นที่อื่น เนื่องจากช่วงฤดูฝนน้ำจะขึ้นมาท่วมในบริเวณนี้ประมาณ 3-4 เมตร ช่วงน้ำลดลงจะทำให้พื้นที่ดินมีความชุ่มชื้น เนื่องจากน้ำได้นำอินทรีวัตถุมาด้วย จึงทำให้เกิดความสมดุลของระบบนิเวศน์ มีเห็ด มัน ไส้เดือน สัตว์ป่า ต้นไม้นานาชนิด เกิดขึ้นอย่างมากมาย เนื่องจากได้รับความชุ่มชื้นของพื้นที่ ความหนาแน่นของพันธุ์ไม้ส่วนใหญ่จะอยู่ริมลำน้ำชีทอดยาวไปตามลำน้ำ ทำให้พื้นที่ B ชุมชนจะหากินโดยอาศัยการจับสัตว์น้ำและหาของป่าในพื้นที่เป็นหลัก เมื่อ

เดินสำรวจตามริมแม่น้ำชีลัดเลาะไปตามแนวทางเดินก็จะพบกับอุปกรณ์ดักจับสัตว์ป่าจากภูมิปัญญาของชาวบ้าน โดยจากการสนทนาพูดคุยกับทีมวิจัย ได้ให้ข้อมูลว่า ชาวบ้านมักจะมาดักสัตว์ป่าเพื่อนำไปเป็นอาหาร ได้แก่ กระต่าย กระแต กระรอก หนู และในฤดูน้ำหลากจะมีน้ำท่วมสูงจากแม่น้ำชีมาตามริมแนวป่า ชาวบ้านจะนำเอาตาข่าย (มอง) มาดักจับปลาตามแนวริมป่าในฤดูน้ำหลาก ดังภาพที่ 4.8

ภาพที่ 4.8 อุปกรณ์การดักสัตว์ป่าของชุมชนบ้านเสม็ด

ในขณะเดียวกันจากการเดินสำรวจในพื้นที่ B จะมีปรากฏว่า มีน้ำซึมไหลออกมาจากป่าลงสู่ลำน้ำชีสามารถดื่มกินได้ เนื่องจากเป็นน้ำสะอาด จากการบอกเล่าของคนในชุมชน ได้กล่าวว่า เมื่อฝนตกน้ำฝนบางส่วนจะถูกต้นไม้ภายในป่าชุมชนริมลำชีดูดซับไว้ แล้วค่อย ๆ ปล่อยออกมาสู่ผิวดินในฤดูร้อน และจะไหลลงสู่แหล่งลำน้ำชี อีกอย่างต้นไม้จะดูดซึมลงสู่ดินชั้นล่าง สามารถลดการผังทลายของดินได้ และที่สำคัญป่าชุมชนริมลำชีจะช่วยชะลอการไหลของน้ำบนผิวหน้าดินและการมีจะช่วยให้พืชผัก ต้นไม้ ระบบนิเวศ อาหารป่า ในพื้นที่ B มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าพื้นที่ A และ C ดังภาพที่ 4.9

บ่อน้ำไหลในพื้นที่ B

ภาพที่ 4.9 แหล่งพื้นที่น้ำซึม

ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ B ทำให้พื้นที่ดังกล่าวคนในชุมชนและนอกชุนได้เข้าไปใช้ประโยชน์เป็นจำนวนมาก จนทำให้เกิดปัญหาด้านความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ในขณะเดียวกันคนในชุมชนมีการบุกรุกพื้นที่ โดยการนำต้นยูคาลิปตัสมาปลูกแซมกับพื้นที่ป่าเพื่อบ่งบอกว่าเป็นแนวเขตกั้นของตนเอง จากการพัฒนาโจทย์วิจัยตั้งแต่เริ่มต้นโครงการ ทีมวิจัยชุมชนจึงได้ปรึกษาคนในชุมชนว่า ควรจะมีนำป้ายประกาศห้ามบุกรุกพื้นที่ป่ามาติดตั้งในพื้นที่ B จำนวน 2 ป้ายและใช้รถไถนานั่งขับไถเป็นแนวกั้นป่าเบื้องต้นเพื่อให้ทราบเขตแนวกั้นป่าที่ชัดเจน ดังภาพที่ 4.10

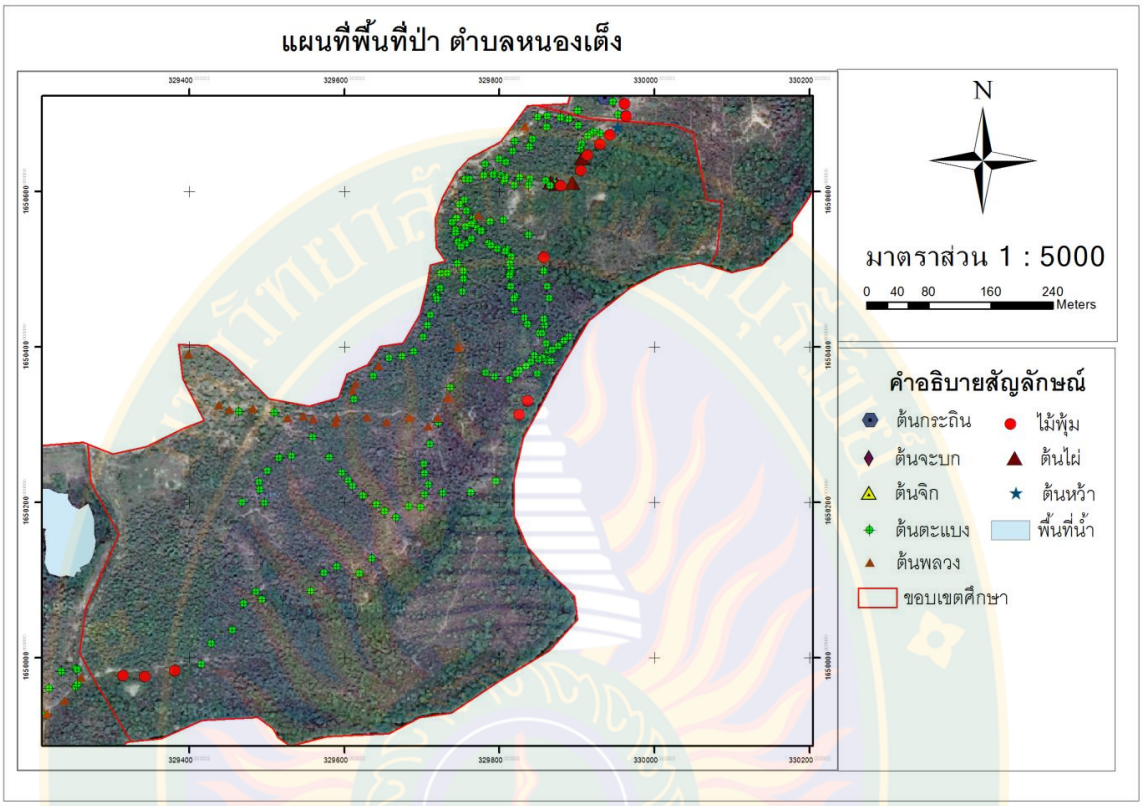

ภาพที่ 4.10 แผนที่ทรัพยากรธรรมชาติริมลำน้ำชีพื้นที่ B

3. พื้นที่ C เป็นพื้นที่ขนาดเล็กที่สุดโดยมีพื้นที่ทั้งหมดจากการแบ่งเส้นเพื่อทำการศึกษาและวัดพิกัด GIS บริเวณป่าเป็นจำนวน 70.69 ไร่ โดยมีพื้นที่ติดกับป่าของชุมชนบ้านมะระบริเวณพื้นที่ C จะมีลักษณะของไม้ยืนต้น ไม้เศรษฐกิจเป็นส่วนใหญ่ เช่น ต้นพลวง ต้นตะแบง ต้นหว้า ต้นจิก ต้นจบก ไม้ไผ่สลับกับพันธุ์ไม้พุ่มเล็ก ด้วยลักษณะของพื้นที่บริเวณดังกล่าวมีไม้ยืนต้นจำนวนมากจึงทำให้เกิดใบไม้ตามผืนป่าและเกิดการทับถมกันของดินและวัสดุตามธรรมชาติก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านจึงจะเก็บเห็ด เห็ดที่พบมากได้แก่ เห็ดข่า เห็ดระโงกขาว-เหลือง เห็ดก่อ เห็ดขอนขาว เห็ดไค เห็ดขาวแป้ง เห็ดน้ำหมาก เห็ดหิน เห็ดไส้เดือน เป็นต้น คณะทีมวิจัยนักวิชาการและทีมวิจัยชุมชนได้เดินสำรวจและศึกษาพื้นที่ พบว่า ในพื้นที่ดังกล่าวมีความหลากหลายของพันธุ์ต้นไม้ยืนต้น และพื้นที่บางส่วนของป่า พบต้นไม้ถูกตัดเป็นจำนวนมาก และพบเป็นตอต้นไม้ถูกตัดเป็นระยะๆ ตลอดทางเดิน

ภาพที่ 4.11 การตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ในระหว่างการเดินสำรวจคณะทีมวิจัยวิชาการและทีมวิจัยชุมชนก็ได้สนทนาพูดคุยถึงแนวทางการจัดการพื้นที่ดังกล่าว อนุรักษ์ต้นไม้ขนาดใหญ่ไม่ให้ถูกตัดเหมือนภาพข้างต้น ซึ่งพื้นที่ C มีพื้นที่จำนวน 79 ไร่ มีต้นไม้ขนาดใหญ่ถือได้ว่าเป็นพื้นที่ต้นไม้ทางเศรษฐกิจเหมาะแก่การอนุรักษ์ไม่ให้ถูกทำลายต่อไป ดังภาพที่ 4.12

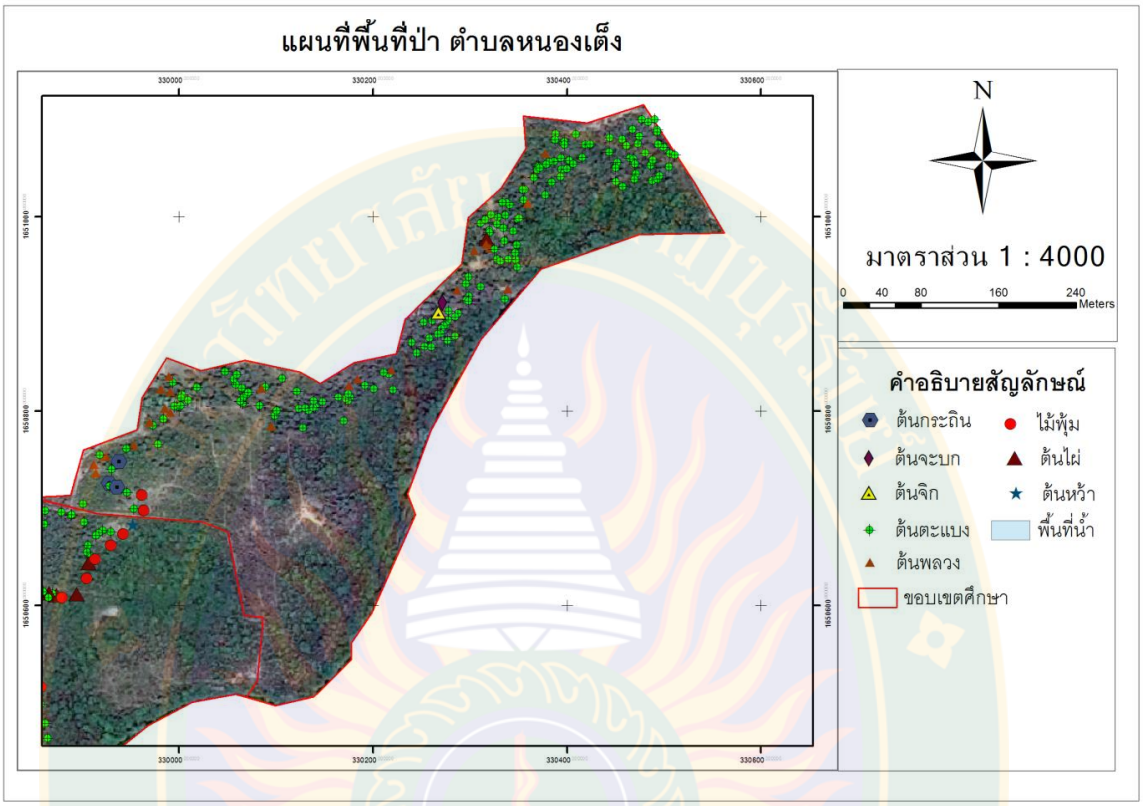

ภาพที่ 4.12 แผนที่ทรัพยากรธรรมชาติริมลำชีพื้นที่ C

4.11 การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ป่าไม้ชุมชนริมลำน้ำชีถือเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญอย่างยิ่งต่อต่อชุมชนเป็นอย่างมาก เนื่องจากคนในชุมชนได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค นอกจากนี้ยังเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นแหล่งแหล่งน้ำที่สำคัญได้แก่ หนองบัว หนองแสง และหนองตลิ่งหัก ตลอดจนแม่น้ำชีที่เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของคนในชุมชนที่ได้จับปลา เนื่องจากป่าชุมชนริมแม่น้ำชีเป็นพื้นที่ติดกับแหล่งน้ำจึงได้มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในป่า ป่าชุมชนริมแม่น้ำชีจึงเปรียบเสมือนสายน้ำที่คอยหล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คนทั้งในและนอกชุมชน จากการเก็บรวบรวมข้อมูล พบว่า การใช้เข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนริมแม่น้ำชี ใช้ทั้งประโยชน์ทางตรงและทางอ้อม ได้แก่

4.11.1 การใช้ประโยชน์ทางตรงจากทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี

การประโยชน์ทางตรงจากทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำชี ได้แก่ การนำวัตถุดิบจากป่ามาใช้ประโยชน์ด้านปัจจัยสี่ ได้แก่ การนำเห็ด หน่อไม้ น้ำผึ้ง หรือสิ่งที่ได้จากป่ามาเป็นอาหาร ยาสมุนไพร นำไม้มาก่อสร้างบ้านเรือน ฟืน และใช้เส้นใยจากเปลือกไม้ ผล หรือเถาวัลย์มาถักทอเป็นเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่

1. เก็บฟืน เดือน มกราคม-เมษายน การตัดต้นไม้ภายในป่า เพื่อนำมาทำฟืน หรือ เพื่อเอามาเผาถ่าน หรือ นำไปจำหน่ายเพื่อเสริมรายได้ เช่น ไม้แดง ไม้ตะแบง ไม้สัก เป็นต้น การตัดไม้ไปทำฟืน เผาถ่าน สร้างบ้านเรือน ส่งผลกระทบต่อต้นไม้ขนาดใหญ่ลดน้อยลงเป็นจำนวนมาก ต้นไม้ที่เคยมีแต่ปัจจุบันไม่ลงเหลือให้เห็นแล้ว ได้แก่ ไม้แดง ไม้ตะแบง ไม้ตะเคียน เป็นต้น

2. ล่าสัตว์ เดือน กุมภาพันธ์-พฤษภาคม ชาวบ้านที่ทำงานบ้านเสร็จก็จะมีการออกจากบ้านเพื่อไปทำการล่าสัตว์ในป่าเพื่อมาเป็นอาหารหรือนำไปจำหน่าย เช่น กระรอก กระแต นก ไก่ป่า โดยใช้อุปกรณ์ในการล่าสัตว์คือ หนังสติ๊ก และ ปืน หรือ ตาข่ายเพื่อดักจับสัตว์ต่างๆ ในป่าริมลำชี ปัจจุบันสภาพพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติภายในป่าชุมชนลดน้อยลง ส่งผลต่อจำนวนสัตว์ป่าลดลงตามไปด้วย สัตว์ที่ที่ยังพบเห็น เช่น กระรอก กระแต กระต่าย ไก่ป่า นก ได้สูญหายและลดน้อยลงไปแล้ว

3. เก็บเห็ด เดือน พฤษภาคม-พฤศจิกายน ชาวบ้านจะเข้าไปเก็บเห็ด อุปกรณ์ในการเก็บเห็ด คือ ตะกร้า และ เสียม เป็นต้น เห็ดที่เก็บได้ส่วนใหญ่ ได้แก่ เห็ดหน้าแหล เห็ดไค เห็ดโคลน จะมี 4 ชนิด คือ เห็ดปลวกฟาง เห็ดโคลนใหญ่ เห็ดโคลนเล็ก เห็ดโคลน เห็ดน้ำหมาก เป็นต้น ปัจจุบันชาวบ้านเข้าไปเก็บเห็ดมากขึ้น และไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูรักษาเห็ดไว้ จึงทำให้เห็ดลดน้อยลง เช่น เห็ดโคน เห็ดตะไค และเห็ดหน้าแหล เป็นต้น

4. เก็บผัก เดือน ตุลาคม-ธันวาคม ชาวบ้านจะเข้าป่าเพื่อหาเพื่อนำมาบริโภคหรือนำไปจำหน่ายเพื่อหารายได้เสริม เช่น ผักหวาน ผักอีนุน ผักกระเจียว ดอกดิน ผักติ้ว เป็นต้น อุปกรณ์ในการเก็บส่วนใหญ่จะใช้ตะกร้า ถุงพลาสติก ในการเก็บหา การเก็บหาของป่าส่วนใหญ่จะมีทั้งคนในชุมชนและนอกชุมชน ปัจจุบันดอกกระเจียวมีจำนวนน้อยมาก เนื่องจากที่ผ่านมาเก็บแบบถอนรากถอนโคลนไปด้วย จึงส่งผลต่อจำนวนดอกกระเจียวลดลง

4.11.2 การใช้ประโยชน์ทางอ้อมจากทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ประโยชน์ทางอ้อม ป่าไม้เป็นระบบนิเวศที่ให้ประโยชน์อย่างยิ่งต่อสิ่งมีชีวิตทุกชนิดโดยเฉพาะมีแหล่งน้ำ ได้แก่ หนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก และแม่น้ำชี เป็นแหล่งน้ำที่คนในชุมชนได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น หากุ้ง หอย ปู ปลา เป็นต้น จากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากประชาชนในชุมชนบ้านเสม็ด พบว่า ลักษณะการใช้แหล่งน้ำสาธารณะของชุมชนจะใช้อุปโภคและบริโภค ในอดีตนั้นแหล่งน้ำปราศจากสารเคมี สะอาด ในช่วงฝนตกน้ำที่ขังตามรอยเท้าวัว ควายสามารถดื่มกินได้ เนื่องจากไม่มีสารพิษ สารเคมี ในปัจจุบันคนเริ่มนำสารเคมีเข้ามาใช้ในการเกษตร เวลาฝนตกก็จะชำระล้างสารเคมีลงไปในแหล่งน้ำ หนองน้ำที่เคยดื่มกิน ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้เหมือนเดิม ปัจจุบันแหล่งน้ำก็ใช้เฉพาะการทำการเกษตร เช่น การสูบน้ำไร่นา น้ำมารดผัก เป็นต้น ชุมชนบ้านเสม็ดเป็นหมู่บ้านที่อุดมสมบูรณ์ ไปด้วยแหล่งน้ำ เช่น หนองเสม็ด หนองแสง หนองบัว หนองตลิ่งหัก และยังอยู่ใกล้แหล่งน้ำขนาดใหญ่ คือ ลำน้ำชี มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี ในช่วงฤดูฝนน้ำจะท่วมเกือบทุกปี และในเวลาน้ำท่วมคนในชุมชนจะไปหาปลาในบริเวณป่าชุมชนริมลำน้ำชี เนื่องจากจะมีปลาจำนวนมากไหลมากับน้ำ ทำให้คนในชุมชนมีรายได้ และมีทั้งอาหารภายในครัวเรือน หลังน้ำลดลงสภาพพื้นดินที่ถูกน้ำท่วมก็จะมีความเปียกชื้นทำเหมาะแก่การหาหัวมัน เผือก เป็นต้น ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ดนับว่ามีความอุดมสมบูรณ์อย่างมาก และมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของประชาชนอย่างเห็นได้ชัด

1. หนองแสง อยู่ติดกับ หนองบัว และหนองตลิ่งหัก อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของหมู่บ้านอยู่ในเขตป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นหนองที่มีความอุดมสมบูรณ์ ช่วงฤดูฝนน้ำก็จะท่วมแทบทุกปีน้ำที่ล้นตลิ่งจากลำน้ำชี หนองแสงเป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนบ้านเสม็ดอย่างดี เช่น หากุ้ง หอย ปู ปลา มาประกอบอาหารภายในครัวเรือน

2. หนองบัว อยู่ติดกับ หนองแสง และหนองตลิ่งหัก อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของหมู่บ้านอยู่ในเขตป่าชุมชน เป็นหนองน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ ช่วงฤดูฝนน้ำก็จะท่วมแทบทุกปีเพราะน้ำที่ล้นตลิ่งจากลำน้ำชี หนองบัวจึงเป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนบ้านเสม็ดอย่างดี มีความอุดมสมบูรณ์เหมือนกับหนองแสง

3. หนองตลิ่งหัก อยู่ติดกับ หนองแสง และหนองบัว อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของหมู่บ้านอยู่ในเขตป่าชุมชน เป็นหนองที่มีความอุดมสมบูรณ์ ช่วงฤดูฝนน้ำก็จะท่วมแทบทุกปีเพราะน้ำที่ล้นตลิ่งจากแม่น้ำชี หนองตลิ่งหักก็เป็นแหล่งอาหารของคนในหมู่บ้านเสม็ดอย่างดี เหมือนกับหนองแสง และหนองบัว

4. ลำชี อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน และเป็นเขตพื้นที่กั้นระหว่างชุมชนบ้านเสม็ดกับจังหวัดสุรินทร์ คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น หาปลา ทำการเกษตร เป็นต้น การหาปลาในลำชี นอกจากจะนำมาประกอบอาหารภายในครัวเรือนแล้ว ยังหาเพื่อจำหน่ายภายในชุมชน

ตารางที่ 4.1 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติทางตรงและทางอ้อมจากป่าชุมชนริมลำน้ำชี

กิจกรรม	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เมษ.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
1. ทรัพยากรต้นไม้	เก็บฟืน เผ่าถ่าน											
2. ทรัพยากรสัตว์ป่า		ไก่ป่า กระต่าย กระแต										
3. ทรัพยากรเห็ด					เก็บเห็ด							
4. เก็บผัก/สมุนไพร										ผัก สมุนไพร		
5. ลำชี หนองแสง หนองบัว หนองตลิ่งหัก (บะจัง)	กุ้ง หอย ปู ปลา ผัก											

4.12 วิเคราะห์คุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างการป่าชุมชนริมลำน้ำชีกับการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนริมลำชีทั้งนำมาใช้ภายในครัวเรือน และนำไปจำหน่ายเพื่อเป็นรายได้เสริมให้กับครัวเรือน จำนวน 68 ครัวเรือน พบว่า ภายในป่าชุมชนริมลำชีมีทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมาก ได้แก่ ต้นไม้ สัตว์ป่า ผักป่า หน่อไม้ป่า น้ำผึ่ง ดอกกระเจียว เห็ดป่า มันป่า และงูป่า เป็นต้น จากการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์แบ่งรายละเอียดของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังต่อไปนี้

1. ต้นไม้จำนวน 31 ชนิด ได้แก่ ต้นพลวง ต้นตะแบง ต้นเต็ง ต้นติ้ว ต้นน้ำเกลี้ยง ต้นจบก ต้นแต้ ผล ต้นไม้แดง ต้นพอก ต้นตราด ต้นบักเหลื่อม ต้นอาอู้ดตะหมาด (ภาเขมร) ต้นจะลึก ต้นจาน ต้นกระเบา ต้นมะแซว ต้นมะดัน ต้นกระโดนน้ำ ต้นหัวลิง ต้นจิ้งจาบ ต้นกลอยน้อย (ภาษาเขมร) ต้นบักผีพวน ต้นเสม็ด ต้นสะเดา มะกอกป่า ส้มโมงหรือชะมวง (ตระมูง) มังคุดป่า ต้นฟันปลา ต้นประดู่ ต้นพยุง และต้นหว้า มี 4 ชนิด ได้แก่ หว้าชี, หว้าฟาดลูกใหญ่, หว้าข้าวลูกเล็ก, หว้าตาโดน

2. ปลาจำนวน 27 ชนิด ได้แก่ ปลาช้อน ปลาหมอ ปลาดุก ปลาบู่ ปลาตะเพียน ปลาหลด ปลาหลาดปลาสลิด ปลากด ปลาซิว ปลาชะโด ปลาค้าว ปลาสร้อย ปลาเทโพ ปลากล้วย ปลากราย ปลาบึก ปลาข้าว ปลาไหล ปลาแรด ปลาจีน ปลากระดี่ ปลาลิ้นหมา ปลานิล ปลาขาว ปลาเข็ม ปลาอื่น เช่น ปลาหนู ปากเล็ก ปากแดง ปลาปักเป้า ปลาอ่อนปีกไก่ ปลานาง (ปลาเนื้ออ่อน)

3. แมลงป่าจำนวน 3 .ชนิด ได้แก่ แมลงจินูน มดแดง จักจั้น เป็นต้น

4. สัตว์ป่าจำนวน 9 ชนิด ได้แก่ กระต่าย กระแต ไก่ป่า กระรอก กิ้งก่า พังพอน หนู กิ้งก่า แย้ เป็นต้น

5. เห็ดป่าจำนวน 11 ชนิด ได้แก่ เห็ดโคน เห็ดตับเต่า เห็ดผึ้ง เห็ดระโงกขาว เห็ดระโงกเหลือง เห็ดไค เห็ดน้ำหมาก เห็ดข่า เห็ดก่อ เห็ดปลวกไก่น้อย เห็ดดิน เป็นต้น

6. ผักผลไม้ป่าจำนวน 4 ชนิด ได้แก่ ดอกกระเจียว หน่อไม้ ผักหวาน ผักติ้ว เป็นต้น

7. มันป่าจำนวน 4 ชนิด ได้แก่ มันเทียน มันมือเสือ มันนก มันแซง เป็นต้น

8. งู ป่าจำนวน 13 ชนิด ได้แก่ งูเหลื่อม งูหลาม งูทำทาน งูด่างแห งูหางกระดิ่ง งูสลิด งูจันทร์ตระมวม งูเขียวหางไหม้ งูเขียวธรรมดา งูขามพริก งูดิน งูที่ชุมชนพบบ่อยและน้ำกิน ได้แก่ งูสิง งูเห่า เป็นต้น

4.12.1 รวมผลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

รวมผลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนริมลำชี จำนวน 68 ครัวเรือน คิดเป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 588,625 บาท/ต่อปี คณะผู้ศึกษาสามารถจำแนกรายละเอียดการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในแต่ละด้านดังต่อไปนี้

4.12.1.1 รวมการประโยชน์ทรัพยากรธรรมด้านชนิดไม้ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ตลอดระยะเวลา 1 ปี ของชุมชนบ้านเสม็ด คิดเป็นเงินทั้งสิ้น 149,950 บาท/ต่อปี

4.12.1.2 รวมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านผักป่า หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่าในป่าชุมชนริมน้ำชีตลอดระยะเวลา 1 ปี ของชุมชนบ้านเสม็ด คิดเป็นเงินทั้งสิ้น 47,585 บาท/ต่อปี

4.12.1.3 รวมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านมันป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ตลอดระยะเวลา 1 ปี ของชุมชนบ้านเสม็ด คิด เป็นเงินทั้งสิ้น 29,460 บาท/ต่อปี

4.12.1.4 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านเห็ดป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ตลอดระยะเวลา 1 ปี ของชุมชนบ้านเสม็ด คิดเป็นเงินทั้งสิ้น 86,915 บาท/ต่อปี

4.12.1.5 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านสัตว์ป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ตลอดระยะเวลา 1 ปี ของชุมชนบ้านเสม็ด คิดเป็นเงินทั้งสิ้น 13,380 บาท/ต่อปี

4.12.1.6 การใช้ประโยชน์ในการหาปลาในหนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (บะจรัง) และลำน้ำชี ตลอดระยะเวลา 1 ปี ของชุมชนบ้านเสม็ด คิดเป็นเงินทั้งสิ้น 257,485 บาท/ต่อปี ดังตารางที่ 4.2

ตารางที่ 4.2 สรุปการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติจากป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด

ลำดับ	ประเภททรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนริมลำชี	มูลค่า/บาท (ปี)
1	รวมการประโยชน์ทรัพยากรธรรมด้านชนิดไม้ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี	149,950
2	รวมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านผักป่า หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่าในป่าชุมชนริมแม่น้ำชี	47,585
3	รวมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านมันป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี	29,460
4	การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านเห็ดป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี	86,915
5	การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านสัตว์ป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี	13,380
6	การใช้ประโยชน์ในการหาปลาในหนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (บะจรัง) และลำน้ำชี	257,485
รวมมูลการใช้ทรัพยากรธรรมชาติจากป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวนทั้งหมด		**588,625**

4.12.1.1 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านชนิดไม้ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านชนิดไม้ในป่าชุมชนริมลำน้ำชีในหลายรูปแบบ เช่น ใช้ทำเป็นไม้แปรรูป ใช้ทำเฟอร์นิเจอร์ ใช้เป็นสิ่งปลูกสร้าง ใช้เป็นเชื้อเพลิง ใช้ในการเผาถ่าน ใช้เป็นร้านบวบ ทำเป็นรานแตง ทำเป็นรานถั่ว เป็นต้น รวมการประโยชน์ทรัพยากรธรรมด้านชนิดไม้ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 149,950 บาท/ต่อปี คณะผู้ศึกษาสามารถจำแนกรายละเอียดได้ดังนี้

1. ใช้ทำเป็นไม้แปรรูป ชนิดต้นไม้ที่ใช้ คือ ต้นพลวง ต้นสาด ต้นตะแบง ต้นยาง ต้นมะค่า ช่วงเวลาการใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี คิดเป็นเงินจำนวน 14,800 บาท/ต่อปี

2. ใช้ทำเฟอร์นิเจอร์ ชนิดต้นไม้ที่ใช้คือ ต้นยาง ต้นตะแบง ต้นมะค่า ต้นเสียง ต้นหวาย ช่วงเวลาการใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี คิดเป็นเงิน 6,050 บาท/ต่อปี

3. ใช้เป็นสิ่งปลูกสร้าง ชนิดต้นไม้ที่ใช้คือ ต้นสาด ต้นตะแบง ต้นพลวง ต้นมะค่า ต้นยาง ช่วงเวลาการใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี คิดเป็นเงิน 54,300 บาท/ต่อปี

4. ใช้เป็นเชื้อเพลิง ชาวบ้านใช้ไม้ทุกประเภทในการทำเป็นเชื้อเพลิง ช่วงเวลาการใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี คิดเป็นเงิน 13,850 บาท/ต่อปี

5. ใช้ในการเผาถ่าน ชาวบ้านใช้ไม้ทุกชนิด ช่วงเวลาการใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี คิดเป็นเงิน 48,750 บาท/ต่อปี

6. ใช้เป็นร้านบวบ ชนิดต้นไม้ที่ใช้คือ ไม้ตะแบง ช่วงเวลาการใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี คิดเป็นเงิน 4,200 บาท/ต่อปี

7. ทำเป็นรานแตง ชนิดต้นไม้ที่ใช้คือ ไม้หัวลิง ช่วงเวลาการใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี คิดเป็นเงิน 4,000 บาท/ต่อปี

8. ทำเป็นรานถั่ว ชนิดต้นไม้ที่ใช้คือ ไม้หัวลิง ช่วงเวลาการใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี คิดเป็นเงิน 4,000 บาท/ต่อปี ดังตารางที่ 4.3

ตารางที่ 4.3 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านชนิดไม้ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

การใช้ประโยชน์จากไม้	**ชื่อต้นไม้**	**ลักษณะการใช้ประโยชน์**		**มูลค่า (บาท)**
		ใช้เอง	**จำหน่าย**	
ไม้แปรรูป	ต้นพลวง ต้นสาด ต้นตะแบง ต้นยาง ต้นมะค่า	✓	✓	14,800
เฟอร์นิเจอร์	ต้นยาง ต้นตะแบง ต้นมะค่า ต้นเสียง ต้นหวาย	✓	✓	6,050
เชื้อเพลิง	ทุกชนิด	✓	✓	13,850
สิ่งปลูกสร้าง	ต้นสาด ต้นตะแบง ต้นพลวง ต้นมะค่า ต้นยาง	✓	✓	54,300
เผาถ่าน	ทุกชนิด	✓	✓	48,750
ทำรานบวบ	ไม้ตะแบง	✓	✓	4,200
ทำรานแตง	ไม้หัวลิง	✓	✓	4,000
ทำรานถั่ว	ไม้หัวลิง	✓	✓	4,0000
รวมเป็นเงินมูลค่าการใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้านชนิดไม้ เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น				**149,950**

4.12.1.2 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านผักป่า หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่า ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านผักป่า หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่า ในป่าชุมชนริมน้ำชีมีรูปแบบ เช่น เก็บดอกกระเจียว ต้นไผ่ หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่า ไข่มดแดง น้ำผึ้ง เป็นต้น รวมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านผักป่า หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 47,585 บาท/ต่อปี คณะผู้ศึกษาสามารถจำแนกรายละเอียดได้ดังนี้

1. เก็บดอกกระเจียว ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ – เดือนมิถุนายน ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 4,410 บาท/ต่อปี

2. ต้นไผ่ ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนมิถุนายน – เดือนสิงหาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 595 บาท/ต่อปี

3. หน่อไม้ ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนพฤษภาคม – เดือนกันยายน ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อการปลูกสร้างหรือจักสาน มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 7,240 บาท/ต่อปี

4. สมุนไพร เก็บหาได้ตลอดทั้งปี เพื่อใช้เป็นยาไว้บริโภคเองและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 2,090 บาท/ต่อปี

5. แมลงป่า เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 3,000 บาท/ต่อปี

6. ไข่มดแดง ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนมีนาคม - เดือนพฤษภาคม ส่วนใหญ่เก็บเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 30,250 บาท/ต่อปี

7. น้ำผึ้ง ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนเมษายน - เดือนมิถุนายน ส่วนใหญ่เก็บเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 3,850 บาท/ต่อปี ดังตารางที่ 4.4

ตารางที่ 4.4 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านผักป่า หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่า ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ประเภททรัพยากรในป่า	ช่วงเดือนที่เก็บหาของป่า (เดือน)	ลักษณะการใช้ประโยชน์	มูลค่า (บาท)	สถานการณ์/แนวโน้มทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร (เพิ่มขึ้น/ลดลง)
ดอกกระเจียว	กุมภาพันธ์-มิถุนายน	บริโภคและจำหน่าย	4,410	ลดลง
ต้นไผ่	พฤษภาคม-กันยายน	การปลูกสร้างหรือจักสาน	595	ลดลง
หน่อไม้	มิถุนายน-สิงหาคม	บริโภคและจำหน่าย	7,240	ลดลง
สมุนไพร	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	2,090	ลดลง
แมลงป่า	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	3,000	ลดลง
ไข่มดแดง	มีนาคม-พฤษภาคม	บริโภคและจำหน่าย	30,250	ลดลง
น้ำผึ้ง	เมษายน-มิถุนายน	บริโภคและจำหน่าย	3,850	ลดลง
รวมเป็นเงินมูลค่าการใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้านผักป่า หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่า เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น			**47,585 บาท**	

4.12.1.3 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านมันป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านมันป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี มีหลายชนิด เช่น มันเทียน มันมือเสือ มันนก มันแซง เป็นต้น รวมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านมันป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นเงินจำนวนทั้งสิ้น 29,460 บาท/ต่อปี คณะผู้ศึกษาสามารถจำแนกรายละเอียดได้ดังนี้

1. มันเทียน ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนกันยายน – เดือนธันวาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 4,640 บาท/ต่อปี

2. มันมือเสือ ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนกันยายน - ธันวาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 400 บาท/ต่อปี

3. มันนก ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนเมษายน - ตุลาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 9,330 บาท/ต่อปี

4. มันแซง ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนพฤษภาคม - พฤศจิกายน ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 15,090 บาท/ต่อปี ดังตารางที่ 4.5

ตารางที่ 4.5 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านมันป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ประเภททรัพยากรในป่า	**ช่วงเดือนที่เก็บหาของป่า (เดือน)**	**ลักษณะการใช้ประโยชน์**	**มูลค่า (บาท)**	**สถานการณ์/แนวโน้มทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร (เพิ่มขึ้น/ลดลง)**
มันเทียน	กันยายน-ธันวาคม	บริโภคและจำหน่าย	4,640	ลดลง
มันมือเสือ	กันยายน-ธันวาคม	บริโภคและจำหน่าย	400	ลดลง
มันนก	เมษายน-ตุลาคม	บริโภคและจำหน่าย	9,330	ลดลง
มันแซง	พฤษภาคม-พฤศจิกายน	บริโภคและจำหน่าย	15,090	ลดลง
รวมเป็นเงินมูลค่าการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านมันเป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น			**29,460 บาท**	

4.12.1.4 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านเห็ดป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านเห็ดป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี มีหลายชนิด เช่น เห็ดโคน เห็ดตับเต่า เห็ดผึ้ง เห็ดระโงกขาว เห็ดระโงกเหลือง เห็ดไค เห็ดน้ำหมาก เห็ดข่า เห็ดก่อ เห็ดปลวกไก่น้อย เห็ดดิน เป็นต้น การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านเห็ดป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นเงินจำนวนทั้งสิ้น 86,915 บาท/ต่อปี คณะผู้ศึกษาสามารถจำแนกรายละเอียดได้ดังนี้

1. เห็ดโคน ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนพฤษภาคม – เดือนตุลาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 13,230 บาท/ต่อปี

2. เห็ดตับเต่า ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนมิถุนายน - เดือนธันวาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 4,330 บาท/ต่อปี

3. เห็ดผึ้ง ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนพฤษภาคม - เดือนตุลาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 30,440 บาท/ต่อปี

4. เห็ดระโงกขาว ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนกรกฎาคม - เดือนตุลาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคหรือจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 9,070 บาท/ต่อปี

5. เห็ดระโงกเหลือง ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนมิถุนายน - เดือนตุลาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 10,870 บาท/ต่อปี

6. เห็ดไค ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนพฤษภาคม - เดือนกันยายน ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 7,930 บาท/ต่อปี

7. เห็ดน้ำหมาก ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนมิถุนายน - เดือนกันยายน ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 1,835 บาท/ต่อปี

8. เห็ดข่า ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนมิถุนายน - เดือนกันยายน ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 650 บาท/ต่อปี

9. เห็ดก่อ ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนกันยายน - เดือนตุลาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 5,700 บาท/ต่อปี

10. เห็ดปลวกไก่น้อย ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนกรกฎาคม - เดือนสิงหาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 1,720 บาท/ต่อปี

11. เห็ดดิน ช่วงเวลาในการเก็บหาระหว่างเดือนกรกฎาคม - เดือนสิงหาคม ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 1,140 บาท/ต่อปี ดังตารางที่ 4.6

ตารางที่ 4.6 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านเห็ดป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ประเภททรัพยากรในป่า	ช่วงเดือนที่เก็บหาของป่า (เดือน)	ลักษณะการใช้ประโยชน์	มูลค่า (บาท)	สถานการณ์/แนวโน้มทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร (เพิ่มขึ้น/ลดลง)
เห็ดโคน	พฤษภาคม-ตุลาคม	บริโภคและจำหน่าย	13,230	ลดลง
เห็ดตับเต่า	มิถุนายน-ธันวาคม	บริโภคและจำหน่าย	4,330	ลดลง
เห็ดผึ้ง	พฤษภาคม-ตุลาคม	บริโภคและจำหน่าย	30,440	ลดลง
เห็ดระโงกขาว	กรกฎาคม-ตุลาคม	บริโภคและจำหน่าย	9,070	ลดลง
เห็ดระโงกเหลือง	มิถุนายน-ตุลาคม	บริโภคและจำหน่าย	10,870	ลดลง
เห็ดไค	พฤษภาคม-กันยายน	บริโภคและจำหน่าย	7,930	ลดลง
เห็ดน้ำหมาก	มิถุนายน-กันยายน	บริโภคและจำหน่าย	1,835	ลดลง
เห็ดข่า	มิถุนายน-กันยายน	บริโภคและจำหน่าย	650	ลดลง
เห็ดก่อ	กันยายน-ตุลาคม	บริโภคและจำหน่าย	5,700	ลดลง
เห็ดปลวกไก่น้อย	กรกฎาคม-สิงหาคม	บริโภคและจำหน่าย	1,720	ลดลง
เห็ดดิน	กรกฎาคม-สิงหาคม	บริโภคและจำหน่าย	1,140	ลดลง
รวมเป็นเงินมูลค่าการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านเห็ดป่าเป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น			**86,915 บาท**	

4.12.1.5 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านสัตว์ป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านสัตว์ป่าในป่าชุมชนริมน้ำชี มีสัตว์ป่าหลายชนิด เช่น งูสิง งูเห่า กระต่าย กระแต . ไก่ป่า กระรอก กิ้งก่า พังพอน หนู เป็นต้น การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านสัตว์ป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นเงินจำนวนทั้งสิ้น 13,380 บาท/ต่อปี คณะผู้ศึกษาสามารถจำแนกรายละเอียดได้ดังนี้

1. งูสิง เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 1,530 บาท/ต่อปี

2. งูเห่า เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 1,800 บาท/ต่อปี

3. กระต่าย เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 3,200 บาท/ต่อปี

4. กระแต เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 120 บาท/ต่อปี

5. ไก่ป่า เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 2,790 บาทต่อปี

6. กระรอก เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 1,220 บาท/ต่อปี

7. กิ้งก่า เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 840 บาท/ต่อปี

8. พังพอน เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 1,480 บาท/ต่อปี

9. หนู เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 400 บาท/ต่อปี ดังตารางที่ 4.7

ตารางที่ 4.7 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านสัตว์ป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ประเภททรัพยากรในป่า	ช่วงเดือนที่เก็บหาของป่า (เดือน)	ลักษณะการใช้ประโยชน์	มูลค่า (บาท)	สถานการณ์/แนวโน้มทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร (เพิ่มขึ้น/ลดลง)
งูสิง	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	1,530	ลดลง
งูเห่า	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	1,800	ลดลง
กระต่าย	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	3,200	ลดลง
กระแต	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	120	ลดลง
ไก่ป่า	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	2,790	ลดลง
กระรอก	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	1,220	ลดลง
กิ้งก่า	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	840	ลดลง
พังพอน	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	1,480	ลดลง
หนู	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	400	ลดลง
รวมเป็นเงินมูลค่าการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติสัตว์ป่าเป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น			**13,380 บาท**	

4.12.1.6 การใช้ประโยชน์ในการหาปลาในหนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (บะจรัง) และลำน้ำชี

การใช้ประโยชน์ในการหาปลาในหนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (บะจรัง) และลำน้ำชี มีหลายชนิด เช่น ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาดุก ปลาบู่ ปลาตะเพียน ปลาหลด ปลาหลาด ปลาสลิด ปลากด ปลาซิว ปลาชะโด ปลาค้าว ปลาสร้อย ปลาเทโพ ปลากล้วย ปลากราย ปลาบึก ปลาข้าว ปลาไหล ปลาแรด ปลาจีน ปลากระดี่ ปลาลิ้นหมา ปลานิล ปลาเข็ม ปลาอื่นๆ เป็นต้น การใช้ประโยชน์ในการหาปลาในหนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (บะจรัง) และลำน้ำชี เป็นเงินจำนวนทั้งสิ้น 257,485 บาท/ต่อปี คณะผู้ศึกษาสามารถจำแนกรายละเอียดได้ดังนี้

1. ปลาช่อน เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลงคิดเป็นเงิน 45,380 บาท/ต่อปี

2. ปลาหมอ เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 12,590 บาท/ต่อปี

3. ปลาดุก เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 10,055 บาท/ต่อปี

4. ปลาบู่ เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 21,450 บาท/ต่อปี

5. ปลาตะเพียน เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 7,860 บาท/ต่อปี

6. ปลาหลด เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 44,200 บาท/ต่อปี

7. ปลาหลาด เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 6,840 บาท/ต่อปี

8. ปลาสลิด เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 2,600 บาท/ต่อปี

9. ปลากด เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 45,120 บาท/ต่อปี

10. ปลาซิว เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 4,850 บาท/ต่อปี

11. ปลาชะโด เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 11,620 บาท/ต่อปี

12. ปลาค้าว เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 4,050 บาท/ต่อปี

13. ปลาสร้อย เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 24,000 บาท/ต่อปี

14. ปลาเทโพ เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 2,250 บาท/ต่อปี

15. ปลากล้วย เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 3,200 บาท/ต่อปี

16. ปลากราย เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 2,500 บาท/ต่อปี

17. ปลาบึก เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 1,340 บาท/ต่อปี

18. ปลาข้าว เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 400 บาท/ต่อปี

19. ปลาไหล เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 760 บาท/ต่อปี

20. ปลาแรดเก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 180 บาท/ต่อปี

21. ปลาจีน เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 160 บาท/ต่อปี

22. ปลาปลากระดี่ เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 300 บาท

23. ปลาลิ้นหมา เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 150 บาท/ต่อปี

24. ปลานิล เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 600 บาท/ต่อปี

25. ปลาขาว เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 560 บาท/ต่อปี

26. ปลาเข็ม เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 470 บาท/ต่อปี

27. ปลาอื่นๆอีก เก็บหาได้ตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่เก็บหาเพื่อบริโภคและจำหน่าย มีปริมาณลดลง คิดเป็นเงิน 4,000 บาท/ต่อปี ดังตารางที่ 4.8

ตารางที่ 4.8 การใช้ประโยชน์ในการหาปลาในหนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (บะจรัง) และลำน้ำชี

ประเภททรัพยากรในป่า	ช่วงเดือนที่เก็บหาของป่า (เดือน)	ลักษณะการใช้ประโยชน์	มูลค่า (บาท)	สถานการณ์/แนวโน้มทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร (เพิ่มขึ้น/ลดลง)
ปลาช่อน	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	45,380	ลดลง
ปลาหมอ	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	12,590	ลดลง
ปลาดุก	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	10,055	ลดลง
ปลาบู่	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	21,450	ลดลง
ปลาตะเพียน	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	7,860	ลดลง
ปลาหลด	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	44,200	ลดลง
ปลาหลาด	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	6,840	ลดลง
ปลาสลิด	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	2,600	ลดลง
ปลากด	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	45,120	ลดลง
ปลาชิว	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	4,850	ลดลง
ปลาชะโด	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	11,620	ลดลง
ปลาค้าว	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	4,050	ลดลง
ปลาสร้อย	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	24,000	ลดลง

ปลาเทโพ	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	2,250	ลดลง
ปลากล้วย	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	3,200	ลดลง
ปลากราย	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	2,500	ลดลง
ปลาบึก	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	1,340	ลดลง
ปลาข้าว	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	400	ลดลง
ปลาไหล	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	760	ลดลง
ปลาแรด	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	180	ลดลง
ปลาจีน	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	160	ลดลง
ปลากระดี่	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	300	ลดลง
ปลาลิ้นหมา	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	150	ลดลง
ปลานิล	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	600	ลดลง
ปลาขาว	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	560	ลดลง
ปลาเข็ม	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	470	ลดลง
ปลาอื่นๆ	ตลอดทั้งปี	บริโภคและจำหน่าย	4,000	ลดลง
รวมเป็นเงินมูลค่าการใช้ประโยชน์ในการหาปลาในหนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (บะจรัง) และลำน้ำชี เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น			**257,485 บาท**	

4.13 แนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของชุมชนบ้านเสม็ด

แนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชีคณะทีมวิจัยคำนึงถึงความเหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิต เพราะจากการเก็บรวบรวมข้อมูลคุณค่าของป่าชุมชนริมลำน้ำชี พบว่า เป็นป่าดิบชื้นมีแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์อย่างมาก จากการสัมภาษณ์เจาะลึก นายทิคัมพร ธุพันธ์ เล่าว่า “ในอดีตคนในชุมชนมีการใช้ประโยชน์จากป่าเป็นแหล่งอาหารโดยเฉพาะการล่าสัตว์ป่า ซึ่งในอดีตนั้นป่าชุมชนริมลำน้ำชีเป็นแหล่งที่มีสัตว์ป่าจำนวนมาก ได้แก่ ไก่ป่า กระต่าย นก หนู แย้ เสือปลา นกเขา หมูป่า กระรอก กระแต และอื่นๆ อีกมากมาย โดยคนล่าสัตว์ส่วนมากจะเป็นผู้ชาย และการล่าที่พบมากที่สุดคือการดักไก่ป่า ดักกระต่าย เสือปลา เป็นต้น และในปัจจุบันสัตว์ป่าเหล่านี้เริ่มลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ไม่สนใจในการดูแลรักษา มีแต่การใช้ประโยชน์ล่าสัตว์เพื่อเป็นของตนเอง ในอดีตนั้นมีไก่ป่าอยู่จำนวนมาก

เนื่องจากป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีแหล่งน้ำ และอาหารที่อุดมสมบูรณ์ ได้แก่ ไส้เดือน เนื่องจากในฤดูฝนจะมีน้ำท่วมป่าชุมชนประมาณ 3-4 เมตร และไส้เดือนก็จะขึ้นมาอยู่ในบริเวณป่าเป็นจำนวนมาก จึงทำให้มีสัตว์ป่าที่กินไส้เดือนตามมาด้วย นั้นก็คือ ไก่ป่า ส่วนการล่าสัตว์ชนิดอื่น ได้แก่ กระต่าย เสือปลา ก็จะใช้อุปกรณ์ในการดัก แต่ปัจจุบันกระต่าย เสือปลา แทบไม่เหลือให้เห็นอีกแล้ว เนื่องจากมีป่าชุมชนถูกบุกรุกกอรปกับมีการล่าสัตว์ป่ามากขึ้นเรื่อย ๆ ก็ส่งผลให้สัตว์ป่าเหล่านั้นลดน้อยลงไป ส่วนหนูและแย้มีอยู่จำนวนมากโดย เฉพาะ แย้ มีให้เห็น เยอะตามชายป่าการล่าหนูและล่าแย้จะใช้ใช้ บ่วง ในการดักมามาประกอบอาหารภายในครัวเรือน” จากข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีสะท้อนให้เห็นว่าป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีความอุดมสมบูรณ์อย่างมาก โดยคิดเป็นรายได้ที่เกิดจากป่าชุมชนริมลำน้ำชีทั้งกินและนำไปจำหน่าย เป็นจำนวนเงิน 588,625 บาทต่อปี จึงเป็นชุดข้อมูลในการตัดสินใจให้กับชุมชนที่จะวางแผนแก้ไขปัญหาการบุกรุกทำลายป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อรักษาแหล่งอาหารภายในป่าไม่ให้ถูกทำลายอีกต่อไป ที่ผ่านมาชุมชนยังไม่มีแนวทางการจัดการป่าชุมชน พร้อมทั้งการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติภายในป่าชุมชนไม่ให้ถูกทำลาย จึงทำให้คณะทีมวิจัยได้นำเสนอจัดเวทีคืนข้อมูลสู่ชุมชน ในวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2558 เวลา 18.00 น. ณ ศาลาประชาคมหมู่บ้านเสม็ด จากเวทีคืนข้อมูลทำให้คนในชุมชนได้ทราบถึงสถานการณ์ปัญหาและการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่ชัดเจน พร้อมทั้งได้เกิดแลกเปลี่ยนเรียนรู้ถึงแนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี เวทีคืนข้อมูลชุมชน ทำให้คนในชุมชนได้ร่วมกันนัดหมาย เพื่อที่กำหนดการจัดการระบบป่าชุมชนริมลำชี และการสร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี พร้อมทั้งประชาคมตั้งกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี มีรายละเอียดดังนี้

4.13.1 การจัดการระบบป่าชุมชนเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร

จากการเวทีคืนข้อมูลชุมชนจึงได้เกิดการตั้งกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อป้องกันแหล่งอาหารไม่ให้ถูกทำลาย จนได้จัดเวทีประชาคมในวันที่ 8 เมษายน 2558 เวลา 09.00 น. ณ ศาลาประชาคมหมู่บ้าน โดยได้เชิญผู้ที่มีส่วนได้เสีย จำนวน 196 ครัว มาระดมแนวคิดในการค้นหาแนวทางการจัดการป่าชุมชนเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร จากการจัดเวทีประชาคมหมู่บ้าน ประชาชนส่วนใหญ่มีมติร่วมกันว่า ควรมีกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่วแวดล้อมของชุมชนที่

ชัดเจน เพื่อเป็นการป้องกันการบุกรุก การทำลาย การต้นไม้ การทิ้งขยะที่เป็นการทำลายระบบนิเวศป่าชุมชน เป็นต้น ผลจากการระดมสมองในวันที่ 8 เมษายน 2558 ได้เกิดคณะกรรมการดูแลป่าชุมชนริมลำน้ำชี ประกอบไปด้วย ผู้ใหญ่บ้าน เป็นประธาน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เป็นรองประธาน และมีคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นกรรมการทั้งหมด ในการดูแล โดยมีอำนาจ ตักเตือน ปรับ จับ ผู้ที่ฝ่าฝืนกติกาชุมชน หลังจากได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ชุมชนก็ได้ร่วมกันตั้งกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี มีจำนวน 5 ข้อ คือ

กติกา	บทลงโทษ
1. ห้ามตัดไม้ทุกชนิด	ปรับ 500 บาท ขึ้นไป หากต้นไม้ใหญ่ให้อยู่ในดุลพินิจของคณะกรรมการ
2. ห้ามล่าสัตว์ (ไก่ป่า กระต่าย กระรอก ชะมด นกเขา เสือปลา นกขุนแผน และสัตว์อื่นๆที่เป็นสัตว์ป่าหายาก)	ปรับ 5,000 บาท หากเป็นสัตว์ใหญ่ให้อยู่ในดุลพินิจของคณะกรรมการ
3. ห้ามบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนริมลำชี เพื่อสร้างเป็นพื้นที่การเกษตรกรรม หรือ ทำเป็นพื้นที่ส่วนตน	หากฝ่าฝืนดำเนินคดีตามกฎหมายการบุกรุกป่าสงวนแห่งชาติหรือกฎหมายที่เกี่ยวข้อง
4. การเผ่าป่า เผ่าหน่อไม้	หากฝ่าฝืนดำเนินคดีตามกฎหมายการบุกรุกป่าสงวนแห่งชาติหรือกฎหมายที่เกี่ยวข้อง
5. ห้ามขุดมันแบบถอนรากถอนโคน	ตักเตือน
6. ห้ามทิ้งขยะในบริเวณป่าชุมชนริมลำน้ำชี	ตักเตือน
7. ห้ามเก็บเห็ดโดยใช้ถุงพลาสติก หรือภาชนะที่เป็นการทำลายเชื้อเห็ด	ตักเตือน

ภาพที่ 4.13 เวทีประชาคมการตั้งกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี

หลังจากที่ชุมชนได้มีกฎ กติกาการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีเป็นที่เรียบร้อยแล้ว คณะกรรมการดูแลป่าชุมชนริมลำน้ำชี ก็ได้ทำหนังสือแจ้งไปยังชุมชนที่ใกล้เคียงได้รับทราบถึงแนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชีเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร พร้อมทั้งเป็นการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนในแต่ละชุมชนได้รับทราบกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี หากฝ่าฝืนต้องถูก จับปรับ และดำเนินคดีตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง จากการสัมภาษณ์เจาะลึกนายสมจิต ดาศรี ประชาชนบ้านเสม็ด ได้ให้ข้อมูลว่า “ในอดีตรายได้ส่วนใหญ่เกิดจากการเก็บของป่าขาย การเผาถ่าน ผักป่า ได้แก่ ผักอีนูน ดอกกระเจียว สะเดา ผักแต้ว ผักกระโดน ประเภทเห็ดป่า ได้แก เห็ดโคน เห็ดระโหงก เห็ดไค เห็ดดิน เป็นต้น ล้วนแต่เป็นการสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนแทบทั้งสิ้น ในระยะหลังปี 2 ปี ป่าเริ่มเสื่อม

โทรมเป็นอย่างมาก และถูกทำลาย อาหารป่าเริ่มลดน้อยลง จากการเก็บของป่าเคยได้มาก ก็ได้ลดน้อยลง หากผมสังเกตดู จะเห็นว่า เมื่อคนนำรถไถนาไปทำเป็นพื้นที่การเกษตรมากขึ้น มันป่า เชื้อเห็ดก็จะถูกทำลายตามไปดู เพราะพื้นที่ที่เคยเก็บเห็ดได้ ในขณะนี้ไม่มีเห็ด มันป่าให้เห็ดอีกแล้ว หลังจากได้มีการตั้งกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี ทำให้สภาพป่ามีการฟื้นตัว และไม่มีปัญหาการทิ้งขยะ การตัดไม้ทำลายป่า การขุดมันแบบถอนรากถอนโคน และการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน หากคนในชุมชนช่วยกันยึดถือกติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี ผมเชื่อว่าอนาคตชุมชนจะมีป่าที่อุดมสมบูรณ์เหมือนในอดีตอีกครั้ง”

จากการตั้งกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้คนในชุมชนได้ยึดถือปฏิบัติตาม เพราะกฎ กติกาอะไรก็แล้วแต่หากคนในชุมชนได้เกิดการมีส่วนร่วมในการคิด การวางแผน การตัดสินใจ การใช้ประโยชน์ ประชาชนจะเป็นผู้ประเมินผลลัพธ์และผลสำเร็จของกฎ กติกาเอง เพราะวิถีชีวิตของชุมชนบ้านเสม็ดมีความผูกพันกับป่าชุมชนเป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ทำให้เกิดรายได้ในระดับครอบครัวและชุมชน จึงเป็นการสะท้อนให้เห็นว่า ความสำเร็จของแนวทางการจัดการป่าชุมชนเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารนั้น จำเป็นจะต้องทำให้ชุมชนเห็ดข้อมูลสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เพื่อทำให้ชุมชนค้นหาแนวทางการตัดสินใจว่าจะแก้ไขปัญหาด้วยตนเองอย่างไรบ้าง และที่สำคัญการมีกฎ กติกาชุมชนเป็นการสร้างพื้นที่แหล่งอาหารของชุมชนไม่ให้ถูกทำลาย ป้องกันการบุกรุก ตัดไม้ทำลายป่า เพราะการกระทำดังกล่าวทำให้เกิดการสูญเสียทรัพยากรอาหาร ระบบนิเวศป่าถูกทำลาย อาหารที่เกิดจากป่าก็จะถูกทำลายตามไปด้วย เพราะทรัพยากรธรรมชาติภายในป่าต้องพึ่งพาอาศัยป่าที่อุดมสมบูรณ์เพื่อใช้เป็นแหล่งอาหาร การตั้งกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชีเป็นการปลูกฝังจิตสำนึกของประชาชน ในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเชิงอนุรักษ์ และคุ้มค่า และที่สำคัญเป็นการสร้างความสมดุลของระบบนิเวศป่าชุมชนริมลำน้ำชีอีกด้วย

2. สร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์อาหารภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ก่อนที่จะมีการจัดทำเขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าชุมชนริมลำน้ำชีผู้วิจัยได้เดินสำรวจดูสภาพพื้นที่พร้อมทั้งใช้แผนที่ชุมชนที่มีอยู่มาวิเคราะห์ร่วมกับภาพถ่ายทางอากาศ (Google Map) ทำการศึกษาความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้และทรัพยากรริมลำน้ำชี ซึ่งใช้เป็นแหล่งอาหารของชุมชนที่อุดมสมบูรณ์ และศึกษา

สภาพปัญหาการบุกรุกพื้นที่ของชาวบ้านเพื่อทำการเกษตร เช่น ปลูกยางพารา ทำนา ทำไร่ ปลูกต้นยูคาลิปตัส เป็นต้น จากนั้นคณะผู้วิจัยจึงทำการวัดพิกัดอาณาเขตพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อให้เกิดความชัดเจนว่ามีจำนวนพื้นที่ทั้งหมดกี่ไร่ และจะทำเป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์กี่ไร่ โดยใช้โปรแกรมสารสนเทศด้านภูมิศาสตร์ (Geographic Information System : GIS) เป็นการศึกษาข้อมูลด้านกายภาพป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีความอุดมสมบูรณ์มากมีความหลากหลายทางชีวภาพด้วยธาตุที่พืชสามารถเจริญเติบโตได้เป็นอย่างดี ในสภาพพื้นดินมีสิ่งชีวิตอีกมากมายหลากหลายรูปแบบที่ไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเปล่า ได้แก่ จุลินทรีย์ แบคทีเรียและเชื้อรา รวมทั้งสิ่งมีชีวิตที่มีขนาดใหญ่ ได้แก่ ไส้เดือน กิ้งกือ หนอน และแมลงจำนวนมาก ในพื้นที่ป่าชุมชนนอกจากจะมีลำน้ำชีแล้ว ยังมีหนองน้ำ 3 หนองที่ทำให้คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์เช่น เลี้ยงสัตว์ หากุ้ง หอย ปู ปลา และในสภาพริมลำน้ำชีจะพบหน่อไม้ เห็ด พืช ผัก ผลไม้ป่า สมุนไพร ไม้ยืนต้น ที่ชาวบ้านได้นำมาใช้ประโยชน์เป็นปัจจัยสี่เพื่อการดำรงชีวิต ดังนั้นผู้วิจัยและคนในชุมชนได้ทำการสนทนาพูดคุยกับชุมชนในขณะเดินสำรวจ พบว่า หากจะทำเป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าชุมชน โดยเน้นไปที่สภาพป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์จะเริ่มต้นจากสะพานริมลำน้ำชี ถึง ป่าชุมชนติดบ้านมะระ จะมีจำนวน 461.86 ไร่ ดังภาพที่ 4.13

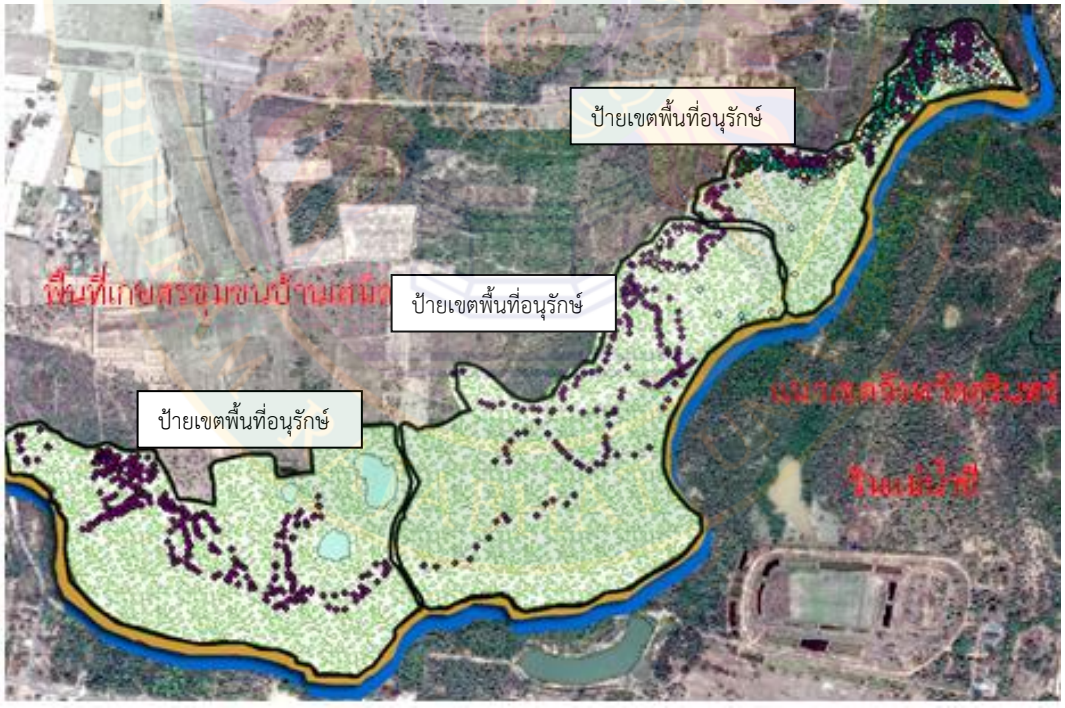

ภาพที่ 4.14 เขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี

หลังจากผู้วิจัยและทีมนักวิจัยชุมชมก็นำข้อมูลเข้าสู่เวทีประชาคมในวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2558 เวลา 18.00 น. เพื่อทำการรับฟังความคิดเห็นของชุมชนในการสร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ตั้งแต่สะพานริมลำน้ำชี ถึง ป่าชุมชนติดบ้านมะระ จำนวน 461.86 ไร่ พร้อมจะมีการนำรถไถนาไปทำเป็นเนินดินเพื่อให้ทราบว่าเขตพื้นที่ดังกล่าวเป็นเขตอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านเสม็ด พร้อมทั้งจะมีจัดติดป้ายพื้นที่ห้ามตัดไม้ทำลายป่า หากฝ่าฝืนปรับ 5,000 บาท โดยจะใช้งบฉุกเฉินของชุมชน ประมาณ 20,000 บาท ผลจากการประชาคมหมู่บ้าน ประชาชนเห็นด้วยและให้ดำเนินการได้ทุกขั้นตอน เพื่อเป็นการป้องกันอนุรักษ์ป่าชุมชนริมลำชีไม่ให้ถูกทำลายด้วยน้ำมือมนุษย์อีกต่อไป ดังภาพที่ 4.14

ภาพที่ 4.15 ป้ายประชาสัมพันธ์เขตหวงห้ามการบุกรุกป่าชุมชนริมลำน้ำชี

การสร้างชุมชนให้เข็มแข็งและยั่งยืนหัวใจสำคัญคือ การมีส่วนร่วมของชุมชนผ่านกระบวนการทำงานวิจัย เพราะหากชาวบ้านได้เห็นถึงสภาพปัญหาของชุมชนที่เกิดขึ้นจะทำให้เกิดความรู้สึกและตระหนักถึงปัญหาภายในชุมชนของตนเอง เพราะวิถีชีวิตของชุมชนมีความผูกพันธุ์กับวิถีชีวิตที่อาศัยทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นอย่างเพียงพอในการดำรงชีวิต ฉะนั้นชุมชนจึงมีบทบาทสำคัญในการ

จัดการป่าชุมชน เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร เพื่อสร้างความสมดุลของระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่ให้ถูกทำลาย ฉะนั้นกระบวนการเรียนรู้ของคนในท้องถิ่นจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องใช้ฐานวิชาการมาช่วยกระตุ้น ผลักดัน ให้ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้อย่างเป็นระบบผ่านการจัดบันทึกข้อมูลอย่างละเอียด เพราะข้อมูลจากการบันทึกจะนำไปสู่การตัดสินใจของชุมชนว่าจะดำเนินการอย่างไร แก้ไขปัญหาอย่างไร ให้เกิดความยั่งยืนและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนต่อไป

4.14 การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความยั่งยืนในการจัดการป่าชุมชนบ้านเสม็ด

ในอดีตนั้นวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านเสม็ด มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด สภาพพื้นที่ป่ากับชุมชนมีสลับปะปนกันไป ป่าอุดมไปด้วยต้นไม้ สัตว์ป่า พืชผัก ผลไม้ นานาชนิด ป่าชุมชนริมลำน้ำชีจึงสิ่งที่มีความสัมพันธ์ในการดำรงชีวิตของคนในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในยุคแรก ๆ ชุมชนเป็นการทำการเกษตรเพื่อยังชีพก่อนการเปลี่ยนแปลงมาเป็นการผลิตเพื่อการค้าขายนั้น การได้มาซึ่งปัจจัย 4 ส่วนใหญ่ได้มาจากป่าชุมชนริมลำชีแทบทั้งสิ้น วิถีชีวิตของคนกับป่ามีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างเห็นได้ชัด จนได้มาสู่ยุคการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตการใช้ประโยชน์จากป่า โดยเริ่มต้นจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ภาครัฐเน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจ จนได้นำแนวคิดการการปลูกพืชเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น หรือเรียกกันว่า การปฏิวัติเขียว ส่งเสริมให้ประชาชนทุกพื้นที่ ปลูกยางพารา ปอ อ้อย มันสำปะหลัง ต้นยูคาลิปตัส เป็นต้น ซึ่งเป็นการมุ่งเน้นให้ประชาชนผลิตเพื่อการค้า การส่งออก ให้เศรษฐกิจเกิดความมั่นคง สิ่งผลกลับเป็นไปในทางตรงกันข้ามประชาชนเริ่มทำการผลิตพืชเชิงเดียวเพื่อการค้า เดิมผลิตแบบพอเพียง พออยู่พอกิน พื้นที่ที่มีอยู่จึงมีจำนวนน้อยเกินไปที่จะก่อให้เกิดรายได้เพิ่มต่อครัวเรือน จึงทำให้ชุมชนได้เริ่มเข้าสู่การบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนเริ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นช่วงต้นของการพัฒนาประเทศ ประเทศไทยมีพื้นที่ป่า 171 ล้านไร่ หรือ ร้อยละ 53 ของพื้นที่ของประเทศ และในปี 2531 ป่าไม้ดังกล่าวลดเหลือเพียง 89.88 ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ 28 ของพื้นที่ของประเทศ เฉลี่ยแล้วมีการทำลายป่าปีละมากกว่า 3.24 ล้านไร่ (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ,2548 : 47-48) ซึ่งปัจจุบันพื้นที่ป่าไม้คงเหลือ 102.1 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 31.57 ของประเทศ จากการลดลงของพื้นที่ป่าจำนวนมากในระยะเวลาที่ผ่านมา มีผลกระทบต่อความสมบูรณ์ของระบบนิเวศป่าไม้ และสถานภาพของพืชและสัตว์หลายชนิด ซึ่งบางชนิดได้สูญพันธุ์ไปแล้ว และบางชนิดเสี่ยงต่อการ สูญพันธุ์ หายาก และถูกคุกคาม (กองอำนวยการ

รักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักร กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2557 : 12) สาเหตุดังกล่าวเกิดจากกระแสแนวคิดทางตะวันตกเข้าสู่การครอบงำวิถีชีวิตของชุมชน ชุมชนบ้านเสม็ดเป็นชุมชนหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลตามนโยบายการเร่งรัดการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ จนกระทั้งในปี 2528 ภาครัฐได้ประกาศให้ประชาชนได้เข้าจับจองพื้นที่ป่าชุมชนที่มีสภาพป่าเสื่อมโทรม โดยให้ผู้นำเป็นผู้จัดสรรพื้นที่ให้ประชาชนตามความเหมาะสม แต่ในทางกลับกันได้ทำให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรป่าชุมชนเป็นอย่างมาก เดิมเคยหาอาหาร สมุนไพร ล่าสัตว์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี เริ่มลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ จนทำให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศทางอาหารที่ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต จึงได้ทำให้ผู้วิจัยได้เข้าไปสนทนาพูดคุยกับผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส ประชาชนในบ้านเสม็ด จนได้ค้นหาวิธีการแก้ไขปัญหาผ่านกระบวนการงานวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมของคนในชุมชน จนได้ทราบข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีแบ่งออกเป็น 4 ประเด็น คือ

1. การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีอย่างคุ้มค่า ในอดีตชุมชนนิยมสร้างบ้านที่มีใต้ถุนสูง การทำบ้านเรือนก็จะไปตัดไม้ตามป่าที่อยู่รอบ ๆ หมู่บ้าน เริ่มแรกก็จะหาต้นไม้ขนาดใหญ่เพื่อที่จะทำเป็นเสาบ้านก่อน ซึ่งในอดีตป่าไม้ภายในชุมชนบ้านเสม็ดมีมากมาย และอุดมสมบรูณ์เป็นอย่างมาก แต่ในการเลือกต้นไม้ที่จะมาทำเป็นบ้านเรือนจำเป็นต้องมีการเลือกการพิถีพิถัน ฉะนั้นการสร้างบ้านของคนในชุมชนบางครั้งอาจใช้เวลาปี หรือ สองปี ในการทำ แต่ก่อนการเลื่อยไม้ต้องใช้แรงงานคนเลื่อยเอง และไม้ที่นิยมมาทำบ้านได้แก่ ไม้แดง ไม้เต็ง ไม้รัง ประดู่ ไม้ตะแบก ประชาชนส่วนใหญ่นิยมตัดไม้มาสร้างบ้านในหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวพืชผลทางการเกษตรเป็นที่เรียบร้อย แต่ละครัวเรือนจะใช้ไม้ในการสร้างบ้านเรือนโดยเฉลี่ยประมาณ 30 ต้น เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่เชื่อว่าการสร้างบ้านให้ดีต้องมีไม้ที่แข็งแรงทนทาน และใช้ได้เป็นระยะเวลานาน จะเห็นได้ว่า บ้านเรือนของคนในอดีตจึงใช้ได้นานถึงร้อยปี และมีความแข็งแรงเป็นอย่างมาก ถือได้ว่าเป็นความเชื่อและภูมิปัญญาในการมองการใช้ประโยชน์จากป่าให้คุ้มค่ามากที่สุด

ปัจจุบันประชาชนเริ่มไม่ให้ความสำคัญในการใช้ประโยชน์จากป่าให้เกิดความคุ้มค่า มีการตัดไม้เพื่อไปทำเป็นเฟอร์นิเจอขาย ตัดไม้แปรรูปไปจำหน่าย จึงทำให้ป่าชุมชนริมลำชีเริ่มลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ จนทำให้ผู้วิจัยได้นำข้อมูลเข้าสู่เวทีประชาชน เพื่อค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหา จนประชาชนมีมติได้ร่วมกันสร้างเขตอนุรักษ์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 416. 86 ไร่ และตั้งคณะกรรมการดูแลรักษาป่า

ชุมชน โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน มีอำนาจ ตักเตือน จับ ปรับ ส่งดำเนินคดีตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ผู้ที่ลักลอบตัดไม้ทำลายป่า พร้อมทั้งได้มีการประยุกต์ใช้ทุนทางวัฒนธรรมมาจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยการประกาศให้วันที่ 12 สิงหาคม ของทุกปี ประชาชนจะร่วมกันทำบุญป่า บวชป่า ปลูกป่า ในพื้นที่สาธารณะของหมู่บ้าน ทำความสะอาดแหล่งน้ำ ถือได้ว่า ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ผ่านกระบวนการทำวิจัย สิ่งที่สำคัญการคืนข้อมูลสู่ชุมชนเป็นการสร้างความตระหนัก และให้เห็นการเปรียบเทียบระหว่างอดีตกับปัจจุบัน และที่สำคัญเป็นการให้ชุมชนได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ การตัดสินใจบนข้อมูลที่มีอยู่ เพื่อผลักดันให้คนในชุมชนแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง

2. การใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อใช้ไม้ทำเชื้อเพลิงอย่างคุ้มค่า ในอดีตตอนที่ยังไม่ได้มีการดำเนินการวิจัยและแก้ไขปัญหาป่าชุมชนริมลำน้ำชี ประชาชนจะทำฟืนไม้สด โดยประชาชนส่วนใหญ่จะตัดไม้ยืนต้นทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่มาทำฟืนบ้าง มาเผาถ่านบ้าง ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ป่าไม้ในชุมชนริมลำน้ำชีลดลงอย่างเห็นได้ชัดเจน เมื่อไม่มีต้นไม้เล็กขึ้นมาทดแทนและไม้ใหญ่ยังถูกทำลายไปมาก ทุกครัวเรือนต้องการไม้เพื่อนำมาทำเชื้อเพลิง และที่สำคัญยังมีการประกอบอาชีพตัดไม้ เผาถ่านขายให้กับประชาชนในพื้นที่ใกล้เคียง จนทำให้สภาพป่าเกิดความเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว

หลังจากได้นำผลการวิจัยไปจัดเวทีสู่ชุมชนทำให้คนในชุมชนได้ตั้งกฎติกาการใช้ประโยชน์ โดยห้ามตัดต้นไม้ที่มีขนาดเล็ก และขนาดใหญ่ตั้งแต่เส้นผ่าศูนย์กลาง 30 เซนติเมตร เป็นต้นไม้ใครฝ่าฝืน ปรับ 500 บาท สำหรับต้นไม้ขนาดเล็ก ส่วนต้นไม้ขนาดใหญ่ที่มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 30 เซนติเมตร ปรับ 5,000 บาท ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่เห็นด้วยกับกติกาการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อเป็นการอนุรักษ์ป่าไม้ไม่ให้ถูกทำลาย หากประชาชนคนมีความจำเป็นใช้ฟืน ให้เข้าไปเก็บเศษไม้ที่ตายแล้วเท่านั้น ไม่อนุญาตให้ตัดไม้ทุกชนิด หากฝ่าฝืนต้องถูกปรับตามกติกาชุมชน จะเห็นได้ว่า หากชุมชนได้มีส่วนร่วมในคิด การคุย การวางแผน และตัดสินใจ สุดท้ายชุมชนจะได้รับประโยชน์จากสิ่งที่ทุกคนได้ร่วมกันจัดตั้งขึ้น การที่จะพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืนนั้นจำเป็นอย่างยิ่งต้องให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมทุกขั้นตอน เพราะบางครั้งการแก้ไขปัญหาในระดับชุมชนไม่จำเป็นต้องใช้งบประมาณในการจัดการมาก แต่นักวิชาการ นักวิจัย เจ้าหน้าที่ภาครัฐและเอกชน ต้องรู้จักการนำทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด แต่ที่ผ่านมา แต่นักวิชาการ นักวิจัย เจ้าหน้าที่ภาครัฐและเอกชน เน้นการทำวิจัยที่เกิดองค์ความรู้ นำไปสู่การขับเคลื่อนเชิงนโยบาย แต่ชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมใน

การไขปัญหา เป็นเพียงผู้ให้ข้อมูลเท่านั้น ที่ผ่านมาจึงเห็นว่า การที่หน่วยงานภาครัฐจะพัฒนาอะไร จะมีชุมชนเห็นด้วยบ้าง ต่อต้านบาง สาเหตุเกิดจากชุมชนได้รู้สึกความเป็นเจ้าของในการพัฒนา และที่สำคัญเขาไม่ทราบข้อมูลต่าง ๆ ที่หน่วยงานภาครัฐจะมาทำให้ แม้จะมีการประชาชนคมหมู่ก็ตาม แต่ส่วนใหญ่ใช้เป็นเครื่องมือที่แสวงหาความชอบธรรม แต่ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง เป็นเพียงให้ประชาชนได้มารับฟัง แต่กระบวนการคิด การวางแผน การตัดสินใจ ถูกหน่วยงานภาครัฐทำแทนจนหมดสิ้น มีเพียงอย่างเดียว คือ ให้ประชาชนรอรับประโยชน์จากผลการพัฒนา จะก็ไม่มีอะไรการันตีได้ว่า การพัฒนานั้นเหมาะสมกับวิถีชีวิตของชุมชน และที่สำคัญไม่ก่อนให้เกิดความขัดแย้งตามมาในภายหลัง ฉะนั้นสิ่งที่จะเกิดการแก้ไขเชิงบูรณาการ นักวิชาการ นักวิจัย เจ้าหน้าที่ภาครัฐและเอกชน ต้องรู้จักการมองมิติในเชิงทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมให้ชัดเจน เพื่อก่อนให้เกิดแก้ไขปัญหาได้อย่างรอบด้าน

3. การใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อเป็นอาหารอย่างคุ้มค่า ในอดีตป่าคือแหล่งที่มาของอาหารสำคัญคนในชุมชน ป่าคือตลาดสดที่คนในชุมชนสามารถเข้าไปหาอาหารโดยที่ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย เดิมที่คนในชุมชนมีจำนวนน้อยอาหารก็มีเพียงพอต่อการดำรงชีพ การเก็บหาของป่าส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อการยังชีพเท่านั้นจึงเป็นการอยู่อาศัยแบบพึ่งพาจากธรรมชาติ ภายหลังมีประชากรในชุมชนเพิ่มมากขึ้น ในขณะเดียวพื้นที่ป่าก็ได้รับผลกระทบด้านการบุกรุก เพื่อทำเป็นพื้นที่การเกษตร จนได้ส่งผลกระทบต่ออาหารที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์ได้ลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ ประกอบการการหาอาหารเพื่อนำไปจำหน่ายเป็นรายได้ภายในครัวเรือน ในขณะเดียวกันประชาชนในพื้นที่ใกล้เคียงก็ยังเข้ามาหาของป่า ล่าสัตว์ จะมีประชนทั้งในและนอกพื้นที่แวะเวียนเข้ามาหาอาหาร ทั้งที่เป็นพืชและสัตว์ ได้แก่ กิ้งก่า กระต่าย ไก่ป่า แย้ นก ปลา กบ เขียด หนู เป็นต้น ส่วนประเภทผักและเห็ดป่า ได้แก่ เห็ดไค เห็ดโคน เห็ดระโงก เห็ดน้ำหมาก เห็ดดิน ผักติ้ว ผักอินูน ดอกกระเจียว ขุดมัน หน่อไม้ ไข่มดแดง แมลงจินูน จักจั่น น้ำผึ้ง เป็นต้น ซึ่งภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ประชาชนเข้าไปใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี ถือได้ว่าเป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก แต่ปัจจุบันได้มีอาหารลดน้อยลง เนื่องจากสภาพป่าถูกทำลายด้วยคนในชุมชน

จนกระทั้งได้นำข้อมูลจากการวิจัยมาสู่การพัฒนาจัดการป่าชุมชน โดย คนในชุมชนได้ร่วมกันตั้งกฎกติกาการใช้ประโยชน์ในการเก็บของป่า ดังนี้ ห้ามขุดมันแบบถอดรากถอนโคน ห้ามเก็บเห็ดโดยการใช้ถุงพลาสติก แต่ให้เก็บเห็ดโดยใช้ตะกร้า หรือ ภาชนะที่มีรู เพื่อป้องกันการทำลายเชื้อเห็ด ห้ามขุด เผา

หน่อไม้ ห้ามล่าสัตว์ หากฝ่าฝืนจะถูกปรับตั้งแต่ 500 บาทขึ้นไป หากเป็นสัตว์ป่าที่หากยาก ให้ปรับตั้งแต่ 5,000 บาท ขึ้นไป หากไม่ยินยอมให้คณะกรรมการส่งดำเนินคดีตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

4. การใช้ประโยชน์จากป่าด้านสมุนไพรอย่างคุ้มค่า ในอดีตยังมีมีโรงพยาบาลคนในชุมชนก็จะมีการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรที่มีอยู่ในป่าเพื่อการรักษาโรคนั้น ผู้ที่นำสมุนไพรมาใช้รักษาโรคชาวบ้านเรียกว่า “หมอยา” ซึ่งมักจะเป็นผู้ชายที่ทำหน้าที่นำพืชสมุนไพรที่มีอยู่ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี กว่า 10 ชนิด ได้แก่ ชะเอม ข่าดง ส้มป่อย ต้นเป้า ย่านาง สาบเสือ นมวัว ม้ากระทืบโรง เป็นต้น มาบดเป็นยา หรือไม่ก็ต้มเป็นยาหม้อ เพื่อใช้ในการรักษาโรคต่าง ๆ เช่น ท้องอืดท้องเฟ้อ ปวดเมื่อยตามร่างกาย คลอดลูก เป็นต้น แต่ปัจจุบันสมุนไพรภายในป่าเริ่มลดน้อยลง ประกอบกับมีรักษาโรคตามแพทย์แผนปัจจุบัน จนทำให้คนในชุมชนไม่ให้ความสำคัญในการดูแลรักษาสมุนไพรภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี นอกจากนี้เยาวชนในปัจจุบันไม่สนใจในการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพร จนทำให้ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรไม่ได้รับการสืบทอดให้กับคนในรุ่นหลัง

จากผลการดำเนินการวิจัยจึงทำให้คนในชุมชนได้มองเห็นปัญหาพร้อมทั้งมีความคิดว่าจะจัดทำเป็นคู่มือสมุนไพรท้องถิ่น เพื่อเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากหมอยา ไว้ไม่ให้สูญหายไปจากชุมชน และที่สำคัญ คณะครูโรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีราษฎร์วิทยาคาร จะทำการศึกษาและรวบรวมผลักดันให้เกิดหลักสูตรท้องถิ่นด้านสมุนไพรรักษาโรค จึงนับได้ว่า ผลการวิจัยได้ถูกการนำไปใช้ประโยชน์และจะทำให้เกิดการสืบทอดโดยการสร้างหลักสูตรท้องถิ่นจากคณะครูโรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีราษฎร์วิทยาคารต่อไป

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล ข้อเสนอแนะ

การศึกษา “แนวทางการจัดการป่าชุมชนริมแม่น้ำชี เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์” มีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

2. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างป่าชุมชนริมลำน้ำชีกับการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

3. เพื่อค้นหาแนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

การวิจัยในครั้งนี้ใช้กระบวนการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ผู้วิจัยร่วมกับนักวิจัยชุมชนเก็บรวบรวมข้อมูลในระดับชุมชนบ้านเสม็ด ประกอบด้วย การจัดทำแผนที่ชุมชน ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน วัฒนธรรมประเพณีและภูมิปัญญาถิ่น การใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี เป็นต้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจสภาพปัญหาของชุมชนที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งค้นหาแนวทางการจัดการป่าชุมชน โดยการจัดเวทีร่วมกับชุมชนในการระดมสมองในการแก้ไขปัญหา พร้อมทั้งค้นหาองค์ความรู้ในการสร้างพื้นที่แหล่งอาหารของชุมชน โดยการนำทุนทางวัฒนธรรมและประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ โดยใช้เก็บรวบรวมข้อมูล การสัมภาษณ์เจาะลึกการสนทนากลุ่ม (Focus group) การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การเดินสำรวจ และการจัดเวทีร่วมกับชุมชนชุมชน พร้อมทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อนำไปสู่การค้นหาแนวทางการจัดการป่าชุมชนเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ โดยผู้วิจัยจะนำเสนอเนื้อหาโดยสรุป ดังต่อไปนี้

5.1 สรุปผลการศึกษา

5.2 อภิปรายผล

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการศึกษา

5.1.1 สภาพทั่วไปของชุมชนบ้านเสม็ด

หมู่บ้านเสม็ด ตั้งอยู่ที่ ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ลักษณะรูปทรงหมู่บ้านจะยาวไปทางทิศตะวันตก – ตะวันออก มีป่าริมฝั่งชีมีพื้นที่หมู่บ้านประมาณ 600 ไร่ พื้นที่ทำนา 1,700ไร่ รวมประมาณ 2,300 ไร่ ชุมชนบ้านเสม็ดห่างจากอำเภอกระสัง ระยะทาง 17 กิโลเมตร และห่างจากจังหวัดบุรีรัมย์ 48 กิโลเมตร มีอาณาเขต

ทิศเหนือ จรดกับบ้านมะระ หมู่ที่ 12 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

ทิศใต้ จรดกับบ้านจาน หมู่ที่ 6 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์

ทิศตะวันออก จรดกับลำน้ำชี เป็นเขตติดต่อตำบลคอโคจังหวัดสุรินทร์

ทิศตะวันตก จรดกับบ้านหนองเต็งน้อย หมู่ที่ 8 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ในการตั้งหมู่บ้านในช่วงแรกบ้านมะระและบ้านเสม็ดเป็นหมู่บ้านเดียวกัน ในปี พ.ศ.2517 ได้มีการแยกตัวออกจากกัน ได้หมู่บ้านใหม่ ชื่อว่าหมู่บ้านมะระ เนื่องจากได้มีประชากรในหมู่บ้านมีจำนวนเพิ่มขึ้น ประกอบคนในหมู่บ้านเริ่มไปตั้งบ้านเรือนใกล้กับพื้นที่ทำนาทำไร่ ผู้นำชุมชนไม่สามารถดูแลได้อย่างทั่วถึง จึงได้แยกออกเป็น 2 หมู่บ้าน คือ บ้านมะระ หมู่ 12 และบ้านเสม็ด หมู่ 7 บ้านเสม็ดแบ่งออกเป็น 3 คุ้ม ได้แก่1. คุ้มโคกวัด 2. คุ้มหนองเสม็ด 3. คุ้มเสม็ดคุ้มโคกวัด

5.1.2 ประวัติชุมชนบ้านเสม็ด

ชุมชนบ้านเสม็ดได้ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2412 คนแรกที่ได้อพยพมาอยู่ในอาศัย คือ ตาเปร็น ซึ่งได้พาครอบครัวได้อพยพมาจาก จังหวัดสุรินทร์ เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยในพื้นที่ เนื่องจากที่จังหวัดสุรินทร์ได้เกิดอหิวาตกโรค จึงทำให้ตาเปร็นและครอบครัว ได้หนีมาจากโรคระบาดในขณะนั้น และต่อมาได้มีครอบครัว นายโป๊ะ – นางบุ หวังอยู่ อพยพมาจากบ้านโคกจ๊ะ อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ และนายเจียบ แย้มนาม อพยพมาจากบ้านตะเคียน จังหวัดสุรินทร์ มาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเพื่อทำมาหาเลี้ยงชีพ เนื่องจากในอดีตพื้นที่ชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน

และเป็นแหล่งอาหารที่ดีเยี่ยมของผู้คนสมัยนั้น ในอดีตประชาชนส่วนใหญ่เข้ามาจับจองพื้นที่ด้วยการถางป่า เพราะพื้นที่ตั้งบ้านเสม็ดในอดีตเป็นป่าหนาทึบ มีสัตว์จำนวนมาก เช่น เสื่อ ช้าง กว้าง กระต่าย เป็นต้น ส่วนลักษณะการสร้างบ้านก็จะเป็นบ้านไม้แบบมุงหญ้าคา วิถีชีวิตของชุมชนบ้านเสม็ดจะเป็นการกินอยู่แบบเรียบง่าย พึงพาอาศัยธรรมชาติ เช่น ขุดมัน หาเห็ด เก็บผลไม้ตามป่า ล่าสัตว์ เป็นต้น น้ำที่ใช้ในการอุปโภคบริการก็จะหาได้ตามหนองน้ำภายในหมู่บ้าน หรือ ลำน้ำชี เป็นต้น ซึ่งในอดีตความอุดมสมบูรณ์ของอาหารภายในชุมชนมีเป็นจำนวนมาก จึงทำให้คนในชุมชนไม่ต้องดิ้นรนออกไปหาอาหารในพื้นที่อื่น ในช่วงเวลากลางคืนชาวบ้านจะใช้ตะบอง เพื่อใช้เป็นแสงสว่าง จนต่อมาภายหลังชาวบ้านเริ่มมีการใช้ตะเกียงเป็นแสงสว่างตอนกลางคืน ส่วนที่มาของคำว่า บ้านเสม็ดนั้น เป็นชื่อเรียกตามผักเสม็ด ที่อยู่ในหนองน้ำขนาดใหญ่อยู่ทางทิศวันตกของหมู่บ้าน จึงได้ตั้งชื่อว่า บ้านเสม็ด ในสมัยนั้นคนส่วนใหญ่จะนิยมเรียกชื่อที่คุ้นหูกันว่า “ บ้านเสม็ดตาเปร็น” เรียกชื่อตามคนที่มาก่อตั้งหมู่บ้าน และคนทั่วไปก็จะรู้จักชื่อหมู่บ้านเสม็ดตาเปร็นมากว่าบ้านเสม็ด ปัจจุบันได้เรียกว่า บ้านเสม็ด ไม่มีคำว่า“ตาเปร็น” เนื่องจากตาเปร็นได้เสียชีวิตไปนานเป็นแล้ว จึงทำให้ชื่อตาเปร็นได้หายตามไปด้วย อีกอย่างประชาชนคนรุ่นหลังไม่เรียกตามกันมา เดิมชุมชนบ้านเสม็ด ขึ้นหมู่ หมู่ 5 ตำบลเมืองไผ่ อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2550 มีการแบ่งเขตการปกครองใหม่ เนื่องจากได้มีประชาชนในเขตพื้นที่เพิ่มมากขึ้นจึงได้แยกมาเป็นบ้านเสม็ด หมู่ 7 ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ตั้งแต่นั้นมา

5.1.3 สถานการณ์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนบ้านเสม็ด

จากกการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เจาะลึกและการสนทนากลุ่มกับผู้อาวุโสและผู้นำชุมชน ประชาชนผู้ที่ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี พบว่า สถานการณ์ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ได้มีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันอย่างเห็นได้ชัด จากสถานการณ์ปัญหาดังกล่าว คณะผู้ศึกษาจึงได้แบ่งการเปลี่ยนออกเป็น 3 ยุค ได้แก่ ได้แก่ 1. ยุคก่อตั้งชุมชน 2. ยุคขยายพื้นที่ทำกิน 3. ยุคปัจจุบัน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

5.1.3.1 ยุคก่อตั้งชุมชน

ชุมชนบ้านเสม็ดในยุคก่อตั้งชุมชน คนส่วนใหญ่หลังจากทำภารกิจในช่วงเช้าเสร็จผู้ชายผู้หญิงที่มีอายุจะเข้าป่าเพื่อล่าสัตว์มาเป็นอาหาร เช่น แมงจีนูน การไปหาแมงจีนูนใช้เสียมใน

การขุดส่วน ภาชนะที่ใช้ใส่ คือ ขวดน้ำ หรือตะกร้าที่ชาวบ้านถักสาน ส่วนกระแตใช้กับดักและใช้หนังสะติ๊กในการล่า มาเป็นอาหารและแบ่งปันกันระหว่างครัวเรือน นอกจากนี้ยังมีพืชพันธุ์ธัญญาหารจำนวนมาก ได้แก่ มันนก มันเทียน การเก็บจะใช้เสียมในการขุดภาชนะที่ใส่คือตะกร้าที่ชาวบ้านนำมาและเมื่อขุดแล้วก็อนุรักษ์ไว้เพื่อให้เป็นประโยชน์ครั้งต่อไปโดยการใช้ดินกลบรากของมันเพื่อให้มันได้เจริญเติบโตต่อไปและยังมีพืชอีกหลายชนิด เช่น หน่อไม้ ผักติ้ว การเก็บก็จะใช้มีดหรือเสียมในการตัด ภาชนะที่ใส่คือตะกร้าและยังมีสมุดไพรอีกหลายชนิด เช่น หว่านไฟ ส้มโมง ถือได้ว่าชุมชนบ้านเสม็ดในยุคนั้น เป็นชุมชนที่พึ่งพิง พึ่งพาอาศัยกับธรรมชาติ เมื่อเวลาเริ่มเปลี่ยนแปลงและมีประชาชนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานกันมากขึ้น เกิดการบุกรุกป่าเพื่อเป็นพื้นที่ทำการเกษตร ส่งผลกระทบต่อสัตว์ป่าที่เคยอาศัยตามธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ในที่สุดสัตว์ก็เริ่มอพยพหนีไปอยู่ที่อื่นบ้าง ยุคการก่อตั้งชุมชนสภาพทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมชุมชนบ้านเสม็ดนั้นมีระบบนิเวศน์ที่มีความอุดมสมบูรณ์ประกอบไปด้วยป่าใหญ่ ซึ่งป่าเบญจพรรณมีสัตว์ป่ามากมาย มีทั้งตัวเงินตัวทอง ไก่ป่า กระรอก กระแต กระต่าย งูใหญ่ และนก อีกหลายชนิด มีพืชพันธุ์ไม้ต่าง ๆ มากมาย เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักติ้ว และพืชต่างๆ สมุนไพรนานาชนิด เช่น ส้มโมง หว่านไฟ ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของสมาชิกในชุมชนสามารถตอบสนองในด้านปัจจัยสี่ได้อย่างสมบูรณ์

5.1.3.2 ยุคขยายพื้นที่ทำกิน

ยุคที่เริ่มการเปลี่ยนแปลงจากการใช้ชีวิตแบบดั่งเดิมจากการทำมาหากินแบบพึ่งตัวเอง การใช้ภูมิปัญญาในการดำรงชีวิต มาเป็นการดำรงชีวิตแบบพึ่งพาสิ่งภายนอก การทำการเกษตร การเดินทาง การทำมาหากิน ไม่ว่าจะเป็นไฟฟ้าเข้ามาถึงในหมู่บ้านและก็มีการใช้รถไถนาเดินตามแทนการใช้ควาย และมีการใช้รถจักยานยนต์แทนการใช้เกวียนและแทนการเดินแทนการสัญจรไปมามีการทำถนนลาดยางแทนถนนลูกลังต่อมาอีกไม่นานมีการนำเอาโทรทัศน์ วิทยุ โทรศัพท์ สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ มากมาย และในยุคฟื้นฟูก็จะมีการพัฒนาด้านต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจ การเมือง สังคม อุตสาหกรรม การโทรคมนาคมสาธารณะสุขและอีกมากมายและเริ่มต่อมาก็มีรถไถนั่งขับ เข้ามาและอีกไม่นานก็มีรถนวดข้าวและต่อมาเริ่มมีรถเกี่ยวข้าวจึงทำให้บริบทชุมชนบ้านเสม็ดเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไป จากการ

สนทนาพูดคุยร่วมกับผู้นำชุมชนและประชาชนในพื้นที่ พบว่า ในปี พ.ศ. 2528 หน่วยงานทางราชการได้แจ้งมายังผู้ใหญ่บ้านประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนในพื้นที่จับจองพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อทำเป็นพื้นที่ทำการเกษตร ทำให้คนในชุมชนเข้าไปจับพื้นที่เป็นจำนวนมาก คนไหนมีเงินมากก็จะได้พื้นที่มาก คนไหนมีเงินในการว่าจ้างคนมาช่วยในการแผ้วถ่างป่าให้เป็นพื้นที่ของต้นเอง คนไหนไม่มีเงิน ไม่แรง ก็จะได้พื้นที่น้อย หลังจากได้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน สิ่งที่ส่งผลตามมาก็คือ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น พืชผักผลไม้ป่า สมุนไพร ดอกกระเจียว สัตว์ป่า เป็นต้น และเมื่อประชาชนเข้าไปจับจองพื้นที่แล้ว ได้ปลูกต้นยูคาลิปตัส พื้นที่ป่าชุมชนไม่สามารถทำนาได้ เนื่องจากในฤดูฝนน้ำจากแม่น้ำชีไหลเอ่อเข้าท่วมบริเวณป่า ประชาชนไม่สามารถทำประโยชน์ได้ ถึงกระนั้นก็ตาม ในปัจจุบันพื้นที่ป่ายังคงถูกบุกรุกเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้สภาพแวดล้อม และทรัพยากรทางธรรมชาติในป่าชุมชนเสื่อมโทรมเปลี่ยนแปลงจากเดิมอย่างเห็นได้ชัด เช่น ต้นไม้ขนาดใหญ่ถูกตัด สัตว์ลดน้อยลง สมุนไพรเริ่มหายไปจากป่า ส่วนต้นไม้ขนาดเล็กถูกตัดขายเพื่อทำร้านปลูกพืชผัก ทำฟืน เผาถ่าน ขุดพันธุ์ไม้ที่หายากไปขายให้กับชุมชนใกล้เคียง ป่าจึงไม่สามารถฟื้นตัวได้ เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ใช้ในลักษณะเชิงทำลาย ข้อมูลกับเจ้าหน้าที่ศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์เกี่ยวกับอาณาเขต ภาพถ่ายทางอากาศ และลักษณะของพื้นที่บริเวณป่าชุมชนริมลำชี พบว่า เดิมเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติดูแลโดยกรมป่าไม้ มีพื้นที่ทั้งหมด 5.777 ตารางกิโลเมตร (ตามเส้นสีฟ้า) คิดเป็นจำนวน 3,610.63 ไร่ และเมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2528 ได้มีมติคณะรัฐมนตรีให้แยกออกเป็นป่าเศรษฐกิจร้อยละ 25 และป่าอนุรักษ์ร้อยละ 15 จากนั้นสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) ได้ประกาศให้ประชาชนได้เข้าไปจับจองพื้นที่เพื่อทำการเกษตร เช่น ปลูกต้นยูคาลิปตัส ปลูกยางพารา ปลูกข้าว เป็นต้น จนทำให้สภาพพื้นที่โล่งเตียน หรือสภาพป่าเสื่อมโทรม สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) ได้ประกาศให้เป็นพื้นที่ทำกินของคนในชุมชน

5.1.3.3 ยุคปัจจุบัน

ในปัจจุบันสภาพพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดเจน โดยเฉพาะการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าการเก็บของป่าไม่สนใจในการดูแลรักษา ส่วนใหญ่เป็นการใช้ประโยชน์ในเชิงทำลายระบบนิเวศ ในเดือนพฤษภาคม- พฤศจิกายน ประชาชนจะเข้าไปเก็บเห็ด

ต่าง เช่น เห็ดไค เห็ดโคน เห็นระโงกเหลือง ระโงกขาว เป็นต้น หากปีไหนฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลเห็ดป่าก็จะไม่ค่อยมีให้ประชาชนได้เก็บกันมากหนัก อุปกรณ์หรือภาชนะในการเก็บเห็ดส่วนใหญ่ที่พบ คือ มีดตะกร้า ในช่วงเดือนตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนไปเดือนถึงเดือนธันวาคมเป็นช่วงที่เห็ดขอนจิกเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก จากการเข้าไปสังเกตอย่างมีส่วนร่วมพบว่า ในป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีเห็ดที่พบเห็นมากกว่า 30 กว่าชนิด และต้นไม้พบจำนวนมาก คือ ต้นตะแบง (จะมีความทนต่อน้ำ) เป็นต้นไม้ที่เจริญเติบโตเร็วกว่าต้นไม้ชนิดอื่น ในสมัยอดีตในป่าชุมชนริมลำชีมีต้นไม้หลายชนิด เช่น ต้นประดู่ ต้นพยุง ไม้แดง ไม้เต็ง ไม้สัก ไม้ยาง เป็นต้น ปัจจุบันไม่หลงเหลือให้เห็นแล้ว มีเพียงต้นไม้ขนาดเล็ก ต้นไม้ขนาดใหญ่ได้ถูกตัดไปทำบ้านเรือน เผาถ่าน และมีประชาชนบางส่วนได้เข้าไปจับจองพื้นที่ปลูกยูคาลิปตัส จนทำให้ระบบนิเวศและอาหารภายในป่าบางส่วนถูกทำลายตามไปด้วย

5.1.4 ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี

จากการจัดเวทีเกี่ยวกับปัญหาการบุกรุกป่าชุมชนริมลำน้ำชี ร่วมกับผู้นำชุมชน และผู้อาวุโส และประชาชนทั่วไป ผู้เข้าร่วมได้ให้ข้อมูลว่า เดิม 2,000 ไร่ แต่ปัจจุบันเหลือป่าชุมชนริมลำชีประมาณ 350 ไร่ เนื่องจากในปี พ.ศ. 2528 หน่วยงานทางราชการได้แจ้งมายังผู้ใหญ่บ้านประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนในพื้นที่จับจองพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อทำเป็นพื้นที่ทำการเกษตร ทำให้คนในชุมชนเข้าไปจับพื้นที่เป็นจำนวนมาก คนไหนมีเงินมากก็จะได้พื้นที่มาก เนื่องจากมีเงินในการว่าจ้างคนมาช่วยในการแผ้วถ่างป่าให้เป็นพื้นที่ของต้นเอง คนไหนไม่มีเงิน ไม่แรง ก็จะได้พื้นที่น้อย หลังจากได้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน สิ่งที่ส่งผลตามมาก็คือ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น พืชผักผลไม้ป่า สมุนไพร ดอกกระเจียว สัตว์ป่า เป็นต้น ในขณะเดียวกันมีนายทุนเข้ามาปล่อยเงินกู้ให้กับคนในชุมชนได้กู้ยืม เพื่อนำมาทำการเกษตรหากครอบครัวไหนที่ไม่มีเงินคืนก็จะยึดพื้นที่ไร่นา หรือไม่ก็ซื้อพื้นที่ต่อจากชาวบ้านในราคาถูก พอยึดพื้นที่ไร่นาได้เป็นจำนวนมากแล้ว ก็ค่อยๆ ขยายพื้นที่ของตัวเองเข้าไปในป่าเรื่อย ๆ จนในปัจจุบัน นี้ น่าจะเหลือพื้นที่ป่าชุมชนประมาณ 350 ไร่ แต่ข้อมูลดังกล่าวเป็นเพียงแค่คาดคะเนด้วยสายตาของคนในชุมชน

จากนั้นคณะทีมวิจัยนักวิชาการและทีมวิจัยชุมชนก็ได้เดินสำรวจ พร้อมกับวัดพิกัดพื้นที่โดยใช้ เครื่องมือโปรแกรมสารสนเทศด้านภูมิศาสตร์ (Geographic Information System: GIS) และในขณะที่เดินสำรวจนั้นคณะทีมวิจัยนักวิชาการและทีมวิจัยชุมชนก็ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านการสร้างเขตพื้นที่ ว่าจะมีการวัดตามเส้นทางเกวียน เริ่มต้นจากสะพานข้ามลำชี ไปถึงพื้นที่ป่าติดกับชุมชนบ้านมะระ เพื่อทำให้ทราบแน่ชัดว่า พื้นป่าชุมชนริมลำชีมีจำนวนเท่าไหร่ จากการวัดพิกัดโดยใช้เครื่อง GIS และการเดินสำรวจ พบว่า มีขนาดพื้นที่ จำนวน 461.59 ไร่ หากมองในภาพรวมจะเห็นว่าพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมี และมีความหนาแน่นของทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างมาก แต่ในขณะเดียวกันมองในส่วนย่อย พบว่า พื้นที่ที่ติดสะพานริมลำชีจะมีมีพื้นที่ไร่นาที่ชาวบ้านได้บุกรุกทำเป็นพื้นที่การเกษตรสลับกับต้นไม้ขนาดใหญ่ เช่น ต้นตะแบง ต้นพลวง ต้นจิก และต้นยูคาลิปตัส ที่คนในชุมชนได้เข้าไปปลูกเป็นของหมู่บ้าน และปลูกเป็นของตนเอง ในพื้นที่ตรงส่วนกลางริมลำชีมีพื้นที่ของนายทุนที่ซื้อพื้นที่ต่อกับชาวบ้านทำการปลูกต้นยูคาลิปตัส และมีต้นไม้ขนาดใหญ่ ขนาดเล็กเป็นวงล้อมรอบไม้พุ่มคุมพื้นดิน และพื้นที่ติดกับลำชีจะเป็นพื้นที่ขุดมัน หาเห็ด ดักสัตว์ปลา ดักปลา และขุดไส้เดือน จากที่ได้กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าพื้นที่ตรงส่วนกลางมีทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นจำนวนมาก และพื้นที่ติดกับบ้านมะระ เป็นพื้นที่มีต้นไม้ขนาดใหญ่ ได้แก่ ต้นพลวง ต้นตะแบง ต้นจบก เป็นต้น เป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจมาก พร้อมทั้งมีเห็ดนานาชนิดขึ้น เช่น เห็ดระโงกขาว ระโงกเหลือง เห็ดไค เห็นโคน เห็ดน้ำหมาก เป็นต้น

5.1.5 การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี

ป่าไม้ชุมชนริมแม่น้ำชีถือเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญอย่างยิ่งต่อต่อชุมชนเป็นอย่างมาก เนื่องจากคนในชุมชนได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค นอกจากนี้ยังเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นแหล่งแหล่งน้ำที่สำคัญได้แก่ หนองบัว หนองแสง และหนองตลิ่งหัก ตลอดจนแม่น้ำชีที่เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของคนในชุมชนที่ได้จับปลา เนื่องจากป่าชุมชนริมแม่น้ำชีเป็นพื้นที่ติดกับแหล่งน้ำจึงได้มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในป่า ป่าชุมชนริมลำน้ำชีจึงเปรียบเสมือนสายน้ำที่คอยหล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คนทั้งในและนอกชุมชน จาก

การเก็บรวบรวมข้อมูล พบว่า การใช้เข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนริมแม่น้ำชี ใช้ทั้งประโยชน์ทางตรงและทางอ้อม

5.1.5.1 การใช้ประโยชน์ทางตรงจากทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี

การประโยชน์ทางตรงจากทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำชี ได้แก่ การนำวัตถุดิบจากป่ามาใช้ประโยชน์ด้านปัจจัยสี่ ได้แก่ การนำเห็ด หน่อไม้ น้ำผึ้ง หรือสิ่งที่ได้จากป่ามาเป็นอาหาร ยาสมุนไพร นำไม้มาก่อสร้างบ้านเรือน ฟืน และใช้เส้นใยจากเปลือกไม้ ผล หรือเถาวัลย์มาถักทอเป็นเครื่องนุ่งห่ม

5.1.5.2 การใช้ประโยชน์ทางอ้อมจากทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนริมลำน้ำชี

การใช้ประโยชน์ทางอ้อม ได้แก่ หนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก และแม่น้ำชี เป็นแหล่งน้ำที่คนในชุมชนได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น หากุ้ง หอย ปู ปลา เป็นต้น

5.1.6 วิเคราะห์คุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างการป่าชุมชนริมลำน้ำชีกับการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนริมลำชี ทั้งนำมาใช้ภายในครัวเรือน และนำไปจำหน่วยเพื่อเป็นรายได้เสริมให้กับครัวเรือน จำนวน 68 ครัวเรือน พบว่า ภายในป่าชุมชนริมลำชีมีทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมาก ได้แก่ ต้นไม้ สัตว์ป่า ผักป่า หน่อไม้ป่า น้ำผึ่ง ดอกกระเจียว เห็ดป่า มันป่า และงูป่า เป็นต้น จากการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์แบ่งรายละเอียดของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังต่อไปนี้

1. ต้นไม้ จำนวน 31 ชนิด ได้แก่ ต้นพลวง ต้นตะแบง ต้นเต็ง ต้นติ้ว ต้นน้ำเกลี้ยง ต้นจบก ต้นแต้ ผล ต้นไม้แดง ต้นพอก ต้นตราด ต้นบักเหลื่อม ต้นอาอู้ดตะหมาด (ภาเขมร) ต้นจะลึก ต้นจาน ต้นกระเบา ต้นมะแซว ต้นมะดัน ต้นกระโดนน้ำ ต้นหัวลิง ต้นจิ้งจาบ ต้นกลอยน้อย (ภาษาเขมร) ต้น

บักผีพวน ต้นเสม็ด ต้นสะเดา มะกอกป่า ส้มโมงหรือชะมวง (ตระมูง) มังคุดป่า ต้นฟันปลา ต้นประดู่ ต้นพยุง และต้นหว้า มี 4 ชนิด ได้แก่ หว้าชี, หว้าฟาดลูกใหญ่, หว้าข้าวลูกเล็ก, หว้าตาโดน

2. ปลาจำนวน 27 ชนิด ได้แก่ ปลาช้อน ปลาหมอ ปลาดุก ปลาบู่ ปลาตะเพียน ปลาหลด ปลาหลาดปลาสลิด ปลากด ปลาซิว ปลาชะโด ปลาค้าว ปลาสร้อย ปลาเทโพ ปลากล้วย ปลากราย ปลาบึก ปลาข้าว ปลาไหล ปลาแรด ปลาจีน ปลากระดี่ ปลาลิ้นหมา ปลานิล ปลาขาว ปลาเข็ม ปลาอื่น เช่น ปลาหนู ปากเล็ก ปากแดง ปลาปักเป้า ปลาอ่อนปีกไก่ ปลานาง (ปลาเนื้ออ่อน)

3. แมลงป่าจำนวน 3 ชนิด ได้แก่ แมลงจินูน มดแดง จักจั้น เป็นต้น

4. สัตว์ป่าจำนวน 9 ชนิด ได้แก่ กระต่าย กระแต ไก่ป่า กระรอก กิ้งก่า พังพอน หนู กิ้งก่า แย้ เป็นต้น

5. เห็ดป่าจำนวน 11 ชนิด ได้แก่ เห็ดโคน เห็ดตับเต่า เห็ดผึ้ง เห็ดระโงกขาว เห็ดระโงกเหลือง เห็ดไค เห็ดน้ำหมาก เห็ดข่า เห็ดก่อ เห็ดปลวกไก่น้อย เห็ดดิน เป็นต้น

6. ผักผลไม้ป่าจำนวน 4 ชนิด ได้แก่ ดอกกระเจียว หน่อไม้ ผักหวาน ผักติ้ว เป็นต้น

7. มันป่าจำนวน 4 ชนิด ได้แก่ มันเทียน มันมือเสือ มันนก มันแซง เป็นต้น

8. งูป่าจำนวน 13 ชนิด ได้แก่ งูเหลือม งูหลาม งูทำทาน งูด่างแห งูหางกระดิ่ง งูสลิด งูจันทร์ตระมวม งูเขียวหางไหม้ งูเขียวธรรมดา งูขามพริก งูดิน งูที่ชุมชนพบบ่อยและน้ำกิน ได้แก่ งูสิง งูเห่า เป็นต้น คิดเป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 588,625 บาท/ต่อปี คณะผู้ศึกษาสามารถจำแนกรายละเอียดการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในแต่ละด้านดังต่อไปนี้

1. รวมการประโยชน์ทรัพยากรธรรมด้านชนิดไม้ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ตลอดระยะเวลา 1 ปี ของชุมชนบ้านเสม็ด คิดเป็นเงินทั้งสิ้น 149,950 บาท/ต่อปี

2. รวมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านผักป่า หน่อไม้ สมุนไพร แมลงป่า ในป่าชุมชนริมน้ำชีตลอดระยะเวลา 1 ปี ของชุมชนบ้านเสม็ด คิดเป็นเงินทั้งสิ้น 47,585 บาท/ต่อปี

3. รวมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านมันป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ตลอดระยะเวลา 1 ปี ของชุมชนบ้านเสม็ด คิด เป็นเงินทั้งสิ้น 29,460 บาท/ต่อปี

4. การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านเห็ดป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ตลอดระยะเวลา 1 ปี ของชุมชนบ้านเสม็ด คิดเป็นเงินทั้งสิ้น 86,915 บาท/ต่อปี

5. การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติด้านสัตว์ป่าในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ตลอดระยะเวลา 1 ปี ของชุมชนบ้านเสม็ด คิดเป็นเงินทั้งสิ้น 13,380 บาท/ต่อปี

6. การใช้ประโยชน์ในการหาปลาในหนองบัว หนองแสง หนองตลิ่งหัก (บะจรัง) และลำน้ำชี ตลอดระยะเวลา 1 ปี ของชุมชนบ้านเสม็ด คิดเป็นเงินทั้งสิ้น 257,485 บาท/ต่อปี

5.1.7 แนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของชุมชนบ้านเสม็ด

จากข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชีสะท้อนให้เห็นว่าป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีความอุดมสมบูรณ์อย่างมาก โดยคิดเป็นรายได้ที่เกิดจากป่าชุมชนริมลำน้ำชีทั้งกินและนำไปจำหน่าย เป็นจำนวนเงิน 588,625 บาทต่อปี จึงนำชุดข้อมูลในการตัดสินใจให้กับชุมชนที่จะวางแผนแก้ไขปัญหาการบุกรุกทำลายป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อรักษาแหล่งอาหารภายในป่าไม่ให้ถูกทำลายอีกต่อไป ที่ผ่านมาชุมชนยังไม่มีแนวทางการจัดการป่าชุมชน พร้อมทั้งการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติภายในป่าชุมชนไม่ให้ถูกทำลาย จึงทำให้คณะทีมวิจัยได้นำเสนอจัดเวทีคืนข้อมูลสู่ชุมชน ในวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2558 เวลา 18.00 น. ณ ศาลาประชาคมหมู่บ้านเสม็ด จากเวทีคืนข้อมูลทำให้คนในชุมชนได้ทราบถึงสถานการณ์ปัญหาและการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่ชัดเจน พร้อมทั้งได้เกิดแลกเปลี่ยนเรียนรู้ถึงแนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี เวทีคืนข้อมูลชุมชนทำให้คนในชุมชนได้ร่วมกันนัดหมาย เพื่อที่กำหนดการจัดการระบบป่าชุมชนริมลำชี และการสร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี พร้อมทั้งประชาคมตั้งกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี มีรายละเอียดดังนี้

5.1.7.1 การจัดการระบบป่าชุมชนเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร

จากการเวทีคืนข้อมูลชุมชนจึงได้เกิดการตั้งกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อป้องกันแหล่งอาหารไม่ให้ถูกทำลาย จนได้จัดเวทีประชาคมในวันที่ 8 เมษายน 2558 เวลา

09.00 น. ณ ศาลาประชาคมหมู่บ้าน โดยได้เชิญผู้ที่มีส่วนได้เสีย จำนวน 196 ครัว มาระดมแนวคิดในการค้นหาแนวทางการจัดการป่าชุมชนเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร จากการจัดเวทีประชาคมหมู่บ้าน ประชาชนส่วนใหญ่มีมติร่วมกันว่า ควรมีกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่วแวดล้อมของชุมชนที่ชัดเจน เพื่อเป็นการป้องกันการบุกรุก การทำลาย การต้นไม้ การทิ้งขยะที่เป็นการทำลายระบบนิเวศป่าชุมชน เป็นต้น ผลจากการระดมสมองในวันที่ 8 เมษายน 2558 ได้เกิดคณะกรรมการดูแลป่าชุมชนริมลำน้ำชี ประกอบไปด้วย ผู้ใหญ่บ้าน เป็นประธาน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เป็นรองประธาน และมีคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นกรรมการทั้งหมด ในการดูแล โดยมีอำนาจ ตักเตือน ปรับ จับ ผู้ที่ฝ่าฝืนกติกาชุมชน หลังจากได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ชุมชนก็ได้ร่วมกันตั้งกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี มีจำนวน 5 ข้อ คือ

กติกา	บทลงโทษ
1. ห้ามตัดไม้ทุกชนิด	ปรับ 500 บาท ขึ้นไป หากต้นไม้ใหญ่ให้อยู่ในดุลพินิจของคณะกรรมการ
2. ห้ามล่าสัตว์ (ไก่ป่า กระต่าย กระรอก ชะมด นกเขา เสือปลา นกขุนแผน และสัตว์อื่นๆที่เป็นสัตว์ป่าหายาก)	ปรับ 5,000 บาท หากเป็นสัตว์ใหญ่ให้อยู่ในดุลพินิจของคณะกรรมการ
3. ห้ามบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนริมลำชี เพื่อสร้างเป็นพื้นที่การเกษตรกรรม หรือ ทำเป็นพื้นที่ส่วนตน	หากฝ่าฝืนดำเนินคดีตามกฎหมายการบุกรุกป่าสงวนแห่งชาติหรือกฎหมายที่เกี่ยวข้อง
4. การเผ่าป่า เผ่าหน่อไม้	หากฝ่าฝืนดำเนินคดีตามกฎหมายการบุกรุกป่าสงวนแห่งชาติหรือกฎหมายที่เกี่ยวข้อง
5. ห้ามขุดมันแบบถอนรากถอนโคน	ตักเตือน
6. ห้ามทิ้งขยะในบริเวณป่าชุมชนริมลำน้ำชี	ตักเตือน
7. ห้ามเก็บเห็ดโดยใช้ถุงพลาสติก หรือภาชนะที่เป็นการทำลายเชื้อเห็ด	ตักเตือน

5.1.7.2 สร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์อาหารภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี

คณะผู้วิจัยจึงทำการวัดพิกัดอาณาเขตพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อให้เกิดความชัดเจนว่ามีจำนวนพื้นที่ทั้งหมดกี่ไร่ และจะทำเป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์กี่ไร่ โดยใช้โปรแกรมสารสนเทศด้านภูมิศาสตร์ (Geographic Information System : GIS) เป็นการศึกษาข้อมูลด้านกายภาพป่าชุมชนริมลำน้ำชีมีความอุดมสมบูรณ์มากมีความหลากหลายทางชีวภาพด้วยธาตุที่พืชสามารถเจริญเติบโตได้เป็นอย่างดี ในสภาพพื้นดินมีสิ่งชีวิตอีกมากมายหลากหลายรูปแบบที่ไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเปล่า ได้แก่ จุลินทรีย์ แบคทีเรียและเชื้อรา รวมทั้งสิ่งมีชีวิตที่มีขนาดใหญ่ ได้แก่ ไส้เดือน กิ้งกือ หนอน และแมลงจำนวนมาก ในพื้นที่ป่าชุมชนนอกจากจะมีลำน้ำชีแล้ว ยังมีหนองน้ำ 3 หนองที่ทำให้คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์เช่น เลี้ยงสัตว์ หากุ้ง หอย ปู ปลา และในสภาพริมลำน้ำชีจะพบหน่อไม้ เห็ด พืช ผัก ผลไม้ป่า สมุนไพร ไม้ยืนต้น ที่ชาวบ้านได้นำมาใช้ประโยชน์เป็นปัจจัยสี่เพื่อการดำรงชีวิต ดังนั้นผู้วิจัยและคนในชุมชนได้ทำการสนทนาพูดคุยกับชุมชนในขณะเดินสำรวจ พบว่า หากจะทำเป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าชุมชน โดยเน้นไปที่สภาพป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์จะเริ่มต้นจากสะพานริมลำน้ำชี ถึง ป่าชุมชนติดบ้านมะระ จะมีจำนวน 461.86 ไร่ หลังจากผู้วิจัยและทีมนักวิจัยชุมชมก็นำข้อมูลเข้าสู่เวทีประชาคมในวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2558 เวลา 18.00 น. เพื่อทำการรับฟังความคิดเห็นของชุมชนในการสร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ตั้งแต่สะพานริมลำน้ำชี ถึงป่าชุมชนติดบ้านมะระ จำนวน 461.86 ไร่ พร้อมจะมีการนำรถไถนาไปทำเป็นเนินดินเพื่อให้ทราบว่าเขตพื้นที่ดังกล่าวเป็นเขตอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านเสม็ด พร้อมทั้งจะมีจัดติดป้ายพื้นที่ห้ามตัดไม้ทำลายป่า หากฝ่าฝืนปรับ 5,000 บาท โดยจะใช้งบฉุกเฉินของชุมชน ประมาณ 20,000 บาท ผลจากการประชาคมหมู่บ้านประชาชนเห็นด้วยและให้ดำเนินการได้ทุกขั้นตอน เพื่อเป็นการป้องกันอนุรักษ์ป่าชุมชนริมลำชีไม่ให้ถูกทำลายอีกต่อไป

5.1.8 การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความยั่งยืนในการจัดการป่าชุมชนบ้านเสม็ด

5.1.8.1 การใช้ประโยชน์จากป่าอย่างคุ้มค่า ปัจจุบันประชาชนเริ่มไม่ให้ความสำคัญในการใช้ประโยชน์จากป่าให้เกิดความคุ้มค่า มีการตัดไม้เพื่อไปทำเป็นเฟอร์เจอขาย ตัดไม้แปรรูปไปจำหน่าย จึงทำให้ป่าชุมชนริมลำชีเริ่มลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ จนทำให้ผู้วิจัยได้นำข้อมูลเข้าสู่เวที

ประชาชน เพื่อค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหา จนประชาชนมีมติได้ร่วมกันสร้างเขตอนุรักษ์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี จำนวน 416. 86 ไร่ และตั้งคณะกรรมการดูแลรักษาป่าชุมชน โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน มีอำนาจตักเตือน จับ ปรับ ส่งดำเนินคดีตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ผู้ที่ลักลอบตัดไม้ทำลายป่า พร้อมทั้งได้มีการประยุกต์ใช้ทุนทางวัฒนธรรมมาจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยการประกาศให้วันที่ 12 สิงหาคม ของทุกปี ประชาชนจะร่วมกันทำบุญป่า บวชป่า ปลูกป่า ในพื้นที่สาธารณะของหมู่บ้าน ทำความสะอาดแหล่งน้ำ ถือได้ว่า ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ผ่านกระบวนการทำวิจัย สิ่งที่สำคัญการคืนข้อมูลสู่ชุมชนเป็นการสร้างความตระหนัก และให้เห็นการเปรียบเทียบระหว่างอดีตกับปัจจุบัน และที่สำคัญเป็นการให้ชุมชนได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ การตัดสินใจบนข้อมูลที่มีอยู่ เพื่อผลักดันให้คนในชุมชนแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง

5.1.8.2 การใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อใช้ไม้ทำเชื้อเพลิงอย่างคุ้มค่า หลังจากได้นำผลการวิจัยไปจัดเวทีสู่ชุมชนทำให้คนในชุมชนได้ตั้งกฎติกาการใช้ประโยชน์ โดยห้ามตัดต้นไม้ที่มีขนาดเล็ก และขนาดใหญ่ตั้งแต่เส้นผ่าศูนย์กลาง 30 เซนติเมตร เป็นต้นไม้ ใครฝ่าฝืน ปรับ 500 บาท สำหรับต้นไม้ขนาดเล็ก ส่วนต้นไม้ขนาดใหญ่ที่มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 30 เซนติเมตร ปรับ 5,000 บาท ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่เห็นด้วยกับกติกาการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อเป็นการอนุรักษ์ป่าไม้ไม่ให้ถูกทำลาย หากประชาชนคนมีความจำเป็นใช้ฟืน ให้เข้าไปเก็บเศษไม้ที่ตายแล้วเท่านั้น ไม่อนุญาตให้ตัดไม้ทุกชนิด หากฝ่าฝืนต้องถูกปรับตามกติกาชุมชน

5.1.8.3 การใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อเป็นอาหารอย่างคุ้มค่า จากที่ประชาชนได้เห็นข้อมูลจากงานวิจัยคนในชุมชนได้ร่วมกันตั้งกฎกติกาการใช้ประโยชน์ในการเก็บของป่า ดังนี้ ห้ามขุดมันแบบถอดรากถอนโคน ห้ามเก็บเห็ดโดยการใช้ถุงพลาสติก แต่ให้เก็บเห็ดโดยใช้ตะกร้า หรือ ภาชนะที่มีรู เพื่อป้องกันการทำลายเชื้อเห็ด ห้ามขุด เผาหน่อไม้ ห้ามล่าสัตว์ หากฝ่าฝืนจะถูกปรับตั้งแต่ 500 บาท ขึ้นไป หากเป็นสัตว์ป่าที่หากยาก ให้ปรับตั้งแต่ 5,000 บาท ขึ้นไป หากไม่ยินยอมให้คณะกรรมการส่งดำเนินคดีตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

5.1.8.4 การใช้ประโยชน์จากป่าด้านสมุนไพรอย่างคุ้มค่า คนในชุมชนได้มองเห็นปัญหาพร้อมทั้งมีความคิดว่า จะจัดทำเป็นคู่มือสมุนไพรท้องถิ่น เพื่อเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูล

จากหมอยา ไว้ไม่ให้สูญหายไปจากชุมชน และที่สำคัญ คณะครูโรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีราษฎร์วิทยาคาร จะทำการศึกษาและรวบรวมผลักดันให้เกิดหลักสูตรท้องถิ่นด้านสมุนไพรรักษาโรค

5.2 อภิปรายผล

การจัดการป่าชุมชนจำเป็นต้องใช้มิติทางทางวัฒนธรรมเข้ามาช่วยในการจัดการ เพราะวัฒนธรรมเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะเป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศน์เดียวกันที่ไม่อาจแบ่งแยกพิจารณาได้เด็ดขาดจากกัน ความสัมพันธ์ทั้งชีวิตทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของสังคมเป็นพื้นฐานในการจัดการความสัมพันธ์ต่าง ๆ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคมและมนุษย์กับธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องการนับถือผีหรือข้อห้ามและความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์และการยังชีพ การแสดงออกทางวัฒนธรรมรูปแบบต่าง ๆ เช่น ความเป็นชุมชนในการรวมตัวกันเพื่อรักษาป่า และลักษณะทางชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่งที่มีกฎเกณฑ์ในการรักษาป่า เพื่อแสดงความเชื่อมั่นในศักยภาพของความเป็นมนุษย์ในวัฒนธรรมของตนเอง การจัดการป่าชุมชนจึงมีความเป็นอย่างยิ่งที่ต้องวิเคราะห์ปรากฏการณ์ปัญหาแบบองค์รวม เพื่อให้มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับการใช้ประโยชน์จากป่า เนื่องจากป่าชุมชนเป็นครัวหลังใหญ่สำหรับชาวชนบท เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ ฉะนั้น ป่าไม้จึงเป็นแหล่งอาหารที่มีประโยชน์ของคนในชุมชน ป่าชุมชนยังเป็นโรงเรียน เพราะในอดีตเด็กและเยาวชนก็จะเข้าไปหาอาหารกินภายในป่า เรียนรู้การใช้ชีวิตจากป่า ป่าไม้จึงเป็นโรงเรียนที่ทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างมากมาก เช่น การศึกษาระบบนิเวศป่าไม้ การหาของป่า การเก็บเห็ด เป็นต้น และสุดท้ายป่าชุมชนยังเป็นโรงพยาบาล ซึ่งในอดีตหาประชาชนในชุมชนเจ็บป่วยก็จะเข้าไปหาสมุนไพรภายในป่า เพื่อนำมารักษาตามโรคต่าง ๆ แต่ปัจจุบันคนไม่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เน้นแต่การใช้ประโยชน์ และทำการบุกรุกตัดไม้ ทำลายป่า ทำเป็นพื้นที่การเกษตร จนทำให้สภาพพื้นที่ป่าเกิดความเสื่อมโทรม ทรัพยากรและแหล่งอาหารเริ่มลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ จนได้เกิดเป็นปัญหาของรัฐบาลทุกยุคทุกสมัยที่จะพยายามป้องกันแก้ไขปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน หรือ ป่าสงวนแห่งชาติ เพราะป่าชุมชนเป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดจากการรักษาป่าธรรมชาติหรือปลูกป่าขึ้นของชาวบ้านโดยป่าธรรมชาติชาวบ้านจะช่วยกันอนุรักษ์ไว้เพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอย แหล่งไม้ฟืน แหล่งอาหารธรรมชาติ แหล่งสมุนไพร ตลอดจนเพื่อการยังชีพและ

เป็นที่เลี้ยงสัตว์ สำหรับป่าที่ชาวบ้านปลุกเพื่อการใช้สอยและแหล่งไม้ฟืนสำหรับใช้ในครัวเรือน ซึ่งบางครั้งเป็นแหล่งเสริมรายได้ให้กับประชาชนในหมู่บ้านใกล้เคียง

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะอภิปรายผลการศึกษา 4 ประเด็น ประกอบด้วย 1. สถานการณ์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนบ้านเสม็ด 2. คุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างป่าชุมชนริมลำน้ำชีกับการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด 3. แนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของชุมชนบ้านเสม็ด 4. การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความยั่งยืนในการจัดการป่าชุมชนบ้านเสม็ด เพื่อนำไปสู่การนำเสนอโดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

1. สถานการณ์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนบ้านเสม็ด พบว่า การเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนของป่าชุมชนริมลำน้ำชี เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2528 หน่วยงานทางราชการได้แจ้งมายังผู้ใหญ่บ้านประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนในพื้นที่จับจองพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อทำเป็นพื้นที่ทำการเกษตร ทำให้คนในชุมชนเข้าไปจับพื้นที่เป็นจำนวนมาก คนไหนมีเงินมากก็จะได้พื้นที่มาก คนไหนมีเงินในการว่าจ้างคนมาช่วยในการแผ้วถ่างป่าให้เป็นพื้นที่ของตนเอง คนไหนไม่มีเงิน ไม่แรง ก็จะได้พื้นที่น้อย หลังจากได้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน สิ่งที่ส่งผลตามมาก็คือ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น พืชผักผลไม้ป่า สมุนไพร ดอกกระเจียว สัตว์ป่า เป็นต้น และเมื่อประชาชนเข้าไปจับจองพื้นที่แล้ว ได้ปลูกต้นยูคาลิปตัส ปัจจุบันได้เกิดปัญหาการใช้ประโยชน์ เช่น ต้นไม้ขนาดใหญ่ถูกตัด สัตว์ลดน้อยลง สมุนไพรเริ่มหายไปจากป่า ส่วนต้นไม้ขนาดเล็กถูกตัดขายเพื่อทำร้านปลูกพืชผัก ทำฟืน เผาถ่าน ขุดพันธุ์ไม้ที่หายากไปขายให้กับชุมชนใกล้เคียง ป่าจึงไม่สามารถฟื้นตัวได้ และที่ผ่านมาชุมชนจัดไม่มีแนวทางการป้องกันรักษาทรัพยากรป่าไม้อย่างชัดเจน เช่น การตั้งกฎกติกาการใช้ประโยชน์ การสร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าชุมชน การตั้งคณะกรรมการดูแลป่าชุมชน เป็นต้น ทั้งนี้การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า ตามมุมมองและวิธีคิดของชาวบ้านจะประสบกับข้อจำกัดและขาดพลังอำนาจ ในการอธิบายความหมายต่อพื้นที่ป่าชุมชนท้องถิ่น แต่ข้อเสนอบางประการ เช่น ศักยภาพ และภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นกลับเป็นประเด็นที่น่าสนใจและชวนให้ติดตาม โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวกับความแตกต่างหลากหลายและการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของศักยภาพและภูมิปัญญาซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขของประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งนำไปสู่ข้อเสนอสำคัญคือการพึ่งตนเองและสิทธิของชุมชนท้องถิ่น โดย

ชุมชนท้องถิ่นต้องสร้างความเข็มแข็งของตนเอง การสืบชะตาแม่น้ำ การบวชต้นไม้ และบวชป่าได้รู้เห็นได้สัมผัสความจริงและเข้าถึงปัญหาการเสียสมดุลในธรรมชาติแวดล้อมอย่างชัดเจนเป็นเวลาต่อเนื่อง เพราะกระทบกระเทือนความเชื่อและอุดมการณ์ของสังคมประเพณี รวมทั้งกระทบกระเทือนการดำรงชีพและการทำมาหากินของเขาอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันโดยเฉพาะชาวชนบททราบดีว่า เขาได้อาศัยสายน้ำหล่อเลี้ยงไร่นาในถิ่นเกิด ได้อาศัยต้นไม้ อาศัยป่าเป็นแหล่งกักเก็บความชุ่มชื้นและความอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งได้ประสบความแห้งแล้งและความกันดารเมื่อยามขาดแคลนน้ำ พวกเขารู้ดีว่าการทำลายสมดุลแห่งธรรมชาติเกิดจากมนุษย์ทั้งสิ้น สอดคล้องกับ ศศิธร อยู่เย็น (2553) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การศึกษารายได้และการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อนำไปสู่การจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาป่าชุมชนหนองสำแฮด พื้นที่บ้านม่วงไข่ บ้านเชียงเครือ และบ้านคำสร้างบ่อ ตำบลกระจาย อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธร พบว่า ป่าหนองสำแฮด ซึ่งภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น “ป่าชุมชุนตามมติครม. บ้านเชียงเครือ” นับเป็นป่าชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรพรรณไม้และสัตว์ป่าๆ อยู่สูง มีเนื้อที่ประมาณ 619 ไร่ โดยชาวบ้านทั้งหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนดังกล่าวนี้ร่วมกันด้วยดีมากโดยตลอด ซึ่งในอดีตชาวบ้านใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับป่าหนองสำแฮดอย่างแน่นแฟ้น ไม่ว่าจะเป็นการหาอาหารมาใช้เพื่อการยังชีพภายในครอบครัวตามฤดูกาลต่างๆ เช่น ไข่มดแดง เห็ด แมงกินูน แย้ พืชผักสมุนไพร ป่าหนองสำแฮดจึงเปรียบเสมือนครัวขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านสามารถฝากปากท้องเอาไว้ได้ตลอดปี และหากฤดูกาลใดมีพืชผักสมุนไพรและอาหารป่าที่หามาได้มากเกินความต้องการในครัวเรือนชาวบ้านก็จะนำออกมาวางจำหน่ายโดยจัดทำเป็นเพิงขนาดเล็กตามร่มไม้ริมถนน เพื่อจำหน่ายแก่ผู้คนที่ขับรถสัญจรไปมา อันเป็นการสร้างเสริมรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชน จนถึงปัจจุบันพบว่า ป่าเริ่มถูกบุกรุก การสร้างที่อยู่อาศัยรุกล้ำเข้ามาในเขตป่าชุมชน ซึ่งมีทั้งคนในชุมชนและชุมชนข้างเคียง ทำให้แกนนำชุมชนมีความตระหนักว่า หากคนในชุมชนไม่มีจิตสำนึกร่วมกันในการรักษาหวงแหน และเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเห็นแก่ตัว ต่อไปป่าหนองสำแฮดคงลดความสมบูรณ์ลง และอาจจะเป็นเพียงตำนานเท่านั้น จึงจัดให้มีกิจกรรมบวชป่า เพื่อสร้างจิตสำนึกให้กับคนในชุมชนให้มีความรัก หวงแหนในทรัพยากร และใช้ประโยชน์เชิงอนุรักษ์ ในกลุ่มเด็กเยาวชน ได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาในการหาอยู่หากินกับป่า รวมถึงมีชมรมรักษ์ป่าของกลุ่มเยาวชนทั้ง 3 หมู่บ้าน กิจกรรมหลักๆ คือ สร้างสรรค์กิจกรรมที่เอื้อประโยชน์ต่อการรักษาความสมบูรณ์ของป่า

เช่น ปลูกต้นไม้ในช่วงวันหยุด ดูแล สำรวจการเจริญเติบโตหลังการปลูก เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ของเยาวชนหลังเลิกเรียน ซึ่งจากกิจกรรมดังกล่าว คนในชุมชนคาดหวังว่า จะเป็นจุดเริ่มต้นในการเรียนรู้ต่อการจัดการป่าที่ยั่งยืนในอนาคต

2. คุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างป่าชุมชนริมลำน้ำชีกับการสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด พบว่า จากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนริมลำชีทั้งนำมาใช้ภายในครัวเรือน และนำไปจำหน่ายเพื่อเป็นรายได้เสริมให้กับครัวเรือน จำนวน 68 ครัวเรือน ภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี มีประชาชนเข้าไปใช้ประโยชน์ทั้งกินและจำหน่าย คิดเป็นรายได้เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 588,625 บาท/ต่อปี โดยแบ่งเป็น ต้นไม้จำนวน 31 ชนิด ปลาจำนวน 27 ชนิด แมลงป่าจำนวน 3 ชนิด สัตว์ป่าจำนวน 9 ชนิด เห็ดป่าจำนวน 11 ชนิด ผักผลไม้ป่าจำนวน 4 ชนิด มันป่าจำนวน 4 ชนิด งู ป่าจำนวน 13 ชนิด ไม่สอดคล้องกับงานวิจัยของ เอกรินทร์ พึ่งประชา (2555) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการระบบและความมั่นคงอาหารของชุมชน: กรณีศึกษาอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย พบว่า หมู่บ้านนาเวียงและห้วยตาดมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลายในการจัดการระบบและความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เช่น การจัดการดิน น้ำ สภาวะอากาศ กิจกรรมทางการเกษตร การล่าสัตว์และเก็บของป่า เป็นต้น หากทว่าเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาหลาย ๆ อย่างได้ถูกละเลย ดังนั้น ผลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายอย่างจำเป็นต้องปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ เช่น การเปลี่ยนแปลงสภาวะอากาศ โดยอาศัยองค์ความรู้สมัยใหม่เข้ามาช่วยเสริม ส่วนปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความเสี่ยงด้านความมั่นคงทางอาหารประกอบด้วย ปัจจัยทางสังคมเศรษฐกิจเช่นการคนรุ่นใหม่หันไปกอบอาชีพอื่น ทำให้แรงงานทางการเกษตรลดลงและส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ หรือการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดียวที่ให้สารเคมีปริมาณมาก และสิ่งแวดล้อมที่เห็นได้จากความผันแปรของสภาวะอากาศที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อระบบเกษตรและผลผลิตจากพืชธรรมชาติ ทั้งนี้เนื่องจาก ข้อค้นพบในงานวิจัยชิ้นนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า การที่จะให้เกิดความมั่นทางทางอาหารได้นั้น จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าชุมชนให้ได้ เพราะป่าชุมชนเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิต ได้แก่ ต้นไม้ สัตว์ป่านานาชนิด ได้แก่ กระต่าย ไก่ป่า นก กระแต กระรอก หนู ไส้เดือน เป็นต้น ส่วนสิ่งไม่มีชีวิตได้แก่

จุลินทรีย์ซากพืชซากสัตว์ที่ค่อยย่อยสลายสร้างความสมดุลของระบบนิเวศ ทำให้เกิดเห็ดป่า หน่อไม้ มัน เป็นต้น ในงานวิจัยชิ้นนี้ยังพบว่า การเก็บข้อมูลการใช้ประโยชน์โดยนำมาตีเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ ทำให้ประชาชนได้เห็นประโยชน์ถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี และอยากจะป้องกันอนุรักษ์รักษาไม่ให้ถูกทำลายอีก จะเห็นได้ว่า การคิดมูลค่าการใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่จะทำการสร้างความตระหนัก นำไปสู่การวิเคราะห์ สังเคราะห์วางแผนปฏิบัติการแก้ไขปัญหาด้วยชุมชนเอง

3. แนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของชุมชนบ้านเสม็ด พบว่า จากเวทีประชาคมและคืนข้อมูลชุมชนในวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2558 เวลา 18.00 น. ณ ศาลาประชาคมหมู่บ้านเสม็ด ทำให้คนในชุมชนได้ทราบถึงสถานการณ์ปัญหาและการเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนริมลำน้ำชีที่ชัดเจน พร้อมทั้งได้เกิดแลกเปลี่ยนเรียนรู้ถึงแนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชุมชนริมลำน้ำชี ผลการจัดเวทีประชาคมและคืนข้อมูลชุมชน เกิดคณะกรรมการดูแลป่าชุมชนริมลำน้ำชี ประกอบไปด้วย ผู้ใหญ่บ้าน เป็นประธาน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เป็นรองประธาน และมีคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นกรรมการทั้งหมด ในการดูแล โดยมีอำนาจ ตักเตือน ปรับ จับ ผู้ที่ฝ่าฝืนกติกาชุมชน หลังจากได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ชุมชนก็ได้ร่วมกันตั้งกฎ กติกาการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี สอดคล้องกับ นิมิต หาระพันธ์ และคณะ (2552) ได้ทำการศึกษาเรื่อง รูปแบบการจัดการป่าชุมชนดงต่อ – ดงยางเพื่อฟื้นฟูแหล่งอาหารและรายได้ของชุมชนบ้านบุ่งหวาย ตำบลสงเปือย อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร พบว่า ป่าดงต่อมีผู้คนเข้าไปหาอาหาร ทั้งเพื่อการบริโภค เพื่อขาย ทรัพยากรเริ่มน้อยลง เพราะไม่มีการปลูกทดแทน เอาแบบทำลายถอนรากถอนโคน สิ่งเหล่านี้ทำให้ทรัพยากรลดลงเรื่อยๆ เมื่อได้ข้อมูลและนำไปสู่เวทีร่วมกับชุมชนแล้วทางชุมชนจึงร่วมกันหาทางออก เพื่อหาแนวทางฟื้นฟูป่าดงต่อโดยการร่วมมือกันปลูกต้นไม้เสริมในบริเวณที่โล่ง มีการรณรงค์ในการเข้าไปหาของป่า เช่น แมลง พืชต่างๆ เห็ด ให้เหลือบางส่วน เช่น เถาว์ หัว โคนหรือเมื่อขุดดินก็ให้กลบไว้เหมือนเดิม นอกจากนี้ยังได้เชื่อมกับองค์กรในท้องถิ่น มีการนำเสนอผลการวิจัยต่อที่ประชุมสภาของ อบต. สงเปือย มีการจัดเป็นกลุ่ม หรือแต่งตั้งคณะกรรมการดูแลป่าชุมชนดงต่อ ดงยางโดยมีผู้นำในแต่ละหมู่บ้านร่วมเป็นคณะทำงาน มีมาตรการในการเข้าไปหาของป่า ตั้งกฎระเบียบเป็นข้อปฏิบัติร่วมกัน และมีแผนในการออกสำรวจสภาพ

ป่าชุมชนดงต่อทุกปี โดยให้ชุมชน เยาวชนและผู้นำเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อประเมินสภาพป่า เป็นการสำรวจทรัพยากรในป่าว่า เพิ่มขึ้นหรือลดลงอย่างไรบ้าง การพัฒนาของชุมชนท้องถิ่นจำเป็นที่จะต้องให้คนในชุมชนเกิดความร่วมมือและตระหนักปัญหาของตนเอง และรู้จักแบ่งแยกปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน พร้อมทั้งร่วมกันบริหารทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ภายในชุมชน โดยเน้นการสร้างข้อตกลงร่วมกันในการใช้ป่าชุมชนและร่วมกันปลูกป่าไม้เพื่อทดแทนของเก่าที่หายไป จากการพลิกวิกฤตให้เป็นโอกาสของคนในชุมชน จากข้อค้นพบจากงานวิจัยดังกล่าว ชุมชนบ้านเสม็ดยังได้ สร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ตั้งแต่สะพานริมลำน้ำชี ถึง ป่าชุมชนติดบ้านมะระ จำนวน 461.86 ไร่ โดยใช้งบประมาณรายได้กองทุนฉุกเฉินของชุมชน จำนวน 20,000 บาท เป็นค่าใช้จ่ายในการทำเนินดิน เพื่อสร้างเป็นเขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี พร้อมจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์ให้ทราบห้ามตัดไม้ทำลายป่า หากฝ่าฝืนปรับ 5,000 บาท เพื่อเป็นการป้องกันอนุรักษ์ป่าชุมชนริมลำชีไม่ให้ถูกทำลาย สอดคล้องกับงานวิจัยของ สม นาสอ้าน (2556) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การบูรณาการความร่วมมือเพื่อขับเคลื่อนการสร้างความมั่นคงทางอาหารและอาหารปลอดภัย จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า การเสริมสร้างกลไกและกระบวนการความร่วมมือการสร้างความมั่นคงอาหารและอาหารปลอดภัยในระดับชุมชน ตำบล และจังหวัด กลไกที่สำคัญคือ 6 ประเด็นคือ 1. มีคณะทางานระดับจังหวัด 3 คณะ 31หน่วยงาน คณะทางานระดับอำเภอมีนายอำเภอเป็นประธาน คณะทางานระดับตำบล ร่วม 2,250 คน คณะทำงานระดับชุมชน ๆ ละ10-15 คน มีกำนัน/ ผญบ./ประธานชุมชนเป็นประธาน โดยมีการจัดตั้งศูนย์ประสานงาน ระดับจังหวัด อำเภอ ตำบล 2. การลงนามความร่วมมือ เพื่อสื่อสาร สร้างพันธสัญญา ขับเคลื่อนโครงการได้ประกาศวาระจังหวัด ลดการใช้สารเคมีในการเกษตรสู่เมืองเกษตรอินทรีย์ 3. การเชื่อมตัวชี้วัดเป็นเป้าหมายลงสู่พื้นที่ 4. การบูรณาการแผนและกิจกรรมร่วมกัน 5. การบูรณาการงบประมาณตามกิจกรรม 6. การสนับสนุนวิชาการและการจัดการโดยกลไกที่ค้นพบสำคัญคือการสร้างความเข้มแข็งของคณะทางานระดับอำเภอ สนับสนุนให้ตำบลเข้มแข็ง

4. การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความยั่งยืนในการจัดการป่าชุมชนบ้านเสม็ด พบว่า ชุมชนได้นำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาการบุกรุก และการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี ได้แก่

1. การใช้ประโยชน์จากป่าอย่างคุ้มค่า ชุมชนได้ประยุกต์ใช้ทุนทางวัฒนธรรมมาจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชี โดยการประกาศให้วันที่ 12 สิงหาคม ของทุกปี ประชาชนจะร่วมกันทำบุญ

ป่า บวชป่า ปลูกป่า ในพื้นที่สาธารณะของหมู่บ้าน ทำความสะอาดแหล่งน้ำ ถือได้ว่า ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ผ่านกระบวนการทำวิจัย สิ่งที่สำคัญการคืนข้อมูลสู่ชุมชนเป็นการสร้างความตระหนัก และให้เห็นการเปรียบเทียบระหว่างอดีตกับปัจจุบัน และที่สำคัญเป็นการให้ชุมชนได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ การตัดสินใจบนข้อมูลที่มีอยู่ เพื่อผลักดันให้คนในชุมชนแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง

2. การใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อใช้ไม้ทำเชื้อเพลิงอย่างคุ้มค่า หลังจากได้นำผลการวิจัยไปจัดเวทีสู่ชุมชนทำให้คนในชุมชนได้ตั้งกฎติกาการใช้ประโยชน์ โดยห้ามตัดต้นไม้ที่มีขนาดเล็กและขนาดใหญ่ตั้งแต่เส้นผ่าศูนย์กลาง 30 เซนติเมตร เป็นต้นไม้ ใครฝ่าฝืน ปรับ 500 บาท สำหรับต้นไม้ขนาดเล็ก ส่วนต้นไม้ขนาดใหญ่ที่มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 30 เซนติเมตร ปรับ 5,000 บาท ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่เห็นด้วยกับกติกาการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อเป็นการอนุรักษ์ป่าไม้ไม่ให้ถูกทำลาย

3. การใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อเป็นอาหารอย่างคุ้มค่า จากที่ประชาชนได้เห็นข้อมูลจากงานวิจัยคนในชุมชนได้ร่วมกันตั้งกฎกติกาการใช้ประโยชน์ในการเก็บของป่า ดังนี้ ห้ามขุดมันแบบถอดรากถอนโคน ห้ามเก็บเห็ดโดยการใช้ถุงพลาสติก แต่ให้เก็บเห็ดโดยใช้ตะกร้า หรือ ภาชนะที่มีรูเพื่อป้องกันการทำลายเชื้อเห็ด ห้ามขุด เผาหน่อไม้ ห้ามล่าสัตว์ หากฝ่าฝืนจะถูกปรับตั้งแต่ 500 บาทขึ้นไป หากเป็นสัตว์ป่าที่หากยาก ให้ปรับตั้งแต่ 5,000 บาท ขึ้นไป หากไม่ยินยอมให้คณะกรรมการส่งดำเนินคดีตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

4. การใช้ประโยชน์จากป่าด้านสมุนไพรอย่างคุ้มค่า คนในชุมชนได้มองเห็นปัญหาพร้อมทั้งมีความคิดว่า จะจัดทำเป็นคู่มือสมุนไพรท้องถิ่น เพื่อเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากหมอยา ไว้ไม่ให้สูญหายไปจากชุมชน และที่สำคัญ คณะครูโรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีราษฎร์วิทยาคาร จะทำการศึกษาและรวบรวมผลักดันให้เกิดหลักสูตรท้องถิ่นด้านสมุนไพรรักษาโรค

จะเห็นได้ว่า หากชุมชนได้มีส่วนร่วมในคิด การคุย การวางแผน และตัดสินใจ สุดท้ายชุมชนจะได้รับประโยชน์จากสิ่งที่ทุกคนได้ร่วมกันจัดตั้งขึ้น การที่จะพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืนนั้นจำเป็นอย่างยิ่งต้องให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมทุกขั้นตอน เพราะบางครั้งการแก้ไขปัญหาในระดับชุมชนไม่จำเป็นต้องใช้งบประมาณในการจัดการมาก แต่นักวิชาการ นักวิจัย เจ้าหน้าที่ภาครัฐและเอกชน ต้องรู้จักการนำทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด แต่ที่ผ่านมา แต่

นักวิชาการ นักวิจัย เจ้าหน้าที่ภาครัฐและเอกชน เน้นการทำวิจัยที่เกิดองค์ความรู้ นำไปสู่การขับเคลื่อนเชิงนโยบาย แต่ชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการไขปัญหา เป็นเพียงผู้ให้ข้อมูลเท่านั้น ที่ผ่านมาจึงเห็นว่า การที่หน่วยงานภาครัฐจะพัฒนาอะไร จะมีชุมชนเห็นด้วยบ้าง ต่อต้านบาง สาเหตุเกิดจากชุมชนได้รู้สึกความเป็นเจ้าของในการพัฒนา และที่สำคัญเขาไม่ทราบข้อมูลต่าง ๆ ที่หน่วยงานภาครัฐจะมาทำให้ แม้จะมีการประชาชนคมหมู่ก็ตาม แต่ส่วนใหญ่ใช้เป็นเครื่องมือที่แสวงหาความชอบธรรม แต่ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง เป็นเพียงให้ประชาชนได้มารับฟัง แต่กระบวนการคิด การวางแผน การตัดสินใจ ถูกหน่วยงานภาครัฐทำแทนจนหมดสิ้น มีเพียงอย่างเดียว คือ ให้ประชาชนรอรับประโยชน์จากผลการพัฒนาจะก็ไม่มีอะไรการันตีได้ว่า การพัฒนานั้นเหมาะสมกับวิถีชีวิตของชุมชน และที่สำคัญไม่ก่อนให้เกิดความขัดแย้งตามมาในภายหลัง ฉะนั้นสิ่งที่จะเกิดการแก้ไขให้เกิดความยั่งยืนนั้น นักวิชาการ นักวิจัย เจ้าหน้าที่ภาครัฐและเอกชน ต้องรู้จักการมองมิติในเชิงทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมให้ชัดเจน เพื่อก่อนให้เกิดแก้ไขปัญหาได้อย่างรอบด้าน เพราะการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแบบทุนนิยมของซีกโลกตะวันตก ทำให้เกิดช่องว่างทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมระหว่างคนรวยและคนจนยิ่งขึ้น เกษตรกรยากจนลงและเป็นหนี้เป็นสินเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่นายทุนที่ร่ำรวยอยู่แล้วก็ยิ่งร่ำรวยด้วยเงินตราและมีอำนาจต่อรองเหนือกว่า (วิสุทธิ์ ใบไม้,2557: 78) ทามกลางความล้มเหลวของกระบวนทัศน์การพัฒนาชุมชนแบบทันสมัยได้นำไปสู่มุมมองและแนวทางการพัฒนาชุมชนที่แปรเปลี่ยนไปใน 3 แนวทางคือ 1. กระแสเรียกร้องให้วงการพัฒนาหันมาให้ความสำคัญกับชาวบ้าน วัฒนธรรมพื้นบ้าน ภูมิปัญญาและคุณค่าแบบชาวบ้านมากขึ้น หรือเรียกว่า “Indigenization” 2. กระแสการเรียกร้องให้หันมาสนใจศึกษาประชาสังคมในรูปแบบของขบวนการประชาชนในระดับรากหญ้า (Grassroots movements) 3. กระแสความคิดขององค์กรการพัฒนาเอกชนที่เรียกร้องให้มีการพัฒนาแบบที่ให้ชุมชนเป็นตัวตั้ง กระแสการทำวิจัยที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาท้องถิ่น และให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำวิจัย ที่เรียกว่า นักวิจัยท้องถิ่น ซึ่งเป็นเครื่องมือหนึ่งในการเสริมสร้างชุมชนให้เกิดความเข็มแข็งต้องอาศัยจุดเริ่มต้นสำคัญ คือ มองมิติทางสังคมให้ชัดเจน คือการบูรณาการระหว่างความรู้ใหม่กับความรู้เก่านำมาผสมกัน หากจะกล่าวให้เข้าใจง่ายก็คือ การค้นหาจุดรวมกัน เพื่อนำไปสู่การสร้างกระบวนทางความคิด ในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน โดยอาศัยการเสริมสร้างจิตสำนึกร่วมภายในชุมชนเป็นเครื่องมือสำคัญ ได้แก่ การมองตนเอง

ให้ออก บอกตนเองให้ได้ ว่าเรามีทุนเดิมคืออะไร ทุนใหม่คืออะไร ที่สำคัญคือการเสริมสร้างแรงจูงใจในการเปลี่ยนแปลง จนก่อให้เกิดทีมงานหรือเครือข่ายประชาชนอย่างมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนกิจกรรมการพัฒนาที่หลากหลาย ทั้งนี้ การร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ ร่วมรับประโยชน์ และร่วมดูแลรักษาที่เกิดขึ้นอาศัย กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ได้แก่ การสร้างความรู้ การส่งต่อหรือการถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้หรือการรับรู้ รวมถึง การสร้างสำนึกในวิธีคิด ฯลฯ ซึ่งมีลักษณะเป็นองค์รวม ไม่แยกส่วนจากวิถีชีวิตของคนในชุมชน ภายใต้คุณธรรมนำการพัฒนา การถ่ายทอดความรู้ที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรม จึงผสานเป็นเนื้อเดียวกับการพัฒนาที่มีความต่อเนื่องและยั่งยืน ภายใต้เงื่อนไขคุณธรรมของผู้ปกครองหรือแกนนำชุมชนที่เป็นหัวเชื้อหรือกลไกสำคัญ ซึ่งต้องคำนึงถึงความหนักแน่น เที่ยงธรรม

จากแนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชีของชุมชนบ้านเสม็ด สิ่งที่เกิดการค้นพบก็คือศักยภาพของคนในชุมชนในการลุกขึ้นมาจัดการปัญหาผ่านข้อมูลทางวิชาการเป็นเครื่องมือในการตัดสินใจของคนในชุมชน ผู้วิจัยขอวิเคราะห์เปรียบเทียบการบูรณาการเหมือนกับการทำงานของ “รถมอเตอร์ไซต์” ซึ่งถือเป็นพาหนะสำคัญของผู้คนในปัจจุบันใช้ในการอำนวยความสะดวกสบายในการเดินทางไปสู่เป้าหมาย ผู้วิจัยเสนอขั้นตอนการสร้างการเรียนรู้ หรือการบูรณาการระหว่างความรู้ดั้งเดิมกับความรู้ใหม่ที่เข้ามาในชุมชน “การปรับตัวกับการแก้ไขปัญหาชุมชนแบบบูรณาการ” ดังภาพ

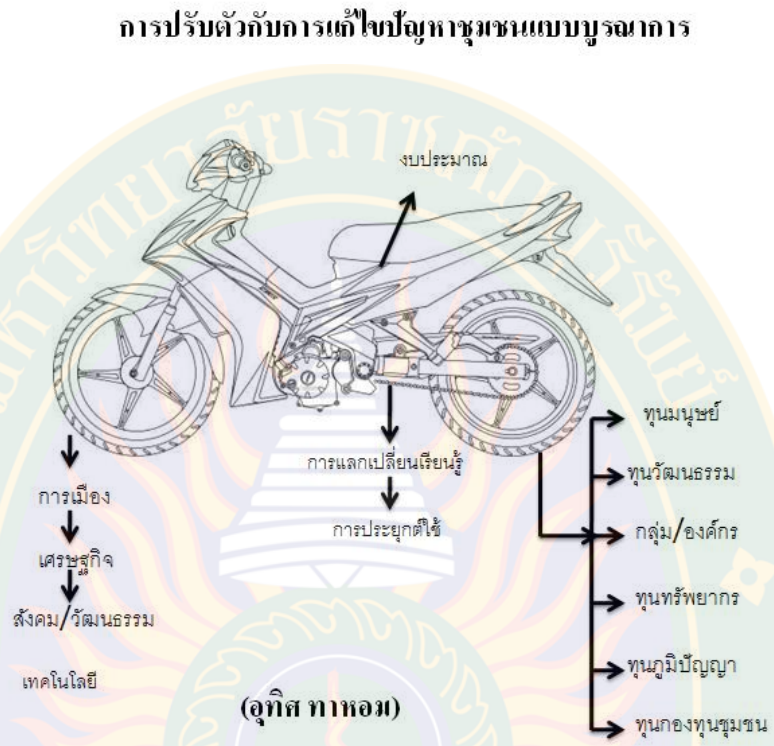

ภาพที่ 5.1 การปรับตัวกับการแก้ไขปัญหาชุมชนแบบบูรณาการ

จากภาพดังกล่าวชี้ให้เห็นการปรับตัวกับการแก้ไขปัญหาชุมชนแบบบูรณาการ สามารถอธิบายความแยกย่อยและความสัมพันธ์ของภาพได้ดังต่อไปนี้

ล้อหน้า เปรียบเหมือน

การเมือง จากที่ชุมชนได้รับผลกระทบเชิงนโยบายในปี 2528 ที่ประกาศให้ชุมชนเข้าไปจับจองพื้นที่ป่าชุมขน จนส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศโดยรวมภายในป่าจนถึงปัจจุบัน ซึ่งขาดการทำความเข้าใจร่วมกับชุมชน ว่าควรมีการบุกรุกพื้นที่อย่างไร ที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมป่าชุมชนริมลำน้ำชี

เศรษฐกิจ ระบบเศรษฐกิจเป็นระบบที่ได้รับเป็นส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนประเทศให้อยู่ดี มีสุข ในเรื่องของปากท้อง มีการทำให้ประชาชนเกิดการกระจายรายได้ มีการจับจ่ายใช้สอยเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจ ซึ่งที่ผ่านมาระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยได้มุ่งเน้นการพัฒนาการเพิ่มรายได้ จนได้ส่งเสริมให้ประชาชนส่วนใหญ่ปลูกพืชเชิงเดียว ไม่เว้นแต่ชุมชนบ้านเสม็ดก็ได้รับอิทธิทางความคิดดังกล่าว

จนกลายเป็นปัญหาการบุกรุกป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อสร้างเป็นพื้นที่การเกษตร เช่น ปลูกยางพารา ปลูกมันสำปะหลัง ปลูกอ้อย ปลูกปอ เป็นต้น ผลพวงจากการกระตุ้นเศรษฐกิจดังกล่าวได้ส่งเสริมให้ประชาชนบางส่วนเกิดความเห็นแก่ตัว ไม่ใส่ใจผลประโยชน์ส่วนรวม จนได้เกิดปัญหาการบุกรุกพื้นที่ปาชุมชนริมลำน้ำชีจนถึงปัจจุบัน

สังคม/วัฒนธรรม เมื่อสังคมมีการเปลี่ยนแปลง ก็ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชนท้องถิ่นได้ด้วย และที่สำคัญประเทศได้ได้นำเอาวัฒนธรรมทางตะวันตกอย่างเห็นได้ชัด ทำให้คนในชุมชนเห็นแก่ตัวเพิ่มมากขึ้น จนทำให้นายทุนฉวยโอกาสนำเงินกู้มาให้คนในชุมชนบ้านเสม็ดได้ยืม พอประชาชนคนใดไม่มีเงินคืนก็จะถูกยึนที่ไร่นา จนทำให้ประชาชนเดือนร้อน และทำการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนตามมา การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม วัฒนธรรม ทำให้คนเกิดความโลภ อย่างได้ อยากมี อยากเป็นเหมือนคนอื่น หลงลืมเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นของตนเอง วิ่งตามกระแสโลกอย่างบ้าคลั่ง ลืมคิดย้อนหลังของวิถีชุมชนดังเดิมของตนเอง

เทคโนโลยี การเข้ามาของเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ในชุมชนบ้านเสม็ด ทำให้ประชาชนได้มีเครื่องมือในการบุกรุกพื้นที่ป่ามากยิ่งขึ้น ซึ่งในอดีตการแผ้วถางใช้ จอบ เสีย มีด พร้า ภายหลังได้มีเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ทำให้บางคน นำรถไถนา รถแม็คโคร บุกรุกพื้นที่ปาชุมชนริมลำน้ำชี ให้กลายเป็นพื้นที่ของตนเองเพิ่มมากขึ้น

ทุนมนุษย์ เป็นทุนบุคคล ได้แก่ หมอภูมิปัญญา หมอธรรม หมอสมุนไพร หมอเป่า หมอผี ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น เป็นผู้มีความรู้ความสามารถมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชุมชน ตามศักยภาพความเชื่อ การที่จะสร้างชุมชนเข้มแข็งต้องพยายามใช้ศักยภาพของทุนทรัพยากรบุคคลในชุมชนออกมาให้ให้เกิดประโยชน์

ทุนวัฒนธรรม ทุนวัฒนธรรมดั่งเดิมที่มีอยู่ในชุมชนบ้านเสม็ด เช่น การแต่งกาย การทำเครื่องมือหัตถกรรม ตลอดจนประเพณี ฮีต 12 คลอง 14 ความเชื่อของชุมชน เพื่อเป็นการฟื้นวิถีชุมชนให้ให้สามารถนำความเชื่อมาสู่การจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชี

กลุ่ม/องค์กร การรวมกลุ่มเป็นกระบวนการหนึ่งที่เป็นการเปิดเวทีทางความคิดให้คนได้เข้ามาเรียนรู้ประสบการณ์ทำงาน เช่น กลุ่มเกษตร กลุ่มปลูกผัก กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน เป็นต้น การ

รวมกลุ่มสามารถทำให้คนในชุมชนดึงศักยภาพของตนเองออกมาใช้ในการขับเคลื่อนกลุ่มของตนเองให้หลุดพ้นการการครอบงำทางความคิดจากระบบรัฐและระบบนายทุนได้

ทุนทรัพยากร ก็คือสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน สิ่งที่อยู่รอบ ๆ เช่น ดิน อากาศ ลำน้ำชี ป่าชุมชนริมลำน้ำชี หนองน้ำเสม็ด เป็นต้น ที่ทำให้คนในชุมชนสามารถทำอยู่ทำกิน การใช้ทรัพยากรธรรมในท้องถิ่นนำมาใช้อย่างคุ้มค่า ซึ่งที่ผ่านมาประชาชนบ้านเสม็ด ไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการดูแลทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนเท่าที่ควร มีการใช้สารเคมีมาใช้ในการกำจัดวัชพืช ส่งผลต่อระบบนิเวศธรรมชาติ กุ้ง หอย ปู ปลา เริ่มตาย เริ่มหายออกจากพื้นที่ไร่นา จึงส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของคนในชุมชน ฉะนั้น ประชาชนในพื้นที่ต้องรู้จักรักและหวงแหนในทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง พร้อมทั้งนำมาใช้อย่างรอบครอบและระมัดระวังไม่ให้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ

ทุนภูมิปัญญา องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนในชุมชนบ้านเสม็ดอันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกสรร ปรุงแต่ง พัฒนา และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญญาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สมดุลกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย ภูมิปัญญาไทยนี้มีลักษณะเป็นองค์รวม มีคุณค่าทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นในวิถีชีวิตไทย เช่น ด้านเกษตรกรรม ด้านอุตสาหกรรม และหัตถกรรม ด้านการแพทย์แผนไทย ด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ด้านศิลปกรรม ด้านภาษาและวรรณกรรม ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี และด้านโภชนาการ วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณะและภูมิปัญญา เป็นต้น

ทุนกองทุนชุมชน งบประมาณที่ได้จากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน หรือ เงินทุนหมุนเวียนที่ชุมชนได้ร่วมกันเก็บเล็กประสมน้อย นำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนเอง เช่น ชุมชนบ้านเสม็ด ได้นำเงินกองทุนฉุกเฉินที่คนในชุมชนได้ร่วมกันปลูกต้นยูคาลิปตัสภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี พอต้นไม้โตก็ตัดขาย และนำเงินเข้ากองทุนฉุกเฉิน มาใช้ในการทำเขตพื้นที่อนุรักษ์ป่าชุมชน การสร้างชุมชนให้เข็มแข็งและยั่งยืนหัวใจสำคัญ คือ การมีส่วนร่วมของชุมชนผ่านกระบวนการทำงานวิจัย เพราะหากชาวบ้านได้เห็นถึงสภาพปัญหาของชุมชนที่เกิดขึ้นจะทำให้เกิดความรู้สึกและตระหนักถึงปัญหาภายในชุมชนของตนเอง เพราะวิถีชีวิตของชุมชนมีความผูกพันธุ์กับวิถีชีวิตที่อาศัยทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นอย่างเพียงพอในการดำรงชีวิต ฉะนั้นชุมชนจึงมีบทบาทสำคัญในการจัดการป่าชุมชน เพื่อสร้าง

ความมั่นคงทางอาหาร เพื่อสร้างความสมดุลของระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่ให้ถูกทำลาย

ความสัมพันธ์ของล้อหน้าและล้อหลัง (ล้อหน้า + ล้อหลัง)

ล้อหน้า = ความรู้ใหม่ที่เข้ามาประทบต่อชุมชนท้องถิ่น

ล้อหลัง = ความรู้ดั่งเดิมที่มีอยู่ในชุมชนเป็นระยะเวลานาน

การที่จะขับเคลื่อนบูรณาการระหว่างความรู้ใหม่กับความรู้ดั่งเดิมเข้าด้วยกัน ก็คือ “โซ่รถ” มีรายละเอียดดังนี้

1. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชาวประชาชนบ้านเสม็ดกับผู้วิจัย ผ่านเวทีประชาคมและคืนข้อมูลชุมชน โดยการนำผลการวิจัยเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนริมลำน้ำชี เก็บข้อมูลผู้ที่ใช้ประโยชน์ทั้งกินและจำหน่าย จำนวน 68 ครัวเรือน เป็นเงินจำนวนทั้งสิ้น 588,625 บาท/ต่อปี จนทำให้คนชุมชนเกิดความตระหนักที่จะป้องกันรักษาแหล่งอาหารที่มีอยู่ในป่าชุมชนริมลำน้ำชี ไม่ให้ถูกทำลาย หรือถูกบุกรุกอีกต่อไป โดยชุมชนได้ร่วมกันสร้างเขตพื้นที่อนุรักษ์ จำนวน 461.86 คนในชุมชนได้ตั้งกฎกติกาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนริมลำน้ำชี และคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยมีอำนาจ ตักเตือน จับ ปรับ ส่งดำเนินคดีตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง กับผู้ที่ฝ่าฝืนกติกาชุมชน

2. การประยุกต์ หลังจากคนในชุมชนได้นำข้อมูลจากการวิจัยมาสู่การแก้ไขปัญหาป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร โดยคนในชุมชนได้ประยุกต์ใช้ทุนทางวัฒนธรรมความเชื่อมาสู่การจัดการป่าชุมชน โดยทุกวันที่ 12 สิงหาคม ของทุกปี จะเชิญเทศบาลตำบลหนองเต็ง คณะครูนักเรียนโรงเรียนบ้านเสม็ด คณาจารย์ นักศึกษาจากมหาวิทาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ และประชาชนในตำบลหนองเต็ง เข้าร่วมกิจกรรมปลูกป่า บวชป่า เป็นพระราชกุศลให้กับสมเด็จพระนางเจ้าบรมราชินีนาถ ประกาศเป็นวันสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ถังน้ำมัน เปรียบเหมือน งบประมาณจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น งบจากกองทุนหมู่บ้าน กองทุนฉุกเฉิน งบประมาณจากเทศบาลตำบลหนองเต็ง ที่มาช่วยในการดำเนินจัดการป่าชุมชน

และศูนย์เพาะพันธ์กล้าไม้คูเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ที่สนับสนุนพันธุ์ไม้ต่าง ๆ เช่น ต้นพยุง ยางนา มะค่าโมง ไผ่รวก ไผ่หก อินทนิล มาปลูกในพื้นที่ป่าชุมชนริมลำน้ำชี และพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านเสม็ด เพราะถังน้ำมันมีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนการทำงานไปสู่ความสำเร็จ แต่ทั้งนี้ชุมชนจำเป็นต้องรู้จักการบริหารงบประมาณให้เกิดความคุ้มค่าและเกิดประสิทธิภาพมากที่สุดเท่าที่จะทำให้ สิ่งหนึ่งในการทำงานพัฒนาชุมชนไม่ควรเอางบประมาณเป็นที่ตั้ง การแก้ไขปัญหาให้เกิดความยั่งยืนต้องใช้ปัญหา ค้นหาข้อมูล แล้วนำข้อมูลมาตัดสิน วางแผน และใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน

จากแนวคิดการปรับตัวกับการแก้ไขปัญหาชุมชนแบบบูรณาการ ซึ่งสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 ยังเน้นการนำทุนต่าง ๆ 6 ทุนอันได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนกายภาพ ทุนทางการเงิน ทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และทุนทางวัฒนธรรมมาใช้ประโยชน์อย่างบูรณาการและเกื้อกูลกัน ซึ่งเป็นจุดที่แตกต่างจากแผน ฯที่ผ่านมาโดยเฉพาะการสร้างฐานทางปัญญา เพื่อเป็นภูมิคุ้มกันให้กับคนและให้สังคมไทยเป็นสังคมที่มีคุณภาพสามารถก้าวหน้าสู่สังคมและเศรษฐกิจสีเขียว ที่มีแบบแผนการผลิตและบริโภคอย่างยั่งยืนและเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม โดยพยายามนำความรู้และจุดแข็งของอัตลักษณ์ไทยมาปรับโครงสร้างเศรษฐกิจบนฐานของนวัตกรรมที่เข้มแข็ง เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจในภูมิภาคอย่างรู้เท่าทัน ฉะนั้นคงปฏิเสธไม่ได้ว่าผลลัพธ์สุดท้ายของการพัฒนา ก็คือ การทำให้ประชาชนอยู่ดีกินดี มีเสรีภาพ ดำรงไว้ซึ่งศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติวิธี ซึ่งสามารถจะกระทำได้ด้วยการ “สร้างชุมชนเข้มแข็ง” ด้วยการปรับตัวยอมให้สอดคล้องกับกระแสการพัฒนาที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งแนวคิดการปรับตัวกับการแก้ไขปัญหาชุมชนแบบบูรณาการ ไม่ได้ปฏิเสธแนวคิดความทันสมัยที่เป็นสังคมแห่งการค้า การพัฒนาที่เป็นไปตามกระแสยุคโลกาภิวัตน์ และในทางตรงกันข้ามก็ไม่ได้ปฏิเสธแนวคิดการพึ่งพาตนเอง แนวคิดทุนทางสังคม ที่เป็นสังคมประเพณีแบบดั่งเดิม ชาวบ้านมีความผูกพันกันด้วยระบบเครือญาติ และเป็นสังคมที่เอื้ออาทรและสมานฉันท์ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวจึงเสนอให้ชุมชนปิดตนเองจากสังคมภายนอก ในแง่ของกระบวนการของการปรับตัวกับการแก้ไขปัญหาชุมชนแบบบูรณาการ เป็นกระบวนการพัฒนาแบบผสมผสานที่เน้นให้คนในชุมชนท้องถิ่นรู้จักปรับตัว รู้เท่าทันกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จะดำเนินการอย่างไรที่จะไม่ให้ถูกครอบงำจากระบบทุนนิยม พร้อมทั้งนำเอาทุนทางสังคม ภูมิปัญญา ทรัพยากร ภายในชุมชน

ท้องถิ่นมาประยุกต์ให้สอดคล้องกับบริบทการเปลี่ยนแปลงของสังคมเพื่อจะไม่ให้เกิดการสูญหายและนำไปสู่การพัฒนาต่อยอดไปสู่ความยั่งยืนต่อไป

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.3.1 ควรพัฒนาต่อยอดงานไปวิจัยไปสู่การพัฒนาเป็นหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีราษฎร์วิทยาคาร

5.3.2 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเข้ามาให้ความรู้กับคณะกรรมการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อเป็นการพัฒนาศักยภาพให้การป้องกันดูแลรักษาป่าชุมชนริมลำน้ำชีต่อไป

5.3.3 เทศบาลตำบลหนองเต็ง ควรพัฒนาต่อยอดเป็นพื้นที่แหล่งเรียนรู้ในการจัดการป่าชุมชนต้นแบบ พร้อมทั้งผลักดันให้ทุกชุมชนในตำบลหนองเต็ง ใช้ข้อมูลทางวิชาการเข้ามาแก้ไขปัญหาของตนเอง

5.4.4 ควรทำการศึกษาเกี่ยวกับพืชสมุนไพรภายในป่าชุมชนริมลำน้ำชี พร้อมทั้งจัดทำคู่มือการเรียนรู้ข้อมูลพฤกษศาสตร์ท้องถิ่นให้กับโรงเรียนบ้านเสม็ดสามัคคีราษฎร์วิทยาคาร

บรรณานุกรม

กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักร **กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**, 2557

คณะกรรมการอาหารแห่งชาติ .2552. **กรอบยุทธศาสตร์ความมั่นคงทางอาหารของประเทศไทย.** กรุงเทพฯ: สานักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).

จันทนา อินทปัญญา และคณะ. 2553. **การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการแก้ไขปัญหาความยากจนของประชากรในบริเวณพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดอุทัยธานี.** ได้รับการจัดสรรงบประมาณ ประจำปี งบประมาณ พ.ศ. 2551 และ 2552. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

ชาญชัย แสงชโยสวัสดิ์ และคณะ .2555. **ความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนในชนบทกับทรัพยากรเกษตรตามเขตนิเวศน์ต่างๆ** .สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว)

นิมิต หาระพันธ์ และคณะ. 2552. **รูปแบบการจัดการป่าชุมชนดงต่อ - ดงยางเพื่อฟื้นฟูแหล่งอาหารและรายได้ของชุมชนบ้านบุ่งหวาย ตำบลสงเปือย อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร**. ได้รับการสนับสนุนทุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น.

ประยูรศักดิ์ บัวเทศ และคณะ .2553. **รูปแบบการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลเมืองปาน อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง.**ได้รับการนสนับสนุน โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).

พงษ์ศักดิ์ เย็นแสงจันทร์ และคณะ. 2544.**รายงานกรณีศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่สนับสนุนการมีส่วนร่วมของ ประชาชนในการพัฒนาป่าชุมชน.** สกลนคร : สำนักงานป่าจังหวัดสกลนคร.

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์. 2542. **ป่าชุมชนกับคนจนในชนบท.** กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ .2548. **สิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น.** สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.

วิไลลักษณ์ พรมเสน .2553 . **แนวทางการจัดการป่าชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านแม่กื๊ด ตำบลทุ่งงาม อำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง.** ได้รับการสนับสนุนทุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น.

วิสุทธิ์ ใบไม้ .2538. **สถานภาพความหลากหลายทางชีวิภาพในประเทศไทย.** กรุงเทพฯ: สานักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

_____.2557.**การศึกษาวิทยาศาสตร์และความหลากหลายทางชีวภาพ รวมบทความวิชาการ เล่มที่ 2**. ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

ศจินทร์ ประชาสันติ์ .2552. **รายงานสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารไทยเสนอต่อองค์การสหประชาชาติ**. มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน.

ศศิธร อยู่เย็น .2553. **การศึกษารายได้และการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อนำไปสู่การจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาป่าชุมชนหนองสำแฮดพื้นที่บ้านม่วงไข่ บ้านเชียงเครือ และบ้านคำสร้างบ่อ ตำบลกระจายอำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธร.** สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2526. **การพัฒนาชุมชน.** กรุงเทพ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.

เสน่ห์ จามริก. 2527. **นโยบายและกลวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชนในยุทธศาสตร์การพัฒนาปัจจุบันของประเทศไทย**. กรุงเทพ : โรงพิมพ์ศักดิ์โสภาการพิมพ์.

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, บรรณาธิการ. 2536. **ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา** เล่ม 1-2 ป่าชุมชนภาคเหนือ ศักยภาพขององค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพ : โรงพิมพ์สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

สุรพงศ์ ฉวีภักดิ์. 2541. **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในท้องถิ่นอำเภองาว จังหวัดลำปาง.** การค้นคว้าอิสระ ศศ.ม. (การจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม) เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุวรรณ เอี่ยมประเสริฐ. 2546**. ความคิดเห็นของราษฎรเกี่ยวกับการจัดการป่าไม้แบบชุมชนมีส่วนร่วมในพื้นที่ป่าโรงเรียนป่าไม้ จังหวัดแพร่**. วิทยานิพนธ์ วท.ม.(การบริหารทรัพยากรป่าไม้) กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สม นาสอ้าน . 2556 . **บูรณาการความร่วมมือเพื่อขับเคลื่อนการสร้างความมั่นคงทางอาหารและอาหารปลอดภัย จังหวัดกาฬสินธุ์** . ได้รับการสนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สมบัติ บุญคำเยือง .2540. **ปัญหาการนิยามความหมายของป่าและการอ้างสิทธิเหนือพื้นที่ : กรณีศึกษาชาวลาหู่**. วิทยานิพนธ์ วท.ม. (การพัฒนาสังคม) เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สมศักดิ์ สมานไทย. 2546. **การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการจัดการป่าชุมชน ตำบลแม่ตาว อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก**. วิทยานิพนธ์ วท.ม. (การบริหารทรัพยากรป่าไม้) กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ . 2555. **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบเอ็ด พ.ศ.2555-2559**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

อภิชัย พันธเสน. 2539. **ความหวัง ทางออก และทางเลือกใหม่**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์.

อานันท์ กาญจนพันธุ์, บรรณาธิการ. 2539. **พลวัตของชุมชนในการจัดหาทรัพยากร : สถานการณ์ในประเทศไทย.** กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อารมณ์ ชมขวัญ. 2542. **การจัดการป่าชุมชน : กรณีศึกษาบ้านแม่จองไฟ ตำบลห้วยอ้อ อำเภอลองจังหวัดแพร่**. การค้นคว้าแบบอิสระ ศศ.ม. (การจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม) เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อิทธิเดช รัตนุวงศ์. 2545. **ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนในท้องที่บ้านใหม่จัดสรรตำบลร้องกวาง อำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่.** วิทยานิพนธ์ วท.ม. (การบริหารทรัพยากรป่าไม้. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

อุทิศ ทาหอม .2557. **รูปแบบการสร้างอัตลักษณ์ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านตามาเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน**. ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ประจำปี 2557.

อนุดิษฐ์ สมฤทธิ์. 2542. **การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่.** การค้นคว้าแบบอิสระ วท.ม. (ส่งเสริมการเกษตร) เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เอกรินทร์ พึ่งประชา และคณะ .2555. **ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการระบบและความมั่นคงอาหารของชุมชน: กรณีศึกษาอาเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย** .สนับสนุนโดยสานักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544. **ภูมิปัญญาล้านนา.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพ : อมรินทร์.

อำนวย คอวนิช. 2531. **แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างป่าชุมชนในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : กรมป่าไม้.

ประวัติคณะผู้วิจัย

1. ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย) นายอุทิศ ทาหอม

(ภาษาอังกฤษ) Mr. Utit Tahom

2. ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์มหาวิทยาลัย สาขาวิชาการพัฒนาสังคม
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

3. ประวัติการศึกษา

- ปริญญาตรี พุทธศาสตร์บัณฑิต (ครุศาสตร์ สาขา สังคมศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

- ปริญญาโท (ศศ.ม.) การบริหารการพัฒนาสังคม วิชาเอก นโยบายและวางแผนทางสังคม คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA)

4. ผลงานทางวิชาการและการวิจัย (ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้)

1. วิทยานิพนธ์ เรื่อง “บทบาทของครูด้านผู้นำทางคุณธรรมจริยธรรมในทัศนะของนักศึกษาระดับอุดมศึกษา” หลักสูตร การบริหารการพัฒนาสังคม (นโยบายและการวางแผนทางสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA)

2. โครงการวิจัย รูปแบบในการขับเคลื่อน หนุนเสริมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระบบการทำงานวิจัยของมหาวิทยาลัยกรณีศึกษา: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีได้รับทุนสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) (ทำงานวิจัยเป็นทีม)

3. โครงการวิจัย เรื่อง กระบวนการสร้างวัฒนธรรมความปลอดภัยทางถนนของนักศึกษาและชุมชน รอบมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ได้รับงบประมาณสนับสนุน จาก ศูนย์วิชาการเพื่อความปลอดภัยทางถนน มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ (ทำงานวิจัยเป็นทีม)

4. รูปแบบการสร้างอัตลักษณ์ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านตามาเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน (ทุน สกอ. ปี 2557) ได้รับคัดเลือกให้เป็น “ผลงานวิจัย**ดีเด่น**” จาก 275 โครงการทั่วประเทศ

5. การพัฒนาโจทย์วิจัยที่มาจากความต้องการของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็งอำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ ได้รับงบประมาณสนับสนุน จากสถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

5. **งานวิจัยกำลังดำเนินการในปัจจุบัน**

โครงการวิจัยเรื่อง กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ได้รับทุนสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ประจำปี 2557 (กำลังจัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์)

6. **ผลงานการเขียนหนังสือ/ตำรา/เอกสารประกอบการสอน**

1. เอกสารประกอบการสอนรายวิชาชุมชนศึกษา สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ พ.ศ. 2555

2. ตำรารายวิชาการพัฒนาแบบยั่งยืน สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ พ.ศ. 2557

3. ตำรารายวิชายุทธศาสตร์การพัฒนา สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ พ.ศ. 2557

7. **บทความวิจัย**

1. แนวทางการพัฒนาโจทย์วิจัยที่มาจากความต้องการของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ (ตีพิมพ์ในวารสาร รมยสาร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ระหว่างเดือน มกราคม – เมษายน 2558)

2. ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านตามา จังหวัดบุรีรัมย์ เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน วารสารการจัดการสิ่งแวดล้อม ของ คณะบริหารการพัฒนาสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA) (วารสาร รับตีพิมพ์เรียบร้อย)

3. แนวทางการจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำชี เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ (ส่งไปตีพิมพ์ที่วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา)

8. เกียรติประวัติ/ผลงานที่เคยได้รับ

- 2549 ได้รับทุนการศึกษาจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- 2553 ได้รับทุนทำวิทยานิพนธ์จากสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA)
- 2558 ได้รับโล่ **“นักวิจัยดีเด่น”** จากกลุ่มความหลากหลายทางชีวภาพ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา จาก 275 โครงการทั่วประเทศ จากเครือข่าย 70 มหาวิทยาลัย